

О. В. Одерій, Р. В. Герцик

**КРИМІНАЛЬНІ ПРОВАДЖЕННЯ
ЩОДО КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ
ЗЛОЧИНІВ:
ТАКТИКА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ**

МОНОГРАФІЯ

Київ
Видавництво КНТ
2023

УДК 343.98: 343.226

О-41

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького державного університету внутрішніх справ
(Протокол № 8 від 22 лютого 2023 року)*

Рецензенти:

Журавель В. А. – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений працівник освіти України, в.о. президента Національної академії правових наук України;

Кучинська О. П. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Орлова Т. А. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ, підполковник поліції.

Одерій О. В. , Герцик Р. В.

О-41 Кримінальні провадження щодо корисливо-насильницьких злочинів: тактика судового розгляду : монографія. – Київ : КНТ, 2023. – 180 с.

ISBN 978-966-373-975-5

У монографії розглянуто комплекс теоретичних і практичних питань, пов'язаних із тактикою судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів. На підставі дослідження та аналізу судово-слідчої практики, широкого кола наукових джерел і положень законодавства виокремлено основні фактори, що впливають на обрання тактики судового розгляду, проаналізовано типові судові ситуації та розкрито тактику провадження окремих судових дій.

Монографія буде корисною науковцям, викладачам, аспірантам та студентам вищих навчальних закладів, практичним працівникам правоохоронних та судових органів, адвокатам, а також усім, хто цікавиться аналізованою проблематикою.

УДК 343.98: 343.226

ISBN 978-966-373-975-5

© Одерій О. В. , Герцик Р. В. , 2023
© ТОВ «КНТ», 2023

*Присвячуємо
нашим батькам та дітям*

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ТАКТИКИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ	8
1.1. Теоретичні засади тактики судового розгляду у кримінальних провадженнях.....	8
1.2. Фактори, що впливають на обрання тактики судового розгляду	34
1.3. Особливості використання криміналістичних знань під час судового розгляду у кримінальних провадженнях.....	45
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ	53
2.1. Поняття та криміналістична класифікація корисливо-насильницьких злочинів	53
2.2. Криміналістична характеристика корисливо-насильницьких злочинів	67
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ	88
3.1. Типові судові ситуації у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів та тактичні засоби їх вирішення.....	88
3.2. Тактика проведення окремих судових дій	99
3.3. Тактика державного обвинувачення та професійного захисту під час судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів.....	145
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	159

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ – Верховна Рада України
ВСУ – Верховний Суд України
ВССУ – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
ВРП – Вища рада правосуддя
ГА ООН – Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй
ГСУ – Головне слідче управління
ГУ НП – Головне управління Національної поліції
ДНДЕКЦ – Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини
ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЗМІ – засоби масової інформації
ЗУ – Закон України
КК України – Кримінальний кодекс України
КМУ – Кабінет Міністрів України
КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України
КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення
НП України – Національна поліція України
Мін'юст України – Міністерство юстиції України
ОВС – органи внутрішніх справ
ОМП – огляд місця події
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ООС – Операція об'єднаних сил
СБУ – Служба безпеки України
СРД – слідчі (розшукові) дії
УНП – управління Національної поліції

ВСТУП

Формування соціально орієнтованої, демократичної та правової держави в Україні пов'язане з необхідністю реалізації судово-правової реформи, яка підвищує роль суду в системі правозахисних органів. Прагнення до цивілізованого суспільства передбачає впровадження прогресивних інституцій, міжнародно-правових стандартів, сучасних механізмів захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина. Правосуддя є вершиною правозастосовної діяльності, а такий статус зумовлює підвищення вимог до змісту і професійного рівня судового розгляду кримінальних проваджень. Одним із найнебезпечніших кримінальних проявів є корисливо-насильницька злочинна діяльність, яка завдає великої матеріальної шкоди фізичним особам, підприємствам, організаціям і установам різних форм власності, посягає на здоров'я, фізичну й психічну недоторканість громадян, нерідко супроводжується вбивствами. Такі злочини суттєво порушують конституційні права людини. У свою чергу справедливе вирішення соціальних конфліктів, встановлення істини у справі залежить від ефективної діяльності суду, наукової організації праці суб'єктів доказування, використання належної тактики здійснення судового розгляду, запровадження новітніх досягнень криміналістичної науки.

Підґрунтям для дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі криміналістики та кримінального процесу, які розглядали концептуальні питання розслідування злочинів загалом. Це праці Ю. П. Аленіна, І. В. Басистої, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, Т. В. Варфоломеєвої, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, І. В. Гора, Ю. М. Грошевого, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, О. В. Капліної, В. А. Колесніка, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, В. Є. Корноухова, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, І. М. Лузгіна, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Маляренка, Г. А. Матусовського, В. Т. Нора,

В. О. Образцова, О. В. Одерія, Т. А. Орлової, Ю. Ю. Орлова,
М. А. Погорецького, Б. Г. Розовського, О. С. Саїнчина,
М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, С. В. Слинська,
В. М. Стратонова, С. М. Стахівського, О. Ю. Татарова,
Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, С. С. Чернявського,
В. Ю. Шепітька, В. М. Шевчука, М. Є. Шумила, О. О. Юхна та
ін. Вагомий внесок у розробку наукових основ судового
розгляду кримінальних проваджень зроблено в роботах
Л. Ю. Ароцкера, О. С. Александрова, Р. С. Белкіна,
М. Й. Вільгушанського, С. П. Гришина, Л. О. Зашляпіна,
В. Н. Карагодіна, С. Л. Кисленко, І. І. Когутича,
О. Ю. Корчагіна, Ю. М. Мирошніченко, В. О. Попелюшко,
Р. Л. Степанюка, О. Л. Стуліна, Т. Б. Чеджемова,
О. І. Чучукало, І. І. Шепітько, Р. М. Шехавцова та ін.
Безпосередньо концептуальним основам досудового
розслідування корисливо-насильницьких злочинів було
присвячено дослідження В. В. Тіщенко, а окремим їх видам
(підвидам) І. Л. Калімбет, Ю. А. Кричуна, В. М. Мельничок,
А. В. Хірсіна, Г. В. Щербакової та ін. Водночас тактичні засади
судового розгляду у кримінальних провадженнях в умовах
змагального процесу, тактика проведення окремих судових дій
залишаються недостатньо висвітленими і потребують наукового
обґрунтування. Так, за межами законодавчого регулювання
залишаються такі питання судового розгляду, як порядок
дослідження доказів, послідовність допиту обвинувачених,
потерпілих, свідків і експертів, систематичність постановки
питань для дослідження конкретних фактів кримінального
правопорушення під час допиту, тактичні особливості огляду
речових доказів і документів тощо.

Таким чином, існування низки проблем у цій сфері вимагає
розроблення відповідних криміналістичних положень і
рекомендацій.

Розділ 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ТАКТИКИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

1.1. Теоретичні засади тактики судового розгляду у кримінальних провадженнях

Судове слідство – центральна частина судового розгляду, в якій суд в умовах найбільш повного здійснення принципів кримінального процесу досліджує всі наявні докази з метою встановлення фактичних обставин справи. Дослідження доказів у суді – це не повторення досудового слідства, а якісно інший вид дослідницької діяльності, що протікає за своїми, властивими йому закономірностями. Діяльність суду і сторін щодо дослідження доказів, яка складає зміст судового слідства, створює той фундамент, на якому базуються наступні за ним судові дебати та судовий вирок. Тому законність і обґрунтованість вироку багато в чому визначається якістю проведеного судового слідства, мета якого – спільно з усіма учасниками судового процесу відновити справжню (або близьку до неї) картину скоєного діяння, перевірити всю сукупність запропонованих суду доказів, ретельно дослідити та оцінити їх не тільки з позиції допустимості, але також з позиції вірогідності й достатності. Досягнення означеної мети лежить й у площині правильного вибору та вмілого використання судом і учасниками процесу (на основі широких пізнань із різних галузей юридичних наук, насамперед – криміналістики) тактично-ефективного інструментарію. Володіння даними пізнаннями дає можливість зазначеним суб'єктам урізноманітнити прийоми й способи судових дій відповідно до рекомендацій криміналістичної науки [51, с. 54]. Водночас, незважаючи на відсутність у чинному кримінальному процесуальному законі терміна «судове слідство» (на відміну

від КПК 1960 року), зміст цієї судової діяльності залишено, що відображається в дослідницькій діяльності та проведенні судових дій (допиту свідків, потерпілих, обвинувачених, пред'явлення для впізнання, огляду на місці події та ін.) під час судового розгляду кримінальних проваджень. Саме на цьому етапі відбувається процес доказування – процес пізнання фактичних даних [224, с. 220]. Напевно, і з цих підстав дослідниця І. І. Шепітько, намагаючись підкреслити мету свого дослідження, безпосередньо до назви своєї кваліфікаційної наукової роботи поряд з терміном «судовий розгляд» включила і термін «судове слідство», визначивши її як «Судовий розгляд (судове слідство) в системі судового провадження у першій інстанції» [223]. З огляду на це нами буде використовуватися термін «судовий розгляд» у розумінні стадії судового слідства.

Судовий розгляд кримінальних проваджень займає в системі правоохоронної діяльності важливе місце. Він є заключним актом оцінки державних результатів розслідування і покарання злочинців. Усунення й виправлення помилок, недоліків і недоглядів досудового розслідування можливо за умови високопрофесійної судової діяльності. Підвищення якості судового розгляду може здійснюватися шляхом послідовного вдосконалювання відповідного криміналістичного інструментарію. Суддя повинен ефективно використовувати засоби та методи криміналістики в організації судового процесу, дослідженні доказів. Водночас залишається незавершеною система теоретичних положень і рекомендацій із використання наявних здобутків криміналістики під час судового розгляду, а з огляду останніх корінних змін кримінального процесуального законодавства України існує нагальна потреба у відповідних науково обґрунтованих практичних рекомендаціях. Як наслідок такого становища, залишаються не вирішеними питання щодо таких криміналістичних категорій, як тактика судового розгляду, методика судового розгляду, їх співвідношення та місце у криміналістиці. Розглянемо їх.

Криміналістика виникла як наука про методи розслідування злочинів і тому спочатку сферою застосування її рекомендацій була тільки галузь досудового розслідування. З розвитком

ставало усе більш зрозумілим, що її рекомендації можуть бути з успіхом використані й у процесі судового розгляду. Аналіз можливостей і меж застосування даних криміналістики судом у певних випадках виявило необхідність розробки таких криміналістичних рекомендацій, які були б призначені саме для суду, враховували специфіку судового розгляду та його відмінності від досудового розслідування [38, с. 40].

Так, ще в 1960 році Л. Ю. Ароцкер, наголошуючи на більш широкому використанні криміналістики в суді, обґрунтовував думку, що зараз усе більше стає очевидним, що подальше поліпшення якості розгляду кримінальних проваджень навряд чи може бути мислиме без широкого використання судом прийомів і методів криміналістичної науки, новітні досягнення якої можуть надати дійсну допомогу суду у встановленні об'єктивної істини [7, с. 22]. А вже у 1964 році він опублікував роботу, яка була присвячена лише проблемним питанням застосування криміналістичних даних під час судового розгляду [5]. Зазначене видання можна назвати першою роботою монографічного характеру, в якій обґрунтовувалась принципова можливість і необхідність використання досягнень криміналістики в судовому розгляді. Автор акцентував на необхідності озброїти суд рекомендаціями з питань криміналістичної тактики. Правильна побудова судового розгляду, визначення черговості встановлення фактів, особливості судового розгляду залежно від характеру кримінального провадження – всі ці питання криміналістичної тактики також повинні бути відомі суду [5, с. 24]. Особливого значення надавав і судовим версіям, наголошуючи, що суддям потрібно знати методи конструювання та перевірки їх під час судового розгляду. Справедливо висловив думку, що криміналістикою можуть бути розроблені основні правила складання планів судового розгляду з урахуванням особливостей різних категорій кримінальних проваджень. Акцентував увагу й на використанні положень криміналістичної тактики під час проведення судового ОМП і речових доказів, судового експерименту, допиту, пред'явлення предметів для впізнання, а також особливості проведення криміналістичної експертизи. Крім того, Л. Ю. Ароцкер

наголошував і на тому, що суд потребує криміналістичних рекомендацій з методики дослідження причин і умов, що сприяють вчиненню злочину та вибору засобів для їх усунення (криміналістична профілактика) [5, с. 24-25]. На його думку, впровадження цих положень криміналістичної тактики в діяльність суду, безсумнівно, зроблять судовий розгляд більш ефективним.

Загалом, усі перераховані положення криміналістики, по суті, утворюють розділ, який Л. Ю. Ароцкер запропонував назвати «судовою криміналістикою», предметом якого визначив прийоми і методи отримання й перевірки судом доказів з метою встановлення істини у справі, винесення обґрунтованого і правильного вироку, а також виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню злочину з метою вжиття заходів щодо їх усунення [5, с. 25].

Водночас окремими науковцями це було не прийнято, оскільки вони взагалі не вважали судовий розгляд предметом криміналістики. Зокрема, О. М. Васильєв стверджував, що необхідність розробки криміналістичних питань судового розгляду ніким і нічим не доведена і виглядає нав'язуванням того, чого практика не вимагає, в той час таке важливе питання, як планування судового розгляду є предметом вивчення процесуальної науки [29, с. 41]. В. І. Комісаров [101, с. 20] припускав, що використання окремих тактичних рекомендацій у стадії судового розгляду ще не є підставою для розширювального розуміння предмета й завдань слідчої тактики. В. К. Гавло та Є. А. Жегалов вказують, що діяльність суду з організації і проведення судового розгляду, дослідження доказів і проведення судових дій є реалізацією не тактики, а методики судового розгляду [46, с. 66], а В. М. Бозров [24] та О. Я. Баєв [12, с. 8] взагалі не визнали існування судової тактики. Водночас у переважній кількості науковців ці положення не знайшли своєї підтримки.

Так, акцентуючи на криміналістичному характері прийомів, які використовує суд, Н. А. Якубович визначала тактику доказування під час судового розгляду як систему засобів і методів, що розроблені відповідно до кримінального

процесуального закону з використанням даних спеціальних наук та узагальненням судової практики для організації планомірного та ефективного проведення судом та учасниками судового розгляду процесуальних дій щодо дослідження доказів [184, с. 139]. У свою чергу В. О. Коновалова і В. Ю. Шепітько вказують на розширення її видів і меж дослідження, зокрема, на судову тактику [104, с. 10], а останній у криміналістичному енциклопедичному словнику (2001) декілька разів на цьому акцентує увагу, а саме: криміналістична тактика – розділ криміналістики, який являє собою систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і планування попереднього розслідування і *судового слідства*, визначення лінії поведінки осіб, які здійснюють *судове дослідження*, щодо прийомів проведення окремих процесуальних (слідчих і *судових*) дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів, на встановлення обставин, що сприяли вчиненню і приховуванню злочинів [222, с. 119-120]. Аналогічної позиції дотримується й І. І. Когутич, який зазначає, що тенденції розвитку криміналістичної тактики потребують обов'язкового розширення меж її дослідження, оскільки традиційна її система та структура складових не відповідає сучасному рівню розвитку криміналістики і включає до системи криміналістичної тактики, зокрема, тактику розгляду кримінальних проваджень у суді [91, с. 571]. Саме ця частина криміналістики має особливу потребу в розробці, пристосуванні до потреб судового розгляду, оскільки через суттєві особливості судового розгляду, порівнюючи з досудовими стадіями судочинства, криміналістичні рекомендації з тактики досудового розслідування в судовому розгляді безпосередньо здебільшого не можуть бути застосовані. Зазначену думку висловлював А. І. Вінберг, вказуючи, що «тактика судових дій, спрямованих на виявлення, перевірку й використання доказів, істотно відрізняється від тактики однойменних слідчих дій і заслуговує спеціальної розробки» [36, с. 15]. До того ж у спеціальній літературі увага акцентується й на тому, що об'єктом дослідження криміналістичної тактики стає не тільки діяльність слідчого щодо застосування технічних засобів,

тактичних прийомів і методик отримання, дослідження і використання інформації з метою встановлення всіх обставин злочину, але і діяльність прокурора, судді, захисника, експерта, працівника оперативного підрозділу та інших осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві [28, с. 34]. Наприклад, на думку Г. О. Зоріна криміналістика вивчає такі різновиди діяльності, як обвинувачення, захист, судовий розгляд у кримінальних справах, а відтак слід говорити і про наявність в її системі таких підрозділів, як криміналістика захисту, криміналістика господарської діяльності та багатьох інших [80, с. 9-16]. В. К. Весельський зазначав, що значення криміналістичної тактики для практики полягає в сприянні найбільш успішному здійсненню, зокрема, судової діяльності в кримінальних провадженнях. Від того, як часто судді та інші особи звертаються до тактичних рекомендацій і наскільки корисним вони знаходять їх застосування, зрештою, залежить ефективність наукових криміналістичних тактичних розробок [34, с. 142]. В. Ю. Шепітько є прихильником виокремлення в системі криміналістики такого напрямку, як адвокатологія (адвокатська тактика) [222]. Аналізуючи різноманітні точки зору з цього приводу, О. В. Бишовець доходить висновків, що: 1) тактика захисту за сферою її застосування обмежується виключно кримінальним судочинством; 2) цільова спрямованість тактики захисту полягає у захисті прав і законних інтересів підозрюваного і у процесі досудового розслідування та обвинуваченого у суді; 3) за гносеологічною природою тактика захисту є системою засобів здійснення захисної діяльності у кримінальному процесі. А надалі говорить про необхідність виділяти у структурі криміналістичної тактики поряд з тактикою слідчих (розшукових) і судових дій ще й тактику захисту. Аргументується це тим, що існування її як самостійного підрозділу криміналістичної тактики покликане протидіяти порушенню прав і законних інтересів громадян, адже слідчий на досудовому слідстві чи прокурор під час судового розгляду кримінального провадження можуть не проявляти ініціативи, наполегливості, не підходити творчо до використання тактичних прийомів і технічних засобів, невміло

застосувати дані логіки і психології. Зміст тактики захисту дає підстави для її визначення як окремого підрозділу криміналістичної тактики, який є системою наукових положень та розроблених на їх основі рекомендацій про засоби, що використовуються адвокатами з метою забезпечення успішного вирішення їх професійних завдань у кримінальному судочинстві [113, с. 206]. У свою чергу О. С. Рубіс виокремлює тактику підтримання державного обвинувачення [172].

Розширення сфери криміналістичних досліджень і їх поширення на судову стадію кримінального процесу [89] зумовило потребу в перегляді уявлень про об'єкт її пізнання і появу пропозицій щодо включення до об'єктів криміналістичного дослідження професійної діяльності суддів, адвокатів і державних обвинувачів. З огляду на наведене, В. А. Журавель у своїй монографії ретельно розглянув це питання, дійшовши висновку, що пропозиції щодо включення до об'єктів пізнання криміналістики таких різновидів діяльності, як обвинувачення, захист, судовий розгляд у кримінальних провадженнях потребують додаткової аргументації, співвідношення та розмежування із традиційно існуючими [71, с. 54-62].

Одним із основних завдань криміналістики, як відомо, є наукова розробка рекомендацій практичним підрозділам щодо боротьби зі злочинністю, під якою розуміється не тільки робота органів досудового розслідування, але й суду. Тільки після вироку суду ми можемо говорити про ефективність використання рекомендацій науки, про досягнення її кінцевої мети. Таким чином, тактика судового розгляду є логічно послідовною і завершальною частиною криміналістичної тактики. В іншому разі весь процес розслідування втрачає свій остаточний зміст, а завдання криміналістики як науки залишаються не вирішеними.

Якщо звернутися до аналізу наукової літератури, то можна натрапити на різні погляди (навіть з певною еволюцією) щодо розуміння тактики судового розгляду та її місця у структурі системи криміналістики. Так, Н. В. Андрєєва визначає судову тактику як систему наукових положень і розроблених на її

основі тактичних рекомендацій і прийомів щодо організації, планування й проведення судового розгляду, реалізованих їхніми професійними учасниками з метою всебічного, повного й об'єктивного розгляду судом кримінальних проваджень [52 с. 18]. У свою чергу О. Ю. Корчагін вважає, що це система криміналістичних науково-практичних рекомендацій щодо оптимізації судового розгляду, раціональних способів виконання судових дій з метою встановлення істини у справі [110, с. 78]. В. І. Комісаров, у роботах якого яскраво простежується еволюція поглядів від повного невизнання судової тактики до навпаки (з наведенням ґрунтовних міркувань у співавторстві з С. Л. Кисленко), в яких прямо визнає, що тактика судового розгляду – *це завершальна частина криміналістичної тактики* (курсив наш – О. О., Р. Г.). У цій частині повинні вивчатись закономірності взаємовідносин учасників судового розгляду за типових ситуацій збирання (формування), дослідження й використання доказів, на основі чого реалізуватимуться традиційні і новорозроблені системи криміналістичних рекомендацій з метою найоптимальнішого вирішення загальних та окремих завдань криміналістики і кримінального судочинства [87, с. 77-78]. Український дослідник Ю. М. Мирошніченко судову тактику розглядає як *складову особливої частини криміналістичної тактики* та розуміє її як систему наукових положень та розроблених на їх основі відповідно до вимог процесуального закону рекомендацій щодо організації та планування оптимального й раціонального судового провадження, послідовність дослідження доказів, проведення судових дій для встановлення істини та ухвалення законного і обґрунтованого рішення. Автор визнає тактику суду перспективним напрямом розвитку науки криміналістики з метою поширення в суддівському середовищі криміналістичних знань, впровадження в судову практику криміналістичних тактичних рекомендацій задля підвищення ефективності судочинства [134, с. 96]. У свою чергу Н. М. Максимішин запропонував тактику розгляду кримінальних проваджень у суді як одну з *частин криміналістичної тактики*, що містить систему наукових

положень та розроблених на їхній основі відповідних засобів (приймів, рекомендацій з їхньої реалізації, операцій) організації та планування усього процесу розгляду кримінальних проваджень у суді, допустимого і раціонального збирання, дослідження й використання доказів та іншої значущої для судового провадження інформації судом, прокурором-державним обвинувачем, адвокатом-захисником з метою встановлення в ньому, відповідно до своєї процесуальної функції, істини [126, с. 73].

Цей перелік можна продовжити, але наведені думки науковців є найбільш характерними, з чого можна зробити такі висновки: а) судова тактика як криміналістична категорія визнається навіть тими науковцями, які свого часу її категорично не сприймали (В. І. Комісаров); б) її визначення та місце в системі криміналістики не знайшло єдиного розуміння (певні науковці вбачають її як «частину» (Н. М. Максимішин), «особливу частину» (Ю. М. Мирошніченко) і «завершальну частину» (В. І. Комісаров) криміналістичної тактики). З огляду на це висловимо певні міркування.

Більшість науковців, намагаючись розкрити зміст тактики судового розгляду, вивчають останню тільки як тактику діяльності суду як такого. Саме стосовно до його діяльності низка авторів відносить учення про судову версію, про планування, а також тактику проведення окремих судових дій. Предмет тактики судового розгляду визначається як система наукових положень, спрямованих на організацію найбільш ефективного розгляду кримінальних проваджень; доцільних, заснованих на принципах правосуддя, специфічних прийомів і способів проведення судом процесуальних дій для встановлення події злочину, винуватості особи, яка його вчинила, і винесення обґрунтованого вироку, а також виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину [192, с. 13]. Водночас наведена позиція є дискусійною, оскільки не відповідає вимозі змагальності, на основі якого будується все сучасне кримінальне судочинство, а тому є однобічним. До того ж на доцільності використання в судовому розгляді окремих рекомендацій криміналістики не тільки суддею, але й такими

учасниками процесу, як прокурор і адвокат, зауважували багато науковців, включаючи в поняття тактики судового розгляду не тільки тактику суду (судову тактику), а також тактику обвинувачення і тактику захисту [37, с. 10]. Такий підхід є цілком закономірним і ґрунтується на теорії поділу процесуальних функцій сторін у кримінальному провадженні, відповідно до якого дослідження всіх обставин кримінального провадження провадиться більшою мірою на основі тих даних, які виявили та представили самі учасники процесу. І хоча порядок судового розгляду детально регламентований кримінальним процесуальним законом, проте практично по кожному кримінальному провадженню виникає чимало тактичних завдань, законодавче вирішення яких неможливо, оскільки всі варіанти розвитку судового розгляду законодавець не в змозі передбачати та врахувати. Як раніше ми згадували, за межами законодавчого регулювання залишаються такі питання судового розгляду, як порядок дослідження доказів, послідовність допиту обвинувачених, потерпілих, свідків і експертів, послідовність постановки питань дослідження конкретних фактів кримінального правопорушення під час допиту, тактичні особливості огляду речових доказів та документів та багато інших. Водночас у ч. 1 ст. 349 КПК України лише зазначено, що докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, а зі сторони захисту – у другу. Всі ці питання, що виникають перед суддями, прокурором і адвокатом під час судового розгляду, мають тактичний характер, відносяться до сфери тактики і повинні вирішуватися не на основі суб'єктивістського підходу, а з урахуванням наукових тактичних рекомендацій. Крім того, доцільність їх використання безпосередньо на стадії судового розгляду у кримінальних провадженнях закладена й у самому КПК України, зокрема у статті 333 «Застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження». Звідси цілком правильним є твердження В. Ю. Шепітько, що термін «судова тактика» – поняття родове, яке охоплює всю систему тактичних прийомів, що використовуються в судовому

процесі, включаючи тактику суду, обвинувачення і захисту [217, с. 311].

Специфіка стадії судового розгляду корелює й об'єкт тактики судового розгляду кримінальних проваджень, який можна визначити як сукупність закономірностей, які впливають (прямо або опосередковано) на взаємодію учасників судового розгляду, визначають межі реалізації сторонами кримінального провадження певних тактичних прийомів; закономірностей дослідження і оцінки доказів у суді тощо. Зазначені закономірності можуть бути основою формування принципів та завдань тактики судового розгляду.

Так, О. О. Сичова, скориставшись таким підходом, окреслила наступні принципи тактики судового розгляду [52, с. 22]: 1) законність; 2) наукова обґрунтованість; 3) системність, тобто реалізація всієї діяльності щодо дослідження доказів у межах єдиної узгодженої системи – ланцюга окремих судових дій – так званої тактичної програми судового розгляду, і одночасно стадійність цієї діяльності, тобто її поетапність, що включає в себе послідовний перехід, логічне сходження від простої ланки до складнішої; 4) доцільність, тобто практична і економічна обґрунтованість, яка визначається виходячи зі значення очікуваного результату проведеної дії (системи дій) стосовно підсумкових матеріальних, тимчасових та інтелектуально-духовних витрат; 5) ефективність і цілеспрямованість; 6) професіоналізм і компетентність; 7) моральна обґрунтованість; 8) допустимість використання тактичних засобів; 9) вільний вибір допустимих тактичних засобів і їх творче застосування для вирішення завдань судового розгляду; 10) простота і доступність; 11) гуманізм і індивідуальний підхід до учасників судових дій (урахування антропологічних та культурно-історичних особливостей особистості учасника тактичної ситуації); 12) вибірковість тактичного впливу; 13) прогнозування; 14) активність під час дослідження доказів; 15) організуюча роль суду в процесі дослідження доказів; 16) планомірність обрання та реалізації тактичних засобів дослідження доказів; 17) динамічність і циклічність тактичного впливу; 18) ситуативність; 19) безпека.

На підставі наведеного можна визначити завдання тактики судового розгляду кримінальних проваджень, якими будуть: 1) найефективніша організація діяльності суду та сторін щодо дослідження доказів; 2) раціональна побудова взаємодії суду та учасників процесу задля успішного вирішення завдань щодо дослідження доказів; 3) створення оптимальних умов провадження судових дій, які максимально сприяють вирішенню їх завдань, у тому числі й тих, що ставлять перед собою сторона обвинувачення та сторона захисту; 4) раціональне використання часу судового процесу, матеріальних засобів та моральних сил його учасників; 5) розробка тактичних прийомів провадження судових дій.

З позиції завдань криміналістики структуру тактики судового розгляду можна розглядати як:

– власне тактику суду (провадження окремих судових дій, особливості підготовки, проведення й оцінки їх результатів та ухвалення рішень з цього приводу, тактичні прийоми дослідження й оцінки доказів на стадії судового розгляду; специфіка взаємовідносин учасників судового розгляду та суду, тактичні дії головуючого з цього приводу для створення сприятливих умов щодо проходження самого процесу розгляду справи та запобігання конфліктних ситуацій тощо);

– тактику підтримки державного обвинувачення;

– тактику професійного захисту (особливо в конфліктних ситуаціях, в умовах протидії з боку захисника обвинуваченого, заперечення обвинуваченням або одним з них своєї вини тощо).

Побудова структури тактики судового розгляду в такому варіанті має не тільки теоретичне, але й пряме практичне значення. Користуючись нею, сторони кримінального провадження адресно орієнтовані на певні рекомендації криміналістичної тактики, що дозволяє суттєво розширити їх дослідницький інструментарій під час судового розгляду у кримінальних провадженнях.

У свою чергу М. Й. Вільгушинський правильно визначає, що тактика судового слідства відрізняється певною специфікою, яка пов'язана із: 1) складністю взаємодій та взаємостосунків учасників кримінального судочинства; 2) своєрідністю

«колективного» дослідження та перевірки доказів у суді; 3) чітким розмежуванням функцій учасників процесу; 4) виконанням організуючої та регулюючої ролі суду під час судового розгляду. З огляду на наведене, продовжує науковець, побудова тактики судового слідства має бути пов'язана з декількома напрямками, зокрема: 1) проблемою організації і планування судової діяльності; 2) проблемою взаємодії учасників судового слідства; 3) проблемою визначення тактичних платформ сторін, що змагаються; 4) проблемою тактичної доцільності проведення окремих судових дій; 5) проблемою тактичного змісту (застосування тактичних прийомів) судової дії; 6) проблемою розроблення тактичних прийомів різних судових дій; 7) проблемою реалізації тактичних прийомів різними учасниками судового розгляду [39, с. 22-23.].

Таким чином, проведений аналіз дозволяє нам розглядати тактику судового розгляду кримінальних проваджень як складову, але завершальну частину криміналістичної тактики, де повинні розглядатися закономірності взаємодії учасників судового розгляду в типових ситуаціях дослідження та оцінки доказів, на базі чого формуються додаткові і реалізуються традиційні системи криміналістичних рекомендацій з метою найбільш оптимального рішення загальних і окремих завдань криміналістики в кримінальному судочинстві.

Як на наш погляд, з таких позицій доцільно розробляти й теоретичні основи криміналістичної методики судового розгляду кримінальних проваджень, в тому числі й про корисливо-насильницькі злочини.

Криміналістична методика була і є предметом досліджень багатьох науковців. Загальні та окремі питання криміналістичної методики, а також організації судового розгляду досліджували у своїх роботах Л. Є. Ароцкер, О. Я. Баєв, Р. С. Белкін, В. К. Гавло, Ю. П. Гармаєв, Л. Я. Драпкін, В. А. Журавель, Д. В. Кім, Н. І. Клименко, І. І. Когутич, О. Ю. Корчагін, В. Ю. Шепітько, І. І. Шепітько, Б. В. Щур, М. П. Яблоков та ін. Наприклад, на підставі проведеного аналізу Б. В. Щур констатує, що на сьогодні наукові розроблення з криміналістичної методики

здійснюються за кількома напрямками: 1) подальше формування методологічних засад криміналістичної методики – її загальних положень (концептуальних підходів, принципів, функцій, структури тощо); 2) створення окремих криміналістичних методик (відносно категорій, видів, підвидів злочинів та ін.); 3) розроблення криміналістичних методик щодо різних видів діяльності: слідчої, *судової* (виділено нами – О. О., Р. Г.), прокурорської, адвокатської; 4) пропонування окремих засобів криміналістичної методики – методичних рекомендацій, методів, приймів, технологій тощо [228, с. 208-209]. Утім, й дотепер відсутній єдиний науковий підхід у формуванні окремих криміналістичних методик судового розгляду кримінальних проваджень та їх системи, нема єдиного розуміння стосовно структури таких методик, їх змісту тощо. Неузгодженість і невизначеність у даних питаннях перешкоджає розробці окремих криміналістичних методик, спрямованих на забезпечення судового розгляду кримінальних проваджень за окремими категоріями (видами) злочинів та ін. [3].

Активізація пошуків у галузі криміналістичної методики була помічена й Р. Л. Степанюком, який визначив проблемні питання, які й дотепер потребують дискусії та свого вирішення, зокрема [188, с. 240]: а) класифікація окремих криміналістичних методик за призначенням; б) структура методики розслідування певного виду (групи) злочинів; в) формування й реалізація комплексних методик розслідування; г) питання етапізації процесу розслідування за чинним КПК України; д) необхідність включення до окремих методик розслідування особливостей тактики негласних слідчих (розшукових) дій; е) проблеми формування методик судового розгляду кримінальних проваджень. У контексті цього автор констатує, що немає необхідності створювати методики судового розгляду окремих категорій злочинів, оскільки їм не буде властива достатня специфіка; мова може йти лише про деякі рекомендації для суду, засновані на досягненнях криміналістики, тобто доцільно говорити не про новий різновид окремих криміналістичних методик, а про криміналістичне забезпечення судового розгляду [188, с. 242], що, з нашої точки зору, спонукає до дискусії.

Для судового розгляду різних категорій кримінальних проваджень, поряд з положеннями кримінального процесуального закону, важливими і необхідними є знання особливостей організаційно-аналітичних та організаційно-підготовчих заходів досудового розгляду кримінальних проваджень, криміналістичні особливості дослідження доказів у певних видах злочинів. Методика судового розгляду повинна містити рекомендації про обставини, які підлягають встановленню у кримінальних провадженнях різних категорій, процесуальні засоби перевірки і встановлення цих обставин і послідовності їх використання, тактичні особливості провадження окремих судових дій, використання спеціальних знань у суді. Вона повинна враховувати особливості доказів у різних видах кримінальних проваджень і виробляти науково-практичні рекомендації з дослідження цих доказів у суді. Завдання дослідження судом кримінального провадження певної категорії здійснюється шляхом вивчення певних чинників, до яких можна віднести складності кримінального провадження, соціально-психологічної характеристики обвинуваченого і обраної ним позиції та поведінки під час розслідування, видів і змісту доказів, методики їх отримання на слідстві і характеристики доказування. До того ж беруться до уваги: а) обставини отримання доказів під час досудового розслідування; б) їх джерела і носії; в) ступінь їх дослідженості; г) прогнозування поведінки обвинуваченого, потерпілого, свідків та інших учасників під час судового розгляду. У сукупності все перераховане й складає предмет криміналістичної методики судового розгляду. Зазначена система науково-практичних рекомендацій має поширюватися на загальні проблеми судового розгляду і на особливості розгляду окремих категорій кримінальних проваджень, зокрема – про корисливо-насильницькі злочини. Так, на думку Ю. П. Гармаєва і А. О. Кирилової, окрема криміналістична методика судового розгляду у кримінальних провадженнях про вбивства визначається як сформований на основі більш загальної методики (розслідування всіх видів вбивств) комплекс науково обґрунтованих рекомендацій, що належать до

декількох видів цих особливо тяжких злочинів, виділених за кримінально-правовою, кримінальною процесуальною та криміналістично значущою підставою (вбивство під час сварки чи бійки за відсутності хуліганських мотивів, із ревнощів, помсти, заздрості, ворожості, ненависті, що виникли на ґрунті особистих відносин тощо), що відображає закономірності механізму цих злочинів, засобів і прийомів їх судового розгляду і запобігання [52, с. 26].

Головним завданням криміналістичної методики судового розгляду кримінальних проваджень як частини наукового знання слугує розробка науково обґрунтованих прийомів і методів дослідження обставин у суді в контексті реалізації його учасниками принципу змагальності. Кожен злочин, вид (група) злочинів мають свої особливості, індивідуальність, які закономірно зумовлюють і особливості в методиці розслідування і судового розгляду проваджень про них [97, с. 303]. Проводячи судові дії за клопотанням сторін або власною ініціативою, суд повинен створити сторонам умови для реалізації їх тактичного арсеналу і водночас не допустити порушення принципу рівноправності і змагальності сторін. Щоб правильно організувати і успішно провести судовий розгляд, не допустивши при цьому обвинувального ухилу і необґрунтованого потурання доводам захисту, потрібен не просто професіоналізм, а найвища майстерність, яка не приходить сама собою, а викристалізовується у суддів роками на основі підбору, розробки, застосування конкретних методичних рекомендацій, які прямо не вказані у КПК України. Невипадково ще засновник сучасної криміналістики Ганс Гросс писав, що кримінальне право не є наукою для себе і найцінніші з положень, які їм встановлені, мають урешті-решт тільки одну мету – отримати практичне застосування. Але всі ці положення позбавлені будь-якого значення, якщо суддя не зможе застосувати ці абстрактності до реалій поточного життя: якщо він не розуміє або неправильно оцінює показання свідків, значення їхніх спостережень, якщо його вводять в оману прийоми зловмисників, якщо він не зуміє використати сліди злочину і якщо він взагалі не знайомий з незліченними положеннями,

сукупність яких складають криміналістику [56, с. 8-9]. Окрім цього, методика судового розгляду кримінальних проваджень має й інший аспект, а саме, як безпосередній процес розгляду кримінальних проваджень у суді першої інстанції, тобто специфічна діяльність уповноважених законом органів та осіб, яка здійснюється на підставі застосування засобів криміналістичної техніки, прийомів криміналістичної тактики, системи методичних рекомендацій щодо судового розгляду кримінальних проваджень про окремі види (групи) суспільно-небезпечних діянь [97, с. 304]. Саме в криміналістичній методиці можливі виділення і пізнання своєрідних закономірностей інформаційних структур, систем і процесів, розробка оптимальних варіантів правил і алгоритмів дій суду в різних ситуаціях судового розгляду кримінальних проваджень відповідно до завдань кримінального судочинства.

У зв'язку з наведеним заслуговує на увагу думка І. І. Когутича, який визначив методику судового розгляду кримінальних проваджень як складову частину криміналістичної методики, що містить систему наукових положень і напрацьованих на їх основі і відповідно до вимог закону рекомендацій щодо раціональної організації та здійснення судового розгляду в окремих категоріях кримінальних проваджень професійними суб'єктами цієї діяльності (суддями, прокурором-державним обвинувачем і адвокатом-захисником). Тобто діяльність суду щодо організації і здійснення судового розгляду кримінальних проваджень, дослідження доказів і проведення судових дій *саме і є реалізацією криміналістичної методики судового розгляду*, оскільки суд не є ні стороною обвинувачення, ні стороною захисту і не протиставляє себе їм, але з урахуванням їх протилежних інтересів і цілей, в суворій відповідності з вимогами процесуального закону повинен особливим чином *вибудовувати* свої власні дії. Як сенс методики судового розгляду можна розглядати положення ч. 6 ст. 22 КПК України, де визначено, що суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків [115]. Алгоритми методики судового

розгляду можуть бути різними, але оптимальність методики, що застосовується, об'єктивно визначається судовою ситуацією, доказами, які її характеризують (щодо способів вчинення діяння). Алгоритми рішення криміналістичних завдань за різними категоріями проваджень, зокрема про корисливо-насильницькі злочини, під час судового розгляду можуть варіюватися, доповнюватися, трансформуватися у специфічну методику судового розгляду і тактику сторін у конкретному провадженні [46, с. 68].

Що стосується структури та рівнів методики судового розгляду, то це питання не є предметом нашого дослідження, а тому обмежимося лише певними міркуваннями. Так, для систематизації змісту криміналістичного забезпечення судового розгляду необхідно виходити з того, що криміналістичні рекомендації для судової діяльності не можуть відриватися від базових частин криміналістики: загальної теорії, криміналістичної тактики, криміналістичної методики. У той же час актуальність дослідження проблем судового розгляду криміналістичними засобами і методами обумовлює необхідність зосередження загальнотеоретичних положень таких досліджень в одному місці. Тож структура криміналістичної методики судового розгляду кримінальних проваджень, на нашу думку, складається з двох частин:

1) загальнотеоретичної, в якій розкриваються загальні положення методики судового розгляду, структура якої може включати такі елементи:

- криміналістичну характеристику злочинів;
- предмет судового розгляду у кримінальних провадженнях;
- характер судових ситуацій на різних етапах судового розгляду;
- систему судових дій та їх тактику;
- використання спеціальних знань під час судового розгляду;
- рекомендації щодо методики підготовки рішень у судовому розгляді;

2) окремої методики судового розгляду, в рекомендаціях якої (зокрема й до наведених структурних елементів якої) враховані особливості того чи іншого злочину.

Зі свого боку цікавою є думка М. В. Авак'яна. Так, досліджуючи методику підтримання державного обвинувачення у справах про умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, він зазначає, що в наукових дослідженнях із даної тематики традиційно виділяють: загальну методику підтримання державного обвинувачення, яка містить у собі комплекси організаційних, стратегічних і тактичних дій прокурора; окремі методики підтримання державного обвинувачення у кримінальних провадженнях про злочини окремих видів і категорій. Загальна методика підтримання державного обвинувачення більшою мірою адресована молодим співробітникам (початківцям) органів прокуратури. У свою чергу окремі методики націлені на більш досвідчених співробітників, які бажають підвищити ефективність здійснюваного ними кримінального переслідування в суді у певній категорії справ, і (або) для яких підтримання державного обвинувачення у певній категорії справ у суді не є регулярно-виконуваною функцією. У межах свого дослідження автори ведуть мову про формування нової категорії в криміналістиці – модульної методики розслідування і підтримання державного обвинувачення у справах про умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю. Категорія «модуль» виступає як спосіб систематизації методичних компонентів кримінального переслідування на основі блочно-модульного уявлення про діяльність із розслідування злочинів, пов'язаних з умисним заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю і діяльності з підтримання державного обвинувачення у даній категорії справ. Блочно-модульна побудова пропонованої методики функціонує на послідовному розгляді двох блокових одиниць (методики розслідування злочинів, пов'язаних з умисним заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю, і методики підтримання державного обвинувачення в суді), які незважаючи на корінні відмінності за змістом і структурою перебувають у тісному взаємозв'язку і доповнюють одна одну. У той же час, порівнюючи методику підтримання державного обвинувачення з тактикою судового розгляду, М. В. Авак'ян вбачає очевидним, що друге поняття значно вужче і є лише складовою частиною першого [52, с. 29-30].

Отже, криміналістичні тактика і методика на початковому етапі розвитку не мали чіткого розмежування предмета дослідження. Перші тактичні роботи охоплювали і питання організації розслідування окремих видів злочину, внаслідок чого тривалий час окремі методико-криміналістичні дослідження злочинів розглядалися стосовно криміналістичної тактики як загальне до окремого, де загальним виступала тактика, а окремим – методика розслідування злочинів [29, с. 5-47]. На думку І. О. Возгріна, подібна постановка питання в 50-х роках ХХ сторіччя була не тільки допустимою, але й необхідною. Водночас у радянській криміналістиці вже існувала досить розвинена система окремих криміналістичних методик, а наукові основи організації розслідування злочинів були розроблені слабо. Саме тому і виникла пропозиція про створення загальних положень розслідування злочинів у криміналістичній тактиці. В межах останньої і розроблялися основи теорії висунення та перевірки слідчих версій, планування розслідування злочинів, взаємодії слідчих з оперативно-розшуковими апаратами і низка інших елементів організації розслідування злочинів. Проте загальною теорією організації розслідування злочинів криміналістична тактика не стала. Основну увагу при її подальшій розробці було звернуто не на створення комплексного наукового підходу до методики розслідування злочинів, а на дослідження окремих аспектів організації слідчої діяльності, системи слідчих дій і тактики їх проведення [52, с. 31-30].

Однією з причин такого процесу можна назвати виникнення в криміналістичній методиці її загальних положень, в яких, поряд з криміналістичною тактикою, також стали досліджуватися загальні закономірності організації розслідування злочинів. Водночас несправедливо стверджувати, ніби проблема співвідношення криміналістичної тактики і криміналістичної методики не була предметом вивчення. У роботах, присвячених загальній теорії криміналістики, це питання було розглянуто окремими авторами. Так, О. О. Ейсман, досліджуючи систему сучасної криміналістики, писав, що існує багато проблем, загальних як для тактики, так і для методики.

До них він відносив теорії версій і планування, вчення про взаємодію слідчого з оперативними органами, про наукову організацію праці слідчого, про проблемні ситуації, про криміналістичні характеристики злочинів тощо. Водночас він підкреслював, що дані питання розробляються представниками як тактики, так і методики. Як висновок О. О. Ейсман зазначав, що криміналістичну тактику і криміналістичну методику розслідування злочинів повинні торкнутися істотні внутрішні перебудови [183, с. 55]. Звідси виникає закономірне запитання, які перспективи подальшого розвитку відносин криміналістичної тактики і криміналістичної методики, зокрема й на стадії судового розгляду. А тому цілком зрозумілою є позиція тих науковців, які підкреслюють важливість положень криміналістичної тактики на сучасному етапі її розвитку, зокрема і в сегменті організації судового розгляду та тактики судових дій.

Загалом, на підставі аналізу позицій, що були відображені у спеціальній літературі, можна констатувати, що серед багатьох можливих рішень питання про впорядкування зв'язків між тактикою і методикою домінували такі варіанти.

Перший варіант – це подальший розвиток криміналістичної тактики як загальних положень криміналістичної методики розслідування злочинів, тобто завершення раніше розпочатого шляху дослідження. В цьому разі предметом криміналістичної тактики є вивчення всіх закономірностей організації і здійснення розкриття, розслідування, запобігання злочинів та їх судового розгляду, ставши в кінцевому підсумку загальною теорією організації та здійснення судового дослідження злочинів, або «загальною методикою» розслідування та судового розгляду злочину. Саме таку точку зору про залишення без зміни відносин криміналістичної тактики і криміналістичної методики розслідування злочинів висловили О. М. Васильєв і М. П. Яблоков. Цю ж позицію поділяє С. А. Величкін. Проте в результаті такого розвитку, на думку І. О. Возгріна, в кінцевому підсумку з криміналістичної методики доведеться виключити всі загальнотеоретичні положення про закономірності організації і здійснення

розкриття, розслідування та запобігання злочинам, залишивши в ній лише окремі методики розслідування злочинів [41, с. 13]. Проти подібного рішення заперечував і В. Г. Танасевич, який писав, що розробка загальнотеоретичних питань методики розслідування має важливе значення не тільки сама собою, але і для подальшого розвитку методики розслідування та судового розгляду окремих видів злочинів. Тому ніяк не можна погодитися зі спробою відокремити загальнотеоретичні питання від методики розслідування злочинів [183, с. 50].

Другий варіант – це внести необхідні зміни в подальший розвиток криміналістичної тактики і криміналістичної методики розслідування та судового розгляду злочинів. У вже згадуваній роботі О. О. Ейсмана пропонується об'єднати криміналістичну тактику і криміналістичну методику в загальне вчення про тактику і методику розкриття, попередження та судового розгляду злочинів – загальну теорію розслідування злочинів, що складається з двох особливих частин – учення про тактику проведення окремих дій і вчення про розслідування окремих видів злочинів [183, с. 55]. Але в цьому випадку, як справедливо зауважує І. О. Возгрін, порушиться вся система криміналістики і залишиться не включеною в цю загальну теорію розкриття (розслідування) і попередження злочинів криміналістична техніка [41, с. 15].

Третій варіант також вносить зміни в криміналістичну тактику і криміналістичну методику розслідування та судового розгляду злочинів, але при цьому ґрунтується на історично сформованому розподілі науки криміналістики на чотири її основні розділи (загальна теорія криміналістики, криміналістична техніка, криміналістична тактика, криміналістична методика) і враховує наявні тенденції подальшого розвитку криміналістичного наукового знання. В основі запропонованого варіанту лежить положення про те, що характер зв'язків криміналістичної тактики і криміналістичної методики визначається фактичним змістом цих розділів криміналістики. У нинішньому стані криміналістична тактика включає в себе дві відносно самостійні групи питань. Перша – теоретичні основи цього розділу (поняття, система, завдання, методи тощо) разом

з науковими основами слідчої та судової діяльності (вчення про слідчі та судові версії і планування розслідування та судового розгляду злочинів, про взаємодію слідчого з органами розслідування, про вивчення особи обвинуваченого тощо). Цю групу питань у своїх ранніх наукових роботах В.О. Коновалова об'єднує в Загальну частину криміналістичної тактики [103, с. 16]. Іншу групу питань, що пов'язана із дослідженням тактики підготовки і проведення окремих слідчих, судових дій, на відміну від першої, низка вчених називає Особливою частиною криміналістичної тактики [183, с. 63]. Слід визнати, що така позиція є найбільш раціональною. До речі, В. І. Алексейчук, досліджуючи місце криміналістичної методики судового розгляду в кримінальному провадженні в системі криміналістики, дійшла висновку, що більш природним виглядає в межах кожного з традиційних розділів криміналістики («Криміналістичної техніки», «Криміналістичної тактики», «Криміналістичної методики») виділяти як окремі частини «Судову техніку», «Тактику судового слідства», «Методику судового розгляду в кримінальному провадженні», а в межах цих частин викладати положення, що є загальними й корисними для всіх учасників судового розгляду (суддів, захисників, обвинувачів), а далі – окремі щодо кожного із цих суб'єктів [2, с. 165]. Водночас у її роботах знаходимо визначення (доволі розгорнуте) лише окремої криміналістичної методики судового розгляду в кримінальному провадженні, яку вона визначила як систему наукових положень та науково-практичних рекомендацій щодо забезпечення діяльності сторін кримінального провадження та суду під час судового розгляду за певними видами (категоріями) злочинів, спрямованих на дослідження, перевірку й оцінку представлених доказів, з'ясування причин розбіжностей у наявній інформації, встановлення (доведення) винуватості (невинуватості) обвинуваченого і призначення справедливого й оптимального покарання винному [4, с. 176-177].

Цікаво зауважити, що послідовність судових дій під час судового розгляду можна розглядати як категорію методики судового розгляду. У такому випадку мова йде про типову

послідовність судових дій, які є найбільш характерними і ефективними при судовому розгляді злочинів певної категорії, зокрема корисливо-насильницьких злочинів. Водночас послідовність судових дій можна розглядати і як категорію тактико-криміналістичну, маючи на увазі таке впорядкування їх систем, яке найкращим чином забезпечує збирання, дослідження і використання доказів у конкретній судовій ситуації, яка впливає не тільки на коло і послідовність здійснюваних в даний момент судових дій, але й на їх цілі. Метою судової дії або їх комплексу може бути і формування потрібної судової ситуації, яка знаходиться в межах тактики судового розгляду (а реалізується в методиці судового розгляду) оскільки: а) саме судова ситуація зумовлює насамперед тактику конкретних судових дій; б) її оцінка реалізується саме в тактичному рішенні, яке отримує своє зовнішнє вираження в плануванні судового розгляду; в) уявлення про компоненти судової ситуації, про фактори, що впливають на її формування, не пов'язані з видами або родами злочинів і мають загальне для всіх них значення, що характерно саме для тактичних категорій.

Рівень деталізації криміналістичних методик судового розгляду залежить передусім від потреб практики. В. А. Журавель прямо наголошує, що криміналістична методика завжди буде зберігати певний рівень абстракції, оскільки неможливо «без залишку» типізувати всі можливі слідчі та судові ситуації і запропонувати формалізовані засоби їх вирішення [74, с. 21]. Можна, очевидно, припустити, що для судового розгляду він повинен бути менш детальним, ніж для досудового розслідування, оскільки в окремій криміналістичній методиці такого характеру пріоритетне місце займають рекомендації щодо розкриття окремих видів кримінальних правопорушень. Крім того, під час судового розгляду, в якому беруть активну участь декілька суб'єктів доказування (а вони представляють різні, навіть протилежні процесуальні функції), важко задалегідь визначити скільки-небудь тактично жорстку схему дослідження доказів.

Зміст поняття методики судового розгляду кримінальних проваджень, зокрема й корисливо-насильницьких, є ширшим за

тактику судового розгляду, оскільки включає в себе сукупність не тільки тактичних, а насамперед організаційних заходів, які виконуються не тільки суб'єктами криміналістичної тактики (прокурором, захисником, суддею), а й усіма учасниками судового розгляду при підготовці до участі в розгляді кримінального провадження судом і безпосередньо при здійсненні цієї діяльності. У спрощеній формі це можна уявити як модель, де методика судового розгляду відповідає за те, що робити; а тактика судового розгляду – як робити. Суду необхідно ретельно вивчити матеріали кримінального провадження не лише з позиції дотримання кримінального процесуального законодавства, але й з боку достатності інформації для вирішення тієї судової ситуації, що склалася, розробки алгоритму проведення судового розгляду, вибору тактики судових дій, які б сприяли встановленню бракуючих елементів у логічно побудованому ланцюжку доказів. Звідси можна говорити про те, що тактика судового розгляду є сумарною: тактика обвинувачення, тактика захисту й тактика суду (судді), яка їх, власне, і поєднує. До них приєднується й тактика інших учасників процесу (потерпілого, підсудного). З огляду на наведене сумарність, на думку О. Ю. Корчагіна, треба розуміти як процес трансформації (обліку, приєднання) тактики обвинувачення та захисту судом (суддею) з причин впевнено домінуючого становища головуючого в судовому засіданні [109, с. 130]. Такої позиції дотримуються й інші науковці, при цьому А. В. Мішин прямо визначає, що структуру тактики судового розгляду у кримінальному провадженні слід розглядати у вигляді тактики суду, тактики сторони обвинувачення, тактики сторони захисту. Тактичні засоби дослідження доказів можуть ефективно застосовуватися, якщо забезпечується погоджена взаємодія суду з обома сторонами [52, с. 36].

Зв'язок судді (суду), державного обвинувача, захисника у процесі використання тактичних прийомів діалектичний. Дослідження доказів під час судового розгляду проводиться зусиллями державного обвинувача, захисника, і меншою мірою судді (головуючого). Обвинувач та захисник, виконуючи свої

процесуальні функції, взаємодіють та протидіють, обґрунтовуючи кожен свою позицію. За такої умови використання прийомів судової тактики обвинувачем підвищує ефективність його діяльності, а відтак і обґрунтованість судового вироку. Що стосується захисника, то обираючи та відстоюючи свою правову позицію, він визначає свою лінію поведінки й способи проведення судових дій. Тобто і державний обвинувач, і захисник під час судового розгляду перебувають у відносинах, які зумовлені не лише кримінальним процесуальним кодексом, але й займаною позицією, а тому впливають один на одного. Саме така змагальність й зумовлює використання прийомів судової тактики з метою підвищення ефективності своїх дій, а тому можна говорити про те, що дії обвинувача та захисника певною мірою зумовлені. Критично ставлячись до поглядів на криміналістику для обвинувачів та захисників, оскільки тактика як розділ криміналістика єдина, визначимо, що судова тактика повинна досліджувати закономірності взаємовідносин учасників судового розгляду, дослідження та оцінки доказів та ін. [87]. З огляду на викладене раціональною є думка О. Ю. Корчагіна, що судова тактика має таку структуру: загальні положення судової тактики; тактика проведення окремих судових дій (допитів, оглядів та ін.); тактичні прийоми, спрямовані на дослідження й оцінку доказів; тактика підтримки державного обвинувачення; тактичні прийоми щодо подолання незаконної протидії судовому розгляду; тактика взаємодії (взаємовідносин) учасників судового розгляду; тактика правомірного захисту [109, с. 143-144].

Таким чином, на підставі проведеного дослідження *тактику судового розгляду* можна визначити як логічно-послідовну завершальну складову частину криміналістичної тактики, яка являє собою систему наукових положень і практичних рекомендацій щодо обрання та застосування судом і сторонами кримінального провадження як окремих тактичних прийомів дослідження доказів, так і найбільш ефективної та доцільної лінії поведінки з метою успішного вирішення завдань кримінального судочинства.

У свою чергу методика судового розгляду – це система теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо

організації та проведення ефективного здійснення розгляду судом окремих видів кримінальних проваджень.

1.2. Фактори, що впливають на обрання тактики судового розгляду

Як відомо, неухильне дотримання норм кримінального процесуального закону виступає основною умовою судового розгляду, одночасно слугуючи і принципом правосуддя. Криміналістична складність тактики судового розгляду залежить від багатьох чинників і навіть буває непрогнозованою, а тому використання криміналістичного інструментарію, особливо адресного, який ураховує специфіку судового розгляду конкретних кримінальних проваджень, набуває важливого значення під час судового слідства. Звідси постає питання про встановлення тих факторів [32, с. 13-14], які впливають на обрання тактики судового розгляду, зокрема й у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів. Вони (фактори), безумовно, пов'язані з організацією судового розгляду, яка характеризується такими чинниками:

а) судовий розгляд як діяльність має структуру, тобто систему взаємопов'язаних елементів, до основних з яких належать цілі, об'єкт, суб'єкти та учасники судового процесу, судові дії;

б) судовий розгляд має також інфраструктуру – систему елементів забезпечувального характеру, до яких належать умови діяльності, знання учасниками процесу своїх функцій і їх психологічна готовність до активного функціонування;

в) кримінальний процесуальний закон регламентує в цілому зміст судового розгляду та можливі результати. Але для кожного акта судового розгляду необхідна конкретизація цих положень. Тому суддя (головуючий), з огляду на вимоги закону, науково-практичні рекомендації, на основі вивчення матеріалів кримінального провадження визначає і конкретизує систему цілей (що необхідно встановити суду під час судового розгляду), конкретизує засоби, які необхідні для досягнення цілей, планує судовий розгляд;

г) організація – це не тільки створення структури та інфраструктури, це ще й якісне керівництво організованою системою судового розгляду. Керівництво носить процесуальний характер і спрямоване на оптимальне виконання учасниками процесу своїх функцій і досягнення цілей конкретного судового розгляду.

Звідси, з урахуванням наведеного та на підставі проведеного дослідження серед основних факторів, що впливають на обрання тактики судового розгляду у кримінальних провадженнях про корисливо-насильницькі злочини, можна виокремити такі:

1. Обставини, що підлягають встановленню.

Свого часу В. В. Тіщенко, використовуючи системний і діяльнісний підходи, систематизував обставини, що мають бути встановлені у кримінальних провадженнях про корисливо-насильницькі злочини під час досудового розслідування [197, с. 241-256]. Взявши їх за основу, розглянемо останні, але вже в контексті не досудового розслідування, а судового розгляду.

1.1. Обставини, що пов'язані з подією злочину: наявність події корисливо-насильницького злочину; спосіб заволодіння майном; час, місце й інші умови вчинення корисливо-насильницьких злочинів.

Під час судового розгляду необхідно встановити ознаки, які вказують на наявність події конкретного корисливо-насильницького злочину. У матеріалах кримінального провадження такі ознаки можуть міститися в заявах громадян, посадових осіб, підприємств, установ, організацій, рапортах та інших документах працівників правоохоронних органів, у висновках експерта щодо наявності тілесних ушкоджень у заявника, у протоколах слідчих (розшукових) дій щодо виявлення трупа, порушення та ушкодження предметів обстановки приміщення, де, за словами заявника, відбувся напад і заволодіння майном тощо. Проте факт події корисливо-насильницького злочину повинен бути підтверджений під час судового розгляду, а не ґрунтуватися тільки на окремих його ознаках.

Правильне встановлення характеру і змісту дій із заволодіння викраденим майном багато в чому характеризує особистість злочинця, а також відіграє важливу роль для правильної кваліфікації учиненого корисливо-насильницького злочину. Встановлення характеру і тяжкості насильства потребує з'ясування, за допомогою якого саме діяння і яких знарядь і засобів застосовувалося фізичне насильство: ударів кулаками, ногами, ціпками чи іншими предметами, нанесення проникаючих колото-ріжучих ушкоджень, заподіяння вогнепальних, хімічних, термічних ушкоджень, введення проти волі потерпілого алкоголю, психотропних та інших сильнодіючих засобів, отруйних речовин та ін. Потрібно встановити, чи позбавлявся потерпілий волі, в якій формі, де (в якому-небудь приміщенні, на місці нападу чи в спеціально підготовленому місці за межами місця викрадення), чи був викрадений або захоплений як заручник, у яких умовах і як довго він утримувався, які заходи були проведені злочинцями для виключення втечі і довільного спілкування з навколишнім світом, чи застосовувалося до нього насильство, в якій формі, що має й кримінально-правове значення тощо. Підлягає доказуванню і ступінь застосованого насильства.

У деяких випадках фізичний вплив на потерпілого може бути одномоментним, разовим, але може тривати і досить тривалий час, носити характер тортур і катувань. Залежно від характеру насильства і наслідків, що настали, потерпілий може бути здатний або взагалі нездатний давати детальну інформацію про обставини злочину і осіб, які його вчинили. Сам характер фізичного насильства, знаряддя і засоби, що застосовувалися, спосіб і обстановка злочину мають істотну інформативність щодо особи злочинця.

Заволодіння майном може здійснюватися без заподіяння фізичного насильства, але під погрозою його застосування, тобто виступати у формі психічного насильства. Така погроза являє собою «психічний вплив на потерпілого з метою змусити його передати майно або мовчазно погодитися на його вилучення чи вказати місце збереження майна» [130, с. 59].

При вчиненні вимагання погрози можуть виражатися в різній формі (усно, письмово, замасковано), а також бути

різного виду. При цьому погроза насильством може бути адресована як потерпілому, так і близьким йому особам, здійснення її може очікуватися негайно чи в майбутньому. Ступінь небезпеки насильства, на яке вказується в погрозі, також повинен бути врахований.

Необхідно встановити час учинення всіх злочинів, з яких складається корисливо-насильницька злочинна діяльність. Кожний злочин – від його підготовки до приховування – має свою часову тривалість. Особливо ретельно з'ясовуються рік, місяць, число, день тижня, час доби (аж до хвилин) вчинення нападу, скільки часу він продовжувався. Встановлення часового співвідношення між пред'явленням вимоги про видачу чужого майна і передачею цього майна – важливий фактор розмежування грабежу і розбійного нападу з вимаганням [162, с. 116].

Встановлюючи обставини, які пов'язані із здійсненням корисливо-насильницького злочину, необхідно з'ясовувати маршрути пересування злочинців, конкретні місця проникнення на об'єкт, напади, викрадення заручника, пред'явлення незаконних вимог, передачі майна, затримання. Важливо пам'ятати, що встановлення місця вчинення корисливо-насильницького злочину вимагає точності, оскільки воно пов'язується зі способом і часом, а це у свою чергу дозволяє встановити низку важливих обставин: наявність алібі, можливість огляду конкретної ділянки місцевості та ін. [162, с. 175-176].

Серед інших умов обстановки корисливо-насильницьких злочинів, які необхідно встановити під час судового розгляду, слід відзначити: умови видимості і чутиності на місці події; присутність осіб, які не брали особистої участі в розслідуваній події (пасивна група свідків-очевидців); участь осіб, які були присутніми на місці події, в захисті потерпілого, наданні йому медичної допомоги, в затримці злочинців та ін. (активна група очевидців); поведінку потерпілого, наявність чи відсутність факту вчинення опору, форми його виявлення; наявність чи відсутність технічних засобів охорони, засобів зв'язку в потерпілого (на об'єкті), з'ясування ролі, яку вони відіграли;

умови, які сприяли або перешкождали досягненню злочинної мети [197, с. 247-248].

1.2. Обставини, пов'язані з об'єктом корисливо-наси́льницького злочину: предмет злочинного посягання; особа потерпілого.

1.3. Обставини, пов'язані з особою обвинуваченого: персонографічні дані; відомості про особу обвинуваченого, що мають кримінально-релевантне значення; відомості про групу осіб, які вчинили корисливо-наси́льницький злочин.

Зазначені обставини не тільки прояснюють механізм злочинної діяльності, але й істотно впливають на оцінку вини кожного зі співучасників правопорушення. Встановлення зазначених обставин, що всебічно характеризують особу обвинуваченого, в судовому розгляді має важливе значення для вирішення питань, пов'язаних із притягненням його до кримінальної відповідальності, правильною кваліфікацією злочину, призначенням покарання тощо.

1.4. Обставини, що визначають мету і мотиви корисливо-наси́льницького злочину. Складності при встановленні мотивів і цілей таких злочинів можуть виникнути, коли можливі випадки сумісності і конкурентності наступних мотивів злочинів: корисливих і хуліганських, корисливих і сексуальних, корисливих та інших, які впливають із неправильно тлумачених принципів людських відносин (дружби, солідарності, колективізму та ін.) [193, с. 109-124].

1.5. Обставини, що відносяться до наслідків корисливо-наси́льницького злочину: ступінь здійснення задуманого злочину (замах, часткове досягнення поставленої мети, повне досягнення запланованого результату, одержання результату більшого, ніж передбачалося); вилучення майна і перехід у повне (часткове) розпорядження особи (групи осіб); порядок розподілу викраденого майна (ким і за яким принципом воно розподілялося); наявність, характер і тяжкість тілесних ушкоджень, що заподіяні потерпілому, або настання його смерті; характер і розмір шкоди, завданої фізичній чи юридичній особі внаслідок вилучення належного їм майна, спричиненої супутніми діями злочинця (ушкодження чи

знищення приміщень, споруд, обстановки, майна та ін.), а також сумарний збиток при здійсненні корисливо-насильницької злочинної діяльності; наявність причинного зв'язку між діями злочинця і шкідливих наслідків, що настали; на які цілі було витрачено викрадене майно [197, с. 255].

Встановлення названих обставин під час судового розгляду має багатоаспектне значення для вирішення кримінального провадження загалом. Наприклад, низка з них мають значення для вирішення питань кримінально-правового характеру: на якій стадії здійснення припинився злочин, чи всі ознаки об'єктивної та суб'єктивної сторін є в діях обвинуваченого, як вони впливають на ступінь його відповідальності, яка правильна кваліфікація вчиненого. Деякі з названих обставин мають значення й кримінального процесуального характеру: яка повнота дослідження під час досудового розслідування події злочину, його наслідків, особи злочинця і чи дозволяє вона вирішити справу об'єктивно по суті. Таким чином, у сукупності всі названі обставини набувають криміналістичного значення, оскільки є факторами, які не можна не враховувати при обранні тактики судового розгляду кримінальних проваджень щодо корисливо-насильницьких злочинів.

2. Специфіка судової ситуації, в якій виникають певні тактичні завдання та приймаються тактичні рішення.

Під час судового розгляду виникають судові ситуації, які потребують свого ефективного тактичного вирішення, що залежить від змісту, інформаційної насиченості останніх, динаміки їх розвитку та ін. До того ж практика засвідчила, що в судовому розгляді стосовно злочинів, які розглядаються, існують свої особливості, межі яких знаходяться між надходженням матеріалів кримінального провадження до суду і до винесення вироку. Саме тут складаються такі ситуації, які суттєво відрізняються від слідчих ситуацій, що виникають під час досудового розслідування, оскільки (відповідно до вимог кримінальних процесуальних норм) вимагають інших підходів у виборі техніко-криміналістичних засобів та тактичних прийомів для їх вирішення. Їх специфіка і є тим фактором, який безпосередньо впливає на обрання тактики судового розгляду зазначених проваджень.

Так, вибір того чи іншого тактичного прийому при проведенні будь-якої судової дії залежить від безлічі факторів зовнішнього і внутрішнього характеру. Перш ніж прийняти будь-яке рішення, будь-який суб'єкт кримінального доказування повинен оцінити наявну в нього інформацію, визначити наявність у своєму розпорядженні на даний момент необхідних сил і засобів, а також на підставі особистих, професійних знань дати правильну оцінку можливостям використання зазначених елементів. Зважаючи на це, можна стверджувати, що судова ситуація формується під впливом певних об'єктивних і суб'єктивних факторів (умов). Поєднання і результати впливу цих факторів на індивідуальність судової ситуації, її зміст зумовлюють конкретну сукупність умов, в яких належить діяти суб'єкту доказування, що призводить до необхідності обрання найбільш доцільної тактики (тобто лінії поведінки) задля досягнення тактичної мети. У зв'язку з цим суддя повинен мати уявлення про можливі варіанти (моделі) впливу на судову ситуацію з боку державного обвинувача і захисника з метою подальшого прогнозування їх поведінки та відповідно правильної вибудови своєї тактичної моделі поведінки задля вирішення створених останніми судових ситуацій.

Аналіз практики судових розглядів кримінальних проваджень щодо корисливо-насильницьких злочинів свідчить про можливість виокремлення типових судових ситуацій, оскільки вони формуються під впливом типових обставин судового розгляду і мають загальні тактичні засоби їх вирішення, про які піде мова у третьому розділі нашого дослідження.

3. Протидія судовому розгляду учасниками кримінального провадження та іншими особами.

Змагальність судового розгляду зумовлює необхідність у передбаченні дій протилежної сторони, для чого застосовується метод криміналістичного прогнозування. Водночас воно може бути як загальним (спрямоване на передбачення позиції протилежної сторони в цілому), так і стосуватися поведінки тієї чи іншої особи при проведенні судової дії (що дає можливість правильно побудувати тактику її проведення). У спеціальній

літературі навіть можна знайти практичні поради щодо оптимального прогнозування дій супротивника. Зокрема, «рекомендується виконувати рефлексивну операцію – моделювання «з позиції опонента». Мета – визначення найдоцільнішої з боку опонента позиції протидії, що давала б йому певні шанси на успіх в умовах наявності сукупності обвинувальних і виправдувальних доказів, які орієнтовно можуть відповідати цій позиції. Тут важливо не помилитися в оцінці опонента, передусім в оцінці прокурором обвинуваченого чи свідка захисту, а адвокатом – потерпілого чи свідка обвинувачення. Але насправді це не означає, що таку операцію не потрібно здійснювати судді (суду). Він також її робитиме, маючи на меті уникнення ухвалення у кримінальному провадженні незаконного і необґрунтованого рішення [25, с. 6]. У таких випадках суду (судді) задля подолання протидії необхідно оцінити свій психологічний стан, а також інших учасників процесу (захисника, обвинувача тощо), здійснити перевірку й оцінку сформульованих доказів, окреслити і висунути найбільш вірогідні (бажані) судові версії та організаційно-тактичні аспекти проведення судового розгляду. Іншими словами – розробити стратегію і поетапну тактику щодо подолання протидії процесу судового розгляду і дати прогностичну оцінку.

Будь-яка протидія, в широкому її тлумаченні, є перешкодою судового розгляду кримінального провадження. У межах форм протидії визначення «перешкоди» розглядається у вузькому сенсі: як штучно створювані перешкоди кримінального процесуального, службово-адміністративного і побутового характеру під час судового розгляду. Тому перешкоди, викликані помилками, зробленими через незнання, помилковим ходом мислення, які цілком природні для будь-якої людської діяльності, не розглядаються як протидія судовому розгляду [132]. Водночас протидія учасників кримінального провадження та інших осіб під час судового розгляду кримінальних проваджень у будь-якому разі зумовлює обрання певної тактики судового розгляду, складовою чого може бути використання певних тактичних прийомів: 1) випереджувальна

дискредитація учасників судового розгляду; 2) випереджувальне інформування вищих інстанцій про зміст і обсяг зібраних доказів; 3) своєчасна реєстрація матеріалів – клопотань у залі судового засідання; 4) виготовлення державним обвинувачем копій найбільш важливих документів; 5) своєчасне прийняття судових рішень щодо проведення судових дій тощо. Тому під час судового розгляду необхідно спрогнозувати можливі способи протидії, з якими можна зіткнутися під час слідства [52, с. 55]. Серед типових, як зазначає у своєму дослідженні Р. В. Мудрецький, є такі: 1) способи протидії, що спрямовані на носії (джерела) криміналістично значущої інформації у кримінальному провадженні: а) за змістовною стороною впливу: способи, спрямовані на приховування криміналістично значущої інформації та/чи її джерел (утаювання, знищення, маскування, фальсифікація інформації та/чи її носіїв, змішані способи), а також позбавлення інформації та/чи її носіїв доказового значення; б) за об'єктами впливу: способи, спрямовані на виключення або ускладнення дослідження слідів кримінального правопорушення (матеріальних та ідеальних); 2) способи протидії, спрямовані на перешкоджання розгляду кримінального провадження як діяльності суду із здійсненні правосуддя: а) спрямовані на дезорганізацію діяльності судді, суду з розгляду кримінального провадження (затягування розгляду справи, втручання в судову діяльність з боку ЗМІ, представників громадськості, органів законодавчої та виконавчої влади, неналежне організаційне забезпечення судової влади та умов безпеки працівників судів та їхніх сімей); б) спрямовані на здійснення впливу на суддю з метою постановлення рішення всупереч встановленим обставинам у кримінальному провадженні (погрози, насильство, знищення майна, корумповані зв'язки, підкуп тощо) [139, с. 9]. З наведеного можна зробити висновок, що протидія судовому розгляду може відбуватися: а) як усередині процесу, так і поза ним; б) як у межах правового поля, так і поза його межами.

У цьому контексті зауважимо, що останнім часом за розглядуваною нами категорією кримінальних проваджень

одними з найчастіше використовуваних способів протидії судовому розгляду стали: а) організація та проведення зібрань громадян під стінами суду саме в той момент, коли відбувається судовий розгляд; б) висвітлення в засобах масової інформації (ЗМІ), на сторінках інтернет-видань та в соціальних мережах провокаційної інформації щодо конкретного судового розгляду та окремих учасників процесу. Так, це мало місце під час судового розгляду відносно п'ятох бійців батальйону «Донбас», але більш активно означені способи використовувалися під час судового розгляду кримінального провадження щодо ексбійців роти «Торнадо», яким, зокрема, інкримінували: незаконне заволодіння транспортним засобом з погрозою застосування насильства; незаконне позбавлення волі і викрадення людини; вимагання, вчинене службовою особою з використанням свого службового становища і загрозою вбивства; вимагання офіційних документів, учинене з корисливих мотивів, що спричинило порушення роботи установи [85]. Відповідно до цього можна констатувати, що ЗМІ, з одного боку, є одним із суттєвих важелів як процесу протидії судовому розгляду (наведені приклади є тому свідченням), так і навпаки – процесу подолання такої протидії, про що цілком справедливо наголошують певні науковці, характеризуючи впливовість «четвертої гілки влади» під час кримінального провадження [171, с. 120].

На жаль, до сфери протидії судовому розгляду стають причетні й представники політичної еліти, підтвердженням чому є обставини, що мають місце у відомостях із Реєстру повідомлень суддів про втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя [166]. Так, у межах кримінального провадження щодо гр. А, який учинив низку корисливо-насильницьких злочинів, його захисник на власній сторінці в соціальній мережі Facebook почав активно розміщувати інформацію щодо упередженості та непрофесійності суддів з метою формування негативної суспільної думки та схвалення суду до вчинення певних процесуальних дій і ухвалення судових рішень. А в судовому засіданні 25 травня 2017 року, висловлюючи свою незгоду з ухвалою суду про продовження

строку дії обраного обвинуваченим запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, останній заявив, що народним депутатом І. В. Мосійчуком, який є першим заступником голови Комітету ВРУ з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, буде подано звернення про притягнення суддів, які входять до складу колегії, до відповідальності [151]. Внаслідок таких дій 10 липня 2017 року до ВРП надійшло повідомлення суддів Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області про втручання в їхню діяльність як суддів щодо здійснення правосуддя з боку адвоката Ф. та народного депутата України І. В. Мосійчука. За результатами її розгляду ВРП 26 жовтня 2017 року прийняла рішення № 3463/0/15-17 «Про вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя за повідомленням суддів Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області Белостоцької О.В., Міросєді А.І., Наумик О.О.», де зазначила, що з матеріалів перевірки не вбачається наявність у діях адвоката ознак втручання в діяльність суддів Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області щодо здійснення правосуддя, оскільки інформація, розміщена в соціальній мережі Facebook від її імені, є відображенням точки зору автора. Водночас ВРП вирішила звернутись до ВРУ стосовно вжиття заходів щодо недопущення народними депутатами України І. В. Мосійчуком, О. М. Петренком, Ю. В. Тимошенко дій, що можуть бути розцінені як втручання в діяльність суддів щодо здійснення правосуддя [158].

Отже, протидія учасників кримінального провадження та інших осіб судовому розгляду кримінальних проваджень щодокорисливо-насильницьких злочинів, безумовно, потребує від судді певного процесуального реагування, проте й виступає фактором, що впливає на обрання тактики судового розгляду зазначених проваджень.

4. Змагальність сторін кримінального провадження щодо корисливо-насильницьких злочинів.

Відповідно до ст. 22 КПК сторони кримінального провадження на засадах змагальності виконують функцію обвинувачення або захисту. Відтак від їх професіоналізму та

досвіду залежить результат кримінального провадження, оскільки вони повинні обстоювати свою правову позицію, переборюючи протидію один одного і переконувати суд у правомірності та обґрунтованості вибраної саме ними позиції.

Забезпечення засади змагальності у кримінальному провадженні потребує надзвичайно обережного ставлення до правового регулювання, оскільки навіть незначне зміщення балансу на користь однієї зі сторін кримінального провадження може мати своїми наслідками зниження ефективності діяльності іншої сторони і як результат – неможливість виконати завдання кримінального провадження, закріплені в ст. 2 КПК України [19, с. 411]. А тому очевидним стає той факт, що вибір найбільш оптимального і грамотного в тактичному плані варіанта правового захисту або, навпаки, підтримки державного обвинувачення під час судового розгляду допомагає найбільш ефективно здійснювати сторонам кримінального провадження свої функції.

5. Ступінь володіння судді, державного обвинувача, захисника криміналістичними знаннями.

Цей фактор зумовлює не тільки рівень оцінки змістовної частини матеріалів, в яких зафіксовані обставини злочину, але й організацію процесу судового розгляду, під час якого досліджуються докази у кримінальному провадженні, для чого і перевіряються ще раз джерела доказів, що містяться в матеріалах провадження та у разі потреби збираються, досліджуються і оцінюються нові. Враховуючи важливість судового розгляду, більш детально ми його висвітлюємо в наступному підрозділі.

1.3. Особливості використання криміналістичних знань під час судового розгляду у кримінальних провадженнях

Питання використання криміналістичних знань і техніко-криміналістичних засобів під час досудового розслідування злочинів привертало увагу багатьох учених з кримінального процесу, криміналістики, зокрема таких, як В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Гончаренка, Г. В. Гранов-

ського, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, Н. І. Клименко, В. П. Корж, В. К. Лисиченка, Ю. М. Мирошніченка, Т. А. Пазинич, І. Л. Петрухіна, М. В. Салтевського, Н. А. Селіванова, М. Я. Сегая, Р. Л. Степанюка та ін. Проте, на думку сучасних дослідників, система теоретичних положень і рекомендацій щодо можливості та потреби використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних проваджень усе ще залишається незавершеною, оскільки й дотепер недостатньо новітніх розробок криміналістичних прийомів і методів, що придатні саме для забезпечення цього розгляду [96, с. 6].

У свій час (2009) В. К. Лисиченко визначив два найактуальніших напрями дослідження використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних проваджень у суді першої інстанції: 1) розробка наукової доктрини щодо принципової можливості й необхідності використання досягнень криміналістики під час розгляду кримінальних проваджень у суді першої інстанції; 2) практичне забезпечення професійних учасників провадження у суді криміналістичними знаннями та засобами (технічними засобами, тактичними рекомендаціями щодо судово-слідчих дій і тактичних прийомів) для виконання покладених на них законом завдань кримінального судочинства [121, с. 298]. У свою чергу І. І. Когутич зазначив, що в наявних наукових працях проблему застосування даних криміналістики в судових стадіях розглянуто передусім під кутом зору використання таких знань суддею (судом). Водночас увагу зосереджено, зокрема, на тактиці виконання окремих судово-слідчих дій і загальних питаннях організації та планування судового розгляду. Сьогодні в результаті чіткого визначення процесуальної функції, яку виконує суд, споживачами напрацьовань криміналістичної галузі знань у судовому розгляді є не тільки професійні судді, а й сторони змагального процесу, передусім прокурори-обвинувачі та адвокати-захисники [94, с. 11]. Таким чином, питання використання криміналістичних знань під час судового розгляду кримінальних проваджень, у тому числі й щодо корисливо-насилъницьких злочинів, потребує додаткової уваги.

Правовими передумовами (підставами) використання криміналістичних знань і технічних засобів у розслідуванні та

судовому розгляді злочинів слід розуміти їх дозволеність нормами права, тобто правомірність, відповідність букві і духу закону. Криміналістичні знання за своєю структурою неоднорідні (криміналістична техніка, криміналістична тактика і методика) і кожна з складових частин спирається на різні галузі права: норми кримінального права, кримінального процесуального права тощо. Їх вдосконалення сприяє оптимізації застосування криміналістичних знань. За цих обставин детальне кримінальне процесуальне регламентування судового розгляду ні в якому разі не применшує роль криміналістичних засобів і методів, що застосовуються в процесі судового розгляду, оскільки за допомогою саме криміналістичних науково-практичних рекомендацій підвищується якість виконання всіх основних елементів судового розгляду.

На формування системи криміналістичних знань значний вплив має практична діяльність правоохоронних та судових органів по розслідуванню і судовому розгляду кримінальних проваджень. Вона виконує роль першоджерела емпіричного, фактологічного матеріалу – основи досліджень і є в системі загальнолюдської практики критерієм істинності результатів криміналістичного наукового пізнання. Ця система містить перспективи подальшого вдосконалення шляхом створення інтегративної моделі як інструмента оптимізації процесу техніко-криміналістичного забезпечення розслідування та судового розгляду злочинів за допомогою диференціації та взаємодії всіх процесуальних форм спеціальних криміналістичних знань, спрямованих на встановлення юридично значимих фактів минулої події у процесі доказування [175, с. 93].

Практична реалізація запропонованої концепції інтегративної моделі використання спеціальних криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних проваджень щодо корисливо-насильницьких злочинів зумовлена специфікою пізнання фактів про конкретний злочин, а тому потребує розробки не тільки правової та організаційної, а й відповідної науково-методичної бази, інформаційного середовища, що повинно забезпечити ефективну взаємодію всіх елементів моделі та їх оптимальне застосування. Знання, яким володіє слідчий, експерт, захисник, прокурор, суддя, має цінність лише тоді, коли

воно використовується в практичній діяльності і є результатом сукупної професійної діяльності в певній галузі практики.

Своєрідну форму криміналістичного знання являє собою досвід, який є сукупністю практично засвоєних знань, умінь і навичок. Останні сприяють раціональному, точному, швидкому і економічному виконанню операцій стосовно реалізації криміналістичного знання в судовому розгляді кримінальних проваджень щодо корисливо-насильницьких злочинів [88, с. 75].

Одним із значних напрямів розвитку криміналістики нині є адаптація її досягнень до діяльності тих професійних учасників кримінального судочинства, які раніше не позначалися як суб'єкти судового дослідження злочинів криміналістичними засобами – професійного судді, прокурора та адвоката-захисника у кримінальних провадженнях: розробка тактики, методики їх діяльності, а також можливостей використання ними засобів криміналістичної техніки [93, с. 338].

Криміналістичні методики, як наголошував В. П. Бахін, є засобом практичної реалізації положень (рекомендацій) криміналістичної техніки і криміналістичної тактики, бо поза реальними умовами розслідування конкретних злочинів немає їхнього застосування і використання [18, с. 235]. Окремі методики в системі криміналістики посідають особливе місце. Вони виникли в результаті інтеграції та диференціації наукових знань і об'єднують передові досягнення криміналістичної техніки і тактики, що надані відповідно до оптимальної організації розслідування та судового розгляду певних категорій кримінальних проваджень [75, с. 187].

Слід зазначити, що існує низка певних обставин, які визначають своєрідність і специфіку застосування криміналістичних знань, зокрема криміналістичної тактики, під час судового розгляду кримінальних проваджень щодо корисливо-насильницьких злочинів. Це такі з них, як: незмінність складу суду; повторення в суді багатьох слідчих дій, які вже мали місце при проведенні розслідування та ін. Наявність великого кола осіб, які беруть участь у судовому розгляді кримінального провадження, з одного боку, набагато збільшує можливості суду у встановленні всіх обставин вчинення корисливо-насильницького злочину, а з іншого – ускладнює процес

судового розгляду (наприклад, труднощі встановлення психологічного контакту). Проте здійснення доказування в умовах, відмінних від досудового розслідування, не виключає необхідності використання в суді криміналістичних знань. Це важливо для того, щоб у судовому розгляді були правильно оцінені результати слідчих (розшукових) дій, особливо тих із них, повторити які на цій стадії процесу неможливо.

Досліджуючи проблеми техніко-криміналістичного забезпечення судового розгляду В. В. Мурадов наголошує, що судовий розгляд кримінального провадження як особливий вид кримінальної процесуальної і криміналістичної діяльності являє собою процес отримання, дослідження, опрацювання й використання необхідно-достатнього обсягу інформації, структурна побудова якої ускладнюється впливом інформаційних технологій. Цей процес потребує, крім іншого, наповнення знаннями науки криміналістики, в тому числі і таким новаційним інструментарним комплексом, який унаслідок специфічності кінцевого результату свого використання можна назвати «інформаційно-криміналістичні засоби» [140, с. 12].

Важливу роль в оптимізації розумової діяльності судді та учасників судового провадження відіграє знання основних положень криміналістики, що забезпечує не тільки оцінку змістовної частини матеріалів, в яких зафіксовані обставини злочину, але й організацію процесу судового розгляду, під час якого досліджуються докази у кримінальному провадженні, для чого і перевіряються ще раз джерела доказів, що містяться у матеріалах кримінального провадження, та при необхідності збираються, досліджуються і оцінюються нові.

Форми реалізації рекомендацій криміналістичного характеру, вибір методів і засобів роботи з доказами визначаються кожним суддею (суддями) з урахуванням обставин конкретного кримінального провадження щодо корисливо-насильницький злочин і рівнем його (їх) професійних знань і досвіду. Це виявляється у наступному [211, с. 122-123]:

– у вмінні правильно розібратися в матеріалах провадження шляхом ретельного аналізу і співставлення цих матеріалів, керуючись знаннями способів здійснення злочинів, психології людей;

– у здатності визначити (спланувати) послідовність дослідження доказів і організувати його під час судового розгляду з урахуванням усіх можливих пояснень механізму події і реальних версій;

– у можливості правильно оцінювати встановлені факти і ситуації, вибирати засоби перевірки у кримінальному провадженні висновків, які сформувалися;

– у вмінні використовувати у процесі збирання і дослідження доказів досягнень природних і технічних наук, апробованих криміналістикою.

Знання криміналістичних методів і засобів, що забезпечують об'єктивну оцінку суддею матеріалів досудового розслідування, дозволяє розвинути відповідні вміння та навички, які сприяють оцінці всіх видів інформації, що надходить в розпорядження судді, як отриманої вербальним шляхом, так і виявленої при вивченні матеріальних об'єктів. Надзвичайного значення криміналістичні знання набувають у ситуаціях безпосереднього сприйняття суддею нової доказової інформації, яка надходить до судді при спілкуванні з учасниками процесу, зокрема, від сторони захисту. Без криміналістичних знань неможливо правильно оцінити ні вербальну, ні будь-яку іншу інформацію, необхідну для винесення об'єктивного рішення у кримінальному провадженні. Звідси логічно випливає питання про криміналістичну складність судового розгляду – кількість судових та інших процесуальних дій і обсяг їх протікання під час судового розгляду кримінального провадження. На нашу думку, існує певна залежність складності судового розгляду від криміналістичної складності окремого кримінального провадження. Останнє дозволяє обґрунтовано прогнозувати складність, а значить і строки судового розгляду, що дає можливість припускати і обсяг організаційних заходів у кримінальному провадженні.

Сучасний український суд проявляє свою активність у дослідженні доказів не лише шляхом збирання доказів опосередкованим способом за наявності ініціативи сторін кримінального провадження, які звертаються до нього з відповідним клопотанням, але й шляхом збирання доказів безпосереднім способом за власною ініціативою у разі, якщо під час судового розгляду виникла необхідність в отриманні

додаткового доказу з метою перевірки належності, допустимості, достовірності вже поданих сторонами доказів, і така його активність є правомірною [213, с. 194]. Наділення суду широкими можливостями брати участь у дослідженні доказів не спрямовані на підміну сторін кримінального провадження, на позбавлення їх ініціативи, а послідовно доповнюють їх активність, дозволяють суду критично й неупереджено перевіряти й оцінювати подані сторонами кримінального провадження докази за своїм внутрішнім переконанням і на цій основі ухвалити законне та обґрунтоване рішення.

Особливості використання криміналістичних знань під час судового розгляду кримінальних проваджень щодо корисливо-насильницьких злочинів зумовлюються значною складністю судового розгляду зазначеної категорії злочинних діянь, необхідністю встановлення та доказування великого обсягу обставин. У зв'язку з цим необхідно виділити саме ті обставини, які дозволяють розглядати корисливо-насильницькі злочини як єдину групу, зумовлюючи специфіку їх судового розгляду в цілому, так і використання при цьому криміналістичних знань. Складність судового розгляду кримінальних проваджень зазначеної категорії визначається і тим, що в кримінально-правовому сенсі це двохоб'єктні злочинні діяння, де додатковий об'єкт є обов'язковим, необхідним елементом відповідних складів. У зв'язку з цим істотно підвищується обсяг обставин, що підлягають доказуванню. Об'єктами корисливо-насильницьких злочинів є не тільки відносини власності, що дозволяє характеризувати ці злочини як корисливі, але також відносини щодо життя та здоров'я людини, що дозволяє говорити про них, як про насильницькі. Фактично, до предмета судового розгляду будуть входити обставини, зазначені в обвинувальному акті; обставини, на які вказується в клопотаннях сторін; обставини, що можуть існувати за версією судді. Суддя насамперед аналізує модель розслідування, здійсненого слідчим, порівнюючи її з науково обґрунтованою криміналістичною моделлю корисливо-насильницького злочину. Порівняння фактичної моделі розслідування з науково обґрунтованою дозволяє виявляти недоліки і упущення під час

розслідування і побудувати судові версії про існування інших, невстановлених обставин.

З огляду на те, що стадія судового розгляду у кримінальних провадженнях фактично стала центральною частиною доказування й установлення всіх обставин у кримінальних провадженнях, обізнаність сторін змагального процесу і суду з удосконаленими криміналістикою рекомендаціями щодо збирання, перевірки, оцінки й використання інформації про досліджувану судовим розглядом подію відіграє важливе практичне значення. Аналіз наявних теоретичних і практичних напрацювань науки криміналістики з цих питань, з'ясування потреби у нових криміналістичних розробках положень і засобів судової техніки, рекомендацій з тактики судового провадження, методики розгляду окремих категорій кримінальних проваджень та реальне напрацювання всього цього є вкрай важливим [121, с. 299].

Дослідження сучасного стану криміналістичного забезпечення судового розгляду в кримінальних провадженнях дозволяє зробити висновок, що існуюча система тактичних прийомів, розроблених криміналістичною наукою, їх змістовне наповнення потребують подальшого аналізу, систематизації та доопрацювання. Це зумовлено і змінами вітчизняного кримінального процесуального законодавства, і суттєвим прогресом у розробці засобів (передусім, тактико-криміналістичних), що можуть уніфікувати та покращити перебіг і результативність проведення судових дій у судовому розгляді зазначених кримінальних проваджень [11, с. 5].

Таким чином, вивчення природи, змісту і правових підстав застосування криміналістичних знань створює основу для їх використання максимально наближеними до практичних потреб процесуальної діяльності суду і сторін кримінального судочинства (сторони обвинувачення і сторони захисту) – оскільки тим самим створюється можливість додаткової конкретизації ситуацій, поглибленого виявлення й урахування різних моментів реалізації криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних проваджень щодо корисливо-насильницьких злочинів.

Розділ 2

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

1.2. Поняття та криміналістична класифікація корисливо-насильницьких злочинів

Корисливо-насильницька злочинність загрожує базовим суспільним відносинам і вищим соціальним цінностям, становленню інститутів ринкової економіки, особистої і майнової безпеки громадян, порушує громадський спокій і підриває віру в захищеність інтересів суспільства і людей від злочинів. У процесі її дослідження доцільно передусім окреслити коло належних до них діянь, основу кожного з яких становить, по-перше, користь, по-друге, насильство.

Так, відповідно до довідкової літератури, корисливий – це заснований на користі, що має корисливі наміри; прагне до власної вигоди, наживи; чиниться заради власної вигоди. У свою чергу «користь» тлумачиться як вигода, матеріальна користь [142 с. 304].

Насильницький – це здійснюваний шляхом насильства, утиски. Водночас «насильство» трактують як застосування фізичної сили до кого-небудь, примусовий вплив на кого-небудь, порушення особистої недоторканності; застосування сили для досягнення чого-небудь [142, с. 364]. Іншими словами, насильство полягає у силовому впливі однієї людини на іншу, яке можливо здійснити під час прямого контакту між двома або кількома особами. Інтерпретуючи етимологічний сенс «насильство» в юридичних нормах, професор Е. Ф. Побегайло констатує, що в загальноприйнятому значенні під насильством розуміється беззаконне застосування сили, примусовий, тобто проти волі іншої особи, вплив на неї [182, с. 245]. Водночас у кримінальному праві, окрім терміна «фізичне» насильство,

нерідко використовується і термін «інше насильство», під яким мають на увазі психічне насильство, яке може застосовуватися і без безпосереднього фізичного контакту (наприклад, телефоном, електронною поштою та ін.) [57].

Особливість природи корисливо-насильницьких злочинів полягає в складному поєднанні корисливого цілепокладання з насильницьким ціледосягненням в єдину форму злочинної діяльності, що в масштабах суспільства утворює цілісне явище соціальної дійсності. Зважаючи на це, кримінологи пропонують розуміти під корисливо-насильницькою злочинністю анти-соціальне явище відносно масового незаконного збагачення насильницьким шляхом, що проявляється у вчиненні корисливих злочинів, пов'язаних із застосуванням чи погрозою застосування насильства [53, с. 9].

До речі, ще на початку минулого сторіччя в теорії кримінального права почали використовувати терміни «корислива злочинність», «професійна злочинність», «насильницька злочинність», виділяти їх ознаки, проводити відмінності між корисливою та насильницькою злочинністю тощо (В. М. Бехтерев, А. Ф. Коні, А. І. Єлістратов, М. М. Ісаєв, П. Є. Обозненко, А. Н. Трайнін та ін.). Така наукова активність була пов'язана із зростанням вбивств, бандитизму, розбоїв, грабежів, крадіжок та ін. На відміну від дореволюційних кримінологів (на той час їх ще називали криміналістами), які лише припускали зв'язок насильницької з корисливою злочинністю, радянські вчені дійшли висновку, що корисливо-насильницька злочинність охоплює корисливі і насильницькі злочини. Так, Б. А. Курінов писав, що «дохід від злочинів, які вчиняються у вигляді промислу, міг бути для винного або основним, або додатковим джерелом існування порівняно з доходом, отриманим цією особою від занять суспільно корисною діяльністю» [176, с. 17].

Сучасну корисливо-насильницьку злочинність в Україні можна визначити як соціально-негативне явище перехідного періоду. В умовах соціальної, економічної і політичної нестабільності, а також реформ, що проводяться в цих сферах, вона набуває все більш негативних кількісних та якісних

характеристик, організованих форм, елементів кримінального професіоналізму. Зловмисники для досягнення своїх корисливих цілей нерідко вдаються до насильства, форми якого досить різноманітні. Особливу небезпеку становлять корисливо-насильницькі посягання із застосуванням зброї та інших предметів, які використовуються як зброя. Їх жертвам нерідко доводиться стикатися з особливою жорстокістю, садизмом, знущанням над особистістю, що здійснюються кримінальними групами корисливої спрямованості.

На думку С. І. Мінченка, корисливо-насильницькі злочини (у найзагальнішому розумінні) являють собою відносно масову злочинну діяльність певних членів суспільства. Явище корисливо-насильницької злочинності є структурною частиною більш загального класу явищ – злочинності як кримінальної активності членів суспільства та співвідноситься з нею як вид і клас. Досліджуваний різновид злочинності має корисливу сутність, що виявляється в корисливому цілепокладанні кримінальної діяльності. У прикладних інтересах первинної класифікації злочинності такий висновок має важливе методологічне значення, оскільки, розглядаючи злочинність як різновид суспільно небезпечної діяльності певних членів суспільства, резюмується, що остання підпорядкована досягненню кінцевої мети. Корисливість як мета відносно масової кримінальної діяльності об'єктивно відбиває предметну сутність і природу цієї діяльності, а значить, може виступати в ролі об'єктивного критерію класифікації злочинності [135, с. 42-44].

У свою чергу А. О. Терещук злочини розуміє як негативне явище, яке являє собою порушення законів соціальної природи в частині економічних відносин власності і проявляється у вчиненні особами передбачених КК України посягань на порядок здійснення права власності та інших майнових прав шляхом застосування фізичного, психологічного або бінарного (змішаного) насильства щодо особи [194, с. 242]. У розумінні Б. М. Головкина під корисливою насильницькою злочинністю слід розуміти антисоціальне явище відносно масового незаконного збагачення насильницьким шляхом, що

виявляється у вчиненні корисливих злочинів, поєднаних із застосуванням чи погрозою застосування насильства [53, с. 24]. Схожої думки дотримується С. В. Нікітенко, який визначає корисливо-насильницьку злочинність як сукупність злочинів, спрямованих на заволодіння чужим майном, скоєних з корисливою метою із застосуванням фізичного або психічного насильства чи з погрозою його застосування [141, с. 30].

Розглядаючи систему і особливості складових характерологічних елементів корисливо-насильницьких злочинів С. В. Албул зазначає, що основні способи здійснення зазначених злочинів зазнали незначних змін з моменту зародження людського суспільства. Насильство, будучи єдиним способом реалізації корисливих спрямувань при здійсненні цієї групи злочинів, являє собою акт поведінки, який характеризується односторонньою деструктивною інтеракцією, спрямованою на протиправне вилучення чужого майна. При здійсненні корисливо-насильницьких злочинів насильство виявляється у формі фізичного, психічного або бінарного: психофізичного, фізично-психологічного залежно від домінації елементів. У свою чергу фізичне насильство виступає у вигляді непрямого («ривок») і прямого, яке виявляється як кваліфіковане, або просте [1, с. 97].

На думку В. В. Тіщенка корисливо-насильницька злочинна діяльність являє собою систему злочинних дій (епізодів) окремої особи чи організованої групи осіб, зумовлених корисливою спрямованістю і розрахованих на досягнення поставленої мети з застосуванням фізичного та психічного насильства [197, с. 38].

Корисливо-насильницькій діяльності властива висока інтенсивність (від одного до декількох епізодів на місяць), особливо на початковому етапі, коли особа чи група осіб учиняють більш прості злочини (вуличні грабежі чи розбійні напади) і відповідно одержують невеликі доходи. Згодом, із придбанням злочинного досвіду, організатори групи ставлять більш складні завдання і при успішному їх вирішенні одержують значні доходи, довше і ретельніше готуються до наступних злочинів, що деякою мірою знижує інтенсивність злочинної діяльності, але підвищує її результативність і

суспільну небезпеку. Така діяльність особи чи групи осіб переривається здебільшого лише у випадку її припинення: затримання й засудження злочинців до позбавлення волі. В іншому разі вона лише модифікується залежно від умов протікання можливості прикриття її легальними видами підприємницької діяльності тощо [197, с. 38].

Наводячи кримінально-правові ознаки корисливо-насильницької злочинності, Н. В. Яницька зазначає, що ці злочини єднає корислива спрямованість та насильницькі дії або погроза їх застосування. Об'єктами цих злочинів є право власності, відповідно до якого здійснюється володіння, користування та розпорядження майном, а також життя і здоров'я особи. Об'єктивна сторона цих діянь полягає в тому, що винні тим чи іншим способом (грабежу, розбійного нападу, вимагання, вбивства) обертають чуже майно на свою користь або користь інших осіб. Це робиться проти волі власника майна при завідомій відсутності у винного права на нього з використанням насильницьких дій (фізичного або психічного характеру) або з погрозою їх застосування [231, с. 9].

Таким чином, проведений аналіз спеціальної літератури дозволяє визначити корисливо-насильницькі злочини як сукупність передбачених КК України умисних дій, що завдають фізичну або іншу шкоду особі, під час примусового фізичного впливу (або загрози) на людину, її пригноблення, порушення особистої недоторканності, що здійснюються з метою досягнення корисливого результату.

Серед криміналістичних учень, що привертають увагу як теоретиків, так і практиків, чільне місце займає вчення про криміналістичну класифікацію злочинів, зокрема й корисливо-насильницьких, оскільки кожний епізод злочинної діяльності повинен отримати свою кримінально-правову оцінку і націлити слідчого на коло обставин, що підлягають доказуванню. Теоретичні засади формування криміналістичної класифікації злочинів розглядали у своїх працях такі провідні в чені-криміналісти, як В. П. Бахін [17], Р. С. Белкін [21], І. О. Возгрін [41], В. А. Журавель [72], П. Б. Куцоніс [119], В. О. Образцов [143], Д. А. Солодов [184], Б. В. Щур [227] та інші науковці.

На особливу увагу заслуговує монографія В. О. Образцова, в якій подано теорію криміналістичної класифікації злочинів [143]. До проблем побудови криміналістичної класифікації безпосередньо корисливо-насильницьких злочинів звертався В. В. Тіщенко [195]. Утім, питання значення цієї класифікації для розслідування і тактики судового розгляду таких кримінальних проваджень досліджено недостатньо.

Класифікація злочинів – це безперервний їх розподіл (і результат такого розподілу) на взаємопов'язані і взаємовиключні групи за певною ознакою, яка відповідає цілям класифікації, що носить вичерпний характер і відображає закономірності розвитку інституту злочину. Вибір підстави класифікації злочинів залежить від цілей, які ставляться перед такою класифікацією, а вони у свою чергу підпорядковані цілям і задачам відповідної науки й її розділів [195, с. 18].

Криміналістична класифікація злочинів як окрема наукова криміналістична теорія має свою специфіку, яка проявляється у спеціальних цілях криміналістичного класифікування та спеціальному режимі їх використання в практичній (слідчій і судовій) діяльності, а іноді і в особливих підставах поділу. На думку П. Б. Куцоніса, врахування практики під час криміналістичної класифікації реалізується в тому, що: по-перше, будь-яка класифікація ґрунтується на матеріалах практики; по-друге, практика боротьби зі злочинністю дозволяє перевірити істинність тієї чи іншої класифікації; по-третє, криміналістичні класифікації будуються з метою вирішення завдань боротьби зі злочинністю [119, с. 11-46]. Криміналістичні класифікаційні системи, що застосовуються в практичній сфері боротьби зі злочинністю, повинні забезпечувати: а) підвищення ефективності правоохоронної діяльності; б) зручність користування і максимальну доступність у межах правоохоронної системи; в) можливість масового тиражування і розповсюдження з використанням комп'ютерної та розмножувальної (організаційної) техніки, засобів електронного зв'язку та інформаційно-телекомунікаційних систем; г) сумісність з іншими криміналістичними системами, зокрема такими, що застосовуються в різних правоохоронних органах;

д) «адаптацію» до конкретних умов часу і місця їх використання; е) можливість модернізації без значних організаційних, часових і матеріальних витрат [52, с. 65].

Необхідною умовою у криміналістичній класифікації, на думку М. В. Стояновського, є користування досягненнями кримінального права (кримінальний закон закріплює поняття і класифікацію злочинних діянь і є правовою основою криміналістичних методик розслідування окремих видів злочинів) і кримінального процесу, який формулює основні напрямки, джерела доказової діяльності під час розслідування злочинів (наприклад, окремі види слідчих (розшукових) дій і порядок їх провадження). Криміналістика ж використовує подібні класифікації під своїм кутом заломлення, що зумовлено предметом даної науки, розробляє технічні засоби, тактичні прийоми, методичні рекомендації, іншими словами, криміналістика своєю продукцією заповнює змістовну сторону кримінальної процесуальної науки [52, с. 65] і слугує механізмом реалізації наукових положень матеріального права. Закономірним є й зворотний зв'язок: власне криміналістичний класифікаційний (систематичний) арсенал може впливати на зазначені природні і гуманітарні, зокрема юридичні сфери наукового знання. Тобто при вивченні класифікаційної проблеми в криміналістиці закономірно спостерігається своєрідний перетин кордонів різних наукових сфер і дисциплін. І це вже визначає цінність зазначеної проблематики.

У сфері загальних міждисциплінарних досліджень криміналістики і кримінального права передусім знаходиться такий системний об'єкт, як злочин, який, за словами В. І. Шиканова, поділяється на частини, кожна з яких є предметом тієї чи іншої науки. Однак, як продовжує автор, практичного вирішення розумових завдань, що виникають перед слідчим у процесі розслідування конкретних злочинів, адекватним є системний підхід до оперування поняттям «злочин», при якому виникає необхідність синтезувати в єдиній системній моделі теоретичні уявлення, які були отримані в результаті вивчення злочину в його різних зрізах, що можна визначити як засноване на класифікаційному підході і необхідне

у практичному застосуванні відновлення порушених на стадії аналізу зв'язків, поєднання в єдиній теоретичній картині раніше розчленованого і роз'єднаного [225, с. 27].

Утім, у науковому плані для розмежування кримінально-правових і криміналістичних класифікацій злочинів слід звернутися до визначення їх підстав.

Кримінально-правова класифікація злочинів насамперед сприяє появі самого об'єкта (злочину), до якого в подальшому можливе застосування ознак криміналістичного характеру, тобто фактично є керівництвом, основою для формування справді криміналістичних класифікацій цього об'єкта, а в кінцевому підсумку – для вироблення індивідуальних методик їх розслідування.

У свою чергу побудова класифікацій, що мають криміналістичну природу, цілком залежить від вибору її підстав, тобто ознаки, наповненої криміналістичним змістом, найбільш оптимальної для вирішення криміналістичних завдань. Злочин являє собою складну систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених фізичних і психічних процесів: рішень, вчинків, дій. Під час учинення злочину взаємодіють знаряддя злочину, технічні засоби (якщо вони застосовуються), інші матеріальні об'єкти. А тому вони можуть бути важливими в науковому плані ознаками побудови криміналістичних класифікацій (злочинів) з метою оптимізації процесу їх виявлення, розслідування, запобігання, судового розгляду. До них належать класифікації злочинів за способом їх вчинення, за застосованим знаряддям, за характером обстановки, місця, часу вчинення злочину, за іншими елементами криміналістичної характеристики і компонентам слідчої чи судової ситуації [143].

Згодом у криміналістичній теорії сформувалися декілька підходів до визначення критерію криміналістичної класифікації злочинів. Спочатку криміналістичні методики окремих видів злочинів розроблялися виключно на кримінально-правовій підставі. Пізніше дослідники почали піддавати сумнівам і критиці таку «практику», вказуючи на необхідність використання в якості підстави криміналістичної класифікації криміналістично значущі ознаки [164, с. 307]. Причому тут

погляди вчених розійшлися в двох напрямках: одна група вчених визнавала виключно криміналістичний критерій, а інша – одночасне існування кримінально-правового та криміналістичного критерію.

Так, О. М. Васильєв і М. П. Яблоков запропонували класифікувати злочини в криміналістичній методиці виключно за криміналістичними підставами, які мають значення для виявлення злочинів і переважно за способом учинення злочинів, застосованими знаряддями та засобами, механізмом формування доказів. Обґрунтовувалась така позиція необхідністю створити передумови для правильної орієнтації в ситуаціях, які складаються під час розслідування, свідомого підходу до вибору напрямку розслідування, розробки версій [52, с. 67]. По-іншому ставиться до розв'язання цієї проблеми В. К. Гавло, який відзначає, що позиціям окремих авторів притаманний один недолік – їхні криміналістичні класифікації злочинів випадають із загальної системи класифікації злочинів у методиці розслідування, іменованої нами криміналістичною, і розглядаються поза зв'язком з іншими можливими підставами (критеріями) угруповання кримінальних подій, якими можуть бути кримінально-правові, кримінальні процесуальні, кримінологічні і криміналістичні. У методиці розслідування їх необхідно розглядати як систему підстав класифікацій, що забезпечує створення ефективних методик розслідування [49, с. 134]. У свою чергу М. П. Яблоков згодом також змінив свою категоричну позицію і став прихильником існування «тісно пов'язаної з кримінально-правовою криміналістичною класифікації». На думку ж І. Ф. Герасимова, можливі й інші, окрім кримінально-правової, класифікації, які повинні враховуватися під час розробки методик, оскільки вони дають можливість виявити деякі інші закономірності та характеристики, які є важливими для виявлення злочинів [52, с. 67]. Той факт, що методика розслідування визначає низка криміналістичних ознак, не виключає основоположного впливу на неї кримінально-правових положень, зазначав і О. Н. Колесниченко [99, с. 14].

У криміналістичній науці існує думка, що поділ злочинів за розділами КК України не в усіх випадках забезпечує потреби

криміналістичної науки, оскільки не враховуються закономірності, які є важливими з криміналістичних позицій. Деякі криміналістично подібні види злочинів можуть бути розміщені в різних розділах КК України. Певні види злочинів можуть об'єднуватися між собою, бути взаємопов'язаними, а їх розкриття та розслідування вимагає комплексного підходу [169, с. 10]. У зв'язку з цим В. А. Журавель вважає дискусійною спробу В. В. Тіщенка розробити групову методика розслідування корисливо-насильницьких злочинів, оскільки зазначений критерій більшою мірою кримінально-правовий, ніж криміналістичний [72, с. 165-166]. У той же час Б. В. Щур зазначає, що система класифікації злочинів складається з двох підсистем: а) кримінально-правової класифікації, яка формується за родами, видами, складами і способами вчинення злочинів, а також з об'єктивних і суб'єктивних ознак, які містяться в кримінально-правових нормах; б) криміналістичної класифікації злочинів, в основі якої лежить кримінально-правова класифікація [227, с. 344]. Відтак, як на наш погляд, найбільш прийнятною є та система класифікації злочинів, яка заснована на поєднанні кримінально-правових і криміналістичних критеріїв.

Так, у правоохоронній діяльності вихідні дані далеко не завжди містять чіткі і достовірні ознаки, що вказують на вид злочину і дозволяють здійснювати його кримінально-правову кваліфікацію. Наприклад, дані про напад з метою заволодіння конкретним майном потерпілого можуть свідчити про різні види корисливо-насильницьких злочинів: грабіж із застосуванням насильства, розбійний напад, вимагання, бандитизм. Лише після провадження окремих слідчих (розшукових) дій можна отримати доказову інформацію по суті такої події і дати їй відповідну кримінально-правову оцінку. Водночас це зовсім не означає, що в цей період розслідування слідчий повинен діяти «наосліп», застосувати «найбільш відповідну», на його думку, видову методика. Безумовно, тут необхідно застосувати рекомендації міжвидової методики, заснованої на єдності інформаційно-відображаючих процесів, властивих певним групам криміналістично подібних видів

злочинів [143, с. 55]. Рекомендації таких методик дозволяють правильно оцінити слідчу ситуацію і обрати потрібний напрямок розслідування, під час якого і з'ясовуються видові ознаки злочину, що розслідується. Безумовно, такі рекомендації будуть корисними і в тому випадку, коли розслідується злочинна діяльність, яка складається як з однакових, так і з різних, найчастіше схожих, видів і груп злочинів. Міжвидові методики сприяють системному і в той же час вибірковому підході до розслідування серії однотипних злочинів, тобто злочинної діяльності. З огляду на це можна припустити, що побудова криміналістичної класифікації корисливо-насильницьких злочинів із використанням саме методів криміналістичного аналізу – це оптимальний шлях для пізнання згадуваних злочинів криміналістичною наукою.

Усі корисливо-насильницькі злочини об'єднує те, що їх основним об'єктом виступає недоторканність чужого майна (у формі власності), а особиста недоторканність (життя, здоров'я, особиста свобода) відіграє роль додаткового об'єкта. Найбільш небезпечну групу корисливих посягань складають корисливо-насильницькі злочини, до яких відносяться, зокрема, насильницький грабiж, розбiй, умисне вбивство з корисливих мотивiв, бандитизм, учинений з метою заволодiння майном або правом на нього тощо. Утiм, будь-який умисний злочин може мати корисливу мотивацiю, а, отже, бути корисливим. В одних випадках законодавець спецiально вказує в законi на корисливий характер того чи iншого виду злочину (у низцi статей КК України йдеться про корисливий мотив, корисливе спонукання), в iнших – нi, оскiльки корисливий характер певних злочинiв зумовлений iхньою природою (це стосується, наприклад, грабежу, розбою) [83, с. 203-204]. З огляду на таку рiзноманiтнiсть анаlizованих злочинiв слушною є думка В. В. Тищенко про необхiднiсть розглядати кримiналістичну класифікацiю корисливо-насильницьких злочинiв як процес і результат застосування типологiчного методу, що дозволяє роздiлити безлiч об'єктiв на пiдмножини (пiдкласи) за певними ознаками [195, с. 17]. Тобто класифікацiя просувається вiд загального до конкретного (дедукцiя) та застосовує аналітичне

просування, мета якого – дійти до можливо дрібних елементів. З таких позицій ним, як на наш погляд, розроблено найбільш вдалий «інструментарій» для такого аналізу, згідно з яким корисливо-насильницька злочинна діяльність може включати в себе п'ять груп злочинів: базові, допоміжні, родинні, побічні (супутні) і нетипові [198, с. 16-17].

До базових належать ті злочини, які є основними у злочинній діяльності особи або групи осіб і безпосередньо спрямовані на задоволення матеріальних потреб злочинців шляхом застосування насильства чи погрози його застосування до осіб, в яких знаходиться викрадене майно. До цієї групи злочинів В. В. Тіщенко відносить грабежі із застосуванням насильства (ст. 186 КК України), розбійні напади (ст. 187 КК України), вимагання (ст. 189 КК України), бандитизм, який вчиняється з корисливих спонукань (ст. 257 КК України), вбивства з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України), викрадення наркотичних засобів і психотропних речовин та їх аналогів шляхом грабежу, розбою, вимагання (ст. 308 КК України), викрадення вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або рівноцінних матеріалів шляхом грабежу, розбою чи вимагання (ст. 262 КК України).

Допоміжні злочини спрямовані на підготовку і забезпечення тих чи інших умов корисливо-насильницької злочинної діяльності, окремих її епізодів. До допоміжних відносяться такі види злочинів, як умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України), вбивства (п.п. 3, 8, 9 ст. 115 КК України), незаконне позбавлення волі чи викрадення людини (ст. 146 КК України), захоплення заручника (ст. 147 КК України), крадіжка (ст. 185 КК України), викрадення документів, штампів і печаток (ст. 357 КК України), підробка й використання їх для майбутніх корисливо-насильницьких злочинів (ст. 358 КК України), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України), незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК України), незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України), розкрадання в різних формах вогнепальної зброї, бойових припасів чи вибухових речовин (ст. 262 КК України) та ін.

Спорідненими з корисливо-насильницькими злочинами можна назвати ті злочини, які здебільшого хоча і зумовлені корисливими мотивами і відбуваються із застосуванням або з погрозою застосування насильства, проте матеріальні потреби злочинців задовольняються не за рахунок майна потерпілого, а за рахунок винагороди з боку замовників злочину (наприклад, убивства, вчинені на замовлення, насильницьке викрадення людини з метою подальшого продажу та ін.). До таких злочинів належать убивства, вчинені на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК), насильницьке викрадення людини з метою наступного продажу чи використання в корисливих цілях – примушування до безоплатної праці, жебрацтва, заняття проституцією й ін. (ст.ст. 146, 149 КК), примушування до виконання чи до невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК).

До побічних (супутніх) належать злочини, що виходять за межі цілей зазначеної діяльності і відбуваються попутно, з урахуванням кримінальної ситуації (наприклад, умисне знищення або пошкодження майна під час розбійного нападу).

До нетипових можна віднести окремі злочини, які безпосередньо не пов'язані з корисливо-насильницькою діяльністю, але відбуваються окремими учасниками конкретної злочинної групи з різних мотивів (хуліганство, контрабанда та ін.) [197, с. 44-47].

Таким чином, у наявній класифікації злочини згруповані за різними кримінально-правовими характеристикам¹, але подіб-

---

¹ Не втручаючись до кримінально-правової дискусії зазначимо, що в науковій літературі існує думка, що до корисливо-насильницьких слід відносити й окремі злочини, передбачені розділом IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки» КК України. Так, М. О. Семеншин [176, с. 9], розмірковуючи про теоретико-методологічні засади запобігання корисливо-насильницьким злочинам, констатує, що серед останніх «...варто виокремити тероризм, який перетворився на потужну динамічну зброю, інструмент і навіть технологію, яку використовують проти влади, суспільства й людства загалом. Злочини, пов'язані з терористичною діяльністю, щороку стають дедалі організованішими та жорстокішими. За останні п'ять років зареєстровано понад 10 тис. терористичних актів (ст. 258 Кримінального кодексу (КК) України) та інших категорій кримінальних правопорушень (ст. 2581–2585 КК України) й виявлено на території проведення ООС 75 організованих груп і

ною сукупністю криміналістичних особливостей їх учинення, розслідування та судового розгляду. Проте в основі такого угруповання лежать як кримінально-правові критерії (предмет посягання, корисливий мотив і насильницький спосіб учинення), так і криміналістичні критерії (підготовка, обстановка, механізм учинення злочину, спосіб посягання тощо). Водночас, класифікуючи злочин на основі поєднання кримінально-правових і криміналістичних критеріїв, ми не віддаємо переваги першим, розуміючи, що перед кримінальним правом і криміналістикою стоять свої специфічні завдання. Якщо перед наукою кримінального права стоїть, зокрема, завдання правильно кваліфікувати злочин, визначити вид покарання, то перед наукою криміналістикою – пізнати закономірності вчинення, розслідування та судового розгляду об'єднаної групи злочинів з метою розробки ефективних криміналістичних методів протидії з ними. Що стосується криміналістичного аналізу, то в нашому розумінні він розглядається з точки зору об'єднання двох криміналістичних категорій: криміналістичної класифікації корисливо-насильницьких злочинів та криміналістичної характеристики цих злочинів. Таке поєднання показує специфіку корисливо-насильницьких злочинів, яка екстраполюється й на тактику судового розгляду (як структурної частини методики). По суті, це закладено й у загальному принципі наукового формування окремих методик розслідування, в якому вихідне положення ґрунтується на тому, що розробка методичних рекомендацій повинна базуватися саме на основі криміналістичного аналізу злочинів і створення їх інформаційно-пізнавальних моделей – криміналістичних характеристик відповідних груп, видів і підвидів [199, с.177]. У цьому контексті та виходячи з позиції

злочинних організацій терористичного спрямування (2014 р. – 9; 2015 р. – 8; 2016 р. – 14; 2017 р. – 12; 2018 р. – 16)». А надалі уточнює свою думку, визначаючи, що «з певною мірою умовності до корисливо-насильницьких злочинів можна зарахувати й інші умисні насильницькі злочини, що мають корисливу мотивацію, наприклад, терористичний акт (ст. 258 КК України), створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК України) [176, с. 499].

єдності стадійності кримінального процесу (досудове розслідування переходить у судовий розгляд) можна говорити про той факт, що ті пропозиції стосовно корисливо-насильницьких злочинів, які викладені щодо досудового розслідування, мають своє значення і застосування й на стадії судового розгляду.

2.1. Криміналістична характеристика корисливо-насильницьких злочинів

У науковій літературі криміналістичну характеристику злочинів традиційно розглядають як теоретичну основу відповідної методики, робочий інструментарій слідчого, який він може використовувати під час здійснення конкретного кримінального провадження [74, с. 150]. Її дослідженню присвячені праці вчених-криміналістів. Серед них можна згадати роботи О. Н. Колесниченка та В. О. Коновалової [100], В. П. Бахіна [16], Л. Г. Відонова [35], А. Ф. Волобуєва [43], В. Г. Гончаренка [54], В. А. Журавля [73], М. В. Салтєвського [174], В. Л. Синчука [179], А. В. Старушкевича [187] та ін. Окремі питання щодо криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких злочинів було розглянуто в дослідженнях О. С. Жупіна [70], О. М. Завадського [77], І. І. Когутича [94], А. М. Костира [111], В. В. Тіщенко [197], Ю. А. Шевченка [212] та ін. Проте її значення для тактики судового розгляду кримінальних проваджень щодо корисливо-насильницьких злочинів досліджені недостатньо.

Криміналістична характеристика злочинів як особлива наукова категорія знання виникла не відразу, не раптово, а в результаті тривалого шляху розвитку всієї криміналістики і її заключного розділу – криміналістичної методики розслідування злочинів. Її поява пов'язана не із суб'єктивними поглядами окремих дослідників, а з об'єктивною необхідністю оптимального забезпечення попередження, розкриття і розслідування різних видів злочинів криміналістично значущими відомостями, без яких важко домогтися ефективної

роботи слідчих у кримінальних провадженнях. Будучи складною та змістовною категорією, криміналістична характеристика й дотепер залишається предметом глибоких різноаспектних досліджень [73; 68], серед яких існують різні погляди на цю криміналістичну категорію, навіть полярні, аж до невизнання такої [20].

Одні науковці вважають, що криміналістична характеристика – це наукова абстракція, яка ґрунтується на аналізі слідчої, експертної, оперативної та судової практики. Хоча в тлумачному словнику *абстракцію* визначено як те, що не має практичного застосування [33], а це вже не зовсім співвідноситься з природою та призначенням аналізованої категорії [144]. Інші вчені наголошують на тому, що на відміну від кримінально-правової криміналістична характеристика є органічною частиною загального розуміння злочину та має допоміжний, специфічний, службовий характер (М. П. Яблоков). Однак, незважаючи на допоміжний характер, вона, без сумніву, доповнює інформаційну характеристику певної групи злочинів, а отже, є однією зі сторін загального розуміння злочину. Більше того, як правильно зазначає В. А. Журавель, криміналістична характеристика – це не ілюзія, а реально існуюча й дуже важлива в науково-теоретичному і практичному плані категорія, яка ще повністю не вичерпала свій внутрішній потенціал і тому потребує на подальше розроблення [74].

Криміналістичну характеристику певної категорії злочинів можна представити як синтез криміналістично значущих відомостей, що допускають можливість створити інформаційну модель злочинів розглянутого класу. Ця модель є своєрідним, типовим портретом злочину, науковою абстракцією, яка спирається на те спільне, що об'єднує безліч конкретних злочинів певної категорії. А. В. Старушкевич визначив її як модель системи зведених відомостей про криміналістично значимі ознаки виду, групи або конкретного злочину [187, с. 30]. У свою чергу І. І. Когутич вважає, що криміналістична характеристика злочинів – це система узагальнених теоретичних даних (науково узагальненої інформації) та розроблених на їх основі наукових висновків і рекомендацій

щодо найважливіших криміналістично значущих ознак розслідуваних суспільно небезпечних діянь [90, с. 445]. Практично аналогічну думку висловив і В. Ю. Шепітько, який визначає криміналістичну характеристику як систему відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів цього виду, яка відображає залежність між ними і служить побудові й перевірці версій у розслідуванні конкретних злочинів [215, с. 255]. З огляду на наведене можна констатувати, що криміналістична характеристика по суті є інформаційною моделлю окремого виду кримінального правопорушення, що містить систематизовані відомості про елементи механізму кримінального правопорушення та відображає їх взаємозалежність і взаємообумовленість. Вона є науковою категорією, але має величезне практичне значення для процесу розслідування, адже має пізнавальний характер та слугує джерелом інформації на стадії інформаційного дефіциту.

Отже, криміналістична характеристика корисливо-насильницьких злочинів може бути визначена як загальна модель даної категорії злочинів, що відбиває особливості змісту і взаємозв'язку її елементів та сприяє оптимальному вирішенню завдань, які властиві розслідуванню злочинів цієї групи, а також їх судовому розгляду. Головною її метою є ефективне сприяння вирішенню завдань досудового розслідування та судового розгляду конкретного злочину цієї групи. Криміналістична характеристика корисливо-насильницьких злочинів повинна відображати як типові ознаки, що характеризують даний масив злочинів, так і специфічні, які дозволяють обмежити, виділити його з інших груп злочинів. У практичному сенсі це сприятиме правильній криміналістичній оцінці конкретного злочину, віднесення його до певної групи – корисливо-насильницьких злочинів, зумовить чітке використання наукових рекомендацій відповідних криміналістичних методик розслідування як на досудовому розслідуванні, так і під час судового розгляду.

Безумовно, використання криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких злочинів у судовому розгляді має певні особливості, порівняно з досудовим розслідуванням. Під час судового розгляду його учасники (аналогічно слідчому, який під

час досудового розслідування конкретного злочину користується узагальненою науковою інформацією про типові дані щодо тих чи інших елементів відповідного виду (групи) злочинів) передусім мають справу з певними «інформаційними моделями». У процесі судового розгляду для оцінки правильності дій слідчого в провадженні та обґрунтованості його висновків суддя, прокурор, захисник так чи інакше використовують відповідні теоретичні криміналістичні знання (передусім криміналістичну характеристику типу та виду злочину). Що ж до організації судового розгляду та своєї участі в ньому, вони використовують не тільки типові інформаційні моделі, а й конкретну інформацію, зібрану слідчим. Саме тому типова методика судового розгляду окремих категорій злочинів повинна, як видається, ґрунтуватися на криміналістичній характеристиці злочинів відповідного виду чи групи та на двохаспектній характеристиці процесу його досудового розслідування, тобто на двох складових цього елемента окремої методики [94, с. 306]. Відтак, високий професіональний рівень криміналістичної підготовки суддів (зокрема, знання ними криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких злочинів) здатний дисциплінувати сторони кримінального провадження в судовому розгляді, не допустити використання ними «заборонених прийомів».

Що стосується елементів криміналістичної характеристики, то своєрідне узагальнення існуючих думок з цього приводу здійснив М. В. Салтевський. У розробленій ним таблиці були охоплені такі елементи, як: предмет злочинного посягання; класифікація злочинів; спосіб вчинення злочину; спосіб приховування злочину; механізм вчинення злочину і типові сліди; обстановка вчинення злочину; обставини вчинення злочину; типові ситуації вчинених злочинів; обставини, які треба з'ясувати на початковому етапі розслідування; особливості місця, часу, середовища та умов вчинення злочину; поширеність та суспільна небезпечність злочину; наслідки злочину; причини та умови, що впливають на виникнення слідчих ситуацій; типові матеріальні сліди та їх місцезнаходження; особу злочинця [173, с. 15-16]. Отже, в літературі по-різному визначаються види елементів криміналістичної характеристики та їхня кількість: від

прямого слідування системі елементів складу кримінального правопорушення до переліку «криміналістично значущих» елементів, які не завжди структурно погоджуються із системою кримінально-правової характеристики певного виду кримінального правопорушення. Криміналістичний аспект характеристики кримінального правопорушення насамперед залежить від завдання доказування у кримінальному провадженні [129, с. 56]. Тому структура криміналістичної характеристики злочинів взагалі та корисливо-насильницьких зокрема будується на основі системи обставин, які входять до предмета доказування (ст. 91 КПК України), та елементів складів злочинів, передбачених певними статтями кримінального закону. Водночас аналіз спеціальної літератури засвідчив, що більшість науковців включають чотири-п'ять елементів криміналістичної характеристики до її змісту, зокрема: предмет злочинного посягання, типові ситуації вчинення злочину (час, місце, умови); типові матеріальні сліди та їх місцезнаходження; спосіб учинення злочину; дані про особу як злочинця, так і потерпілого.

Що стосується структури криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких злочинів, то В. В. Тіщенко запропонував її визначати, виходячи зі структури предметної діяльності й умов, що забезпечують останню, а також зі специфіки цих злочинів. Виходячи з цього, її елементами є дані: а) про суб'єкт злочину; б) про об'єкт (потерпілого і предмет посягань); в) про обстановку; г) про механізм злочину; д) про результат і наслідки таких злочинів [197, с. 20]. Таким чином, наукові доробки, а також судово-слідча практика створюють основу для побудови моделі криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких злочинів. На наш погляд, урахувуючи доробки В. В. Тіщенко, до цієї моделі входять такі елементи: 1) об'єкт злочину (предмет злочинного посягання та особа потерпілого); 2) суб'єкт злочину (особа злочинця або кримінальне формування); 3) спосіб та механізм вчинення корисливо-насильницького злочину; 4) обстановка вчинення; 5) наслідки корисливо-насильницьких злочинів.

Дані про об'єкт корисливо-насильницького злочину – це відомості про предмет злочинного посягання і особу потерпілого.

Маються на увазі насамперед дані про безпосередній об'єкт (предмет) злочинного посягання. Мова йде про предмет і об'єкт у криміналістичному сенсі, а не в кримінально-правовому, зокрема дані про фізичну особу (потерпілого). При цьому зауважимо, що питання стосовно соціальної спрямованості корисливо-насильницьких злочинів вирішується неоднозначно.

У кримінально-правовій теорії ці злочини належать до двохоб'єктних, водночас висловлювалися різні судження стосовно пріоритетності охорони сфери суспільних відносин, якій першочергово заподіюється шкода. Криміналісти одностайні лише в тому, що при вчиненні корисливо-насильницьких злочинів одночасно порушуються кримінально-правові заборони в декількох суміжних сферах охорони суспільних відносин: власності, свободи, тілесної недоторканності, життя і здоров'я потерпілих [148, с. 27-28]. Дискусійним залишається визначення головного за соціальною значущістю блага та пов'язаних із ним суспільних відносин, які законодавець намагався поставити під кримінально-правову охорону, створюючи конкретну норму. Одна група науковців такими вважає відносини власності і доводить відповідну соціальну спрямованість зазначеної категорії злочинів [106, с. 70; 13, с. 28; 130, с. 24]. Підхід другої групи вчених базується на визнанні безумовного пріоритету людини як найвищої соціальної цінності, її життя і здоров'я, недоторканності і особистої безпеки, що охороняються кримінальним законом, а не власності [79, с. 150–151]. Компромісним стало визнання рівноцінності захисту перелічених соціальних благ, яким одночасно та неминуче спричиняється шкода. Закріплення такої позиції відбулося в теоретичній конструкції обов'язкового додаткового об'єкта злочинних посягань, котрий поряд з основним піддається руйнівному впливу [147, с. 5–6]. Тож одночасна спрямованість корисливо-насильницьких злочинів проти найважливіших об'єктів кримінально-правової охорони є типовою рисою цих злочинів, за якою вони вирізняються з-поміж інших злочинів.

Предметом корисливо-насильницьких злочинів виступає майно, що характеризується трьома основними ознаками:

1) фізичною, тобто сукупністю речей матеріального світу, які можна вилучити, привласнити, спожити, пошкодити, знищити; 2) економічною, або вартісною, грошовою; 3) юридичною: право на майно належить його власникові, фізичній чи юридичній особі, а для злочинця воно завжди є чужим [14, с. 155–156]. Спільними об'єктами (з точки зору кримінального права) тут завжди будуть майнові відносини (тобто чуже майно), а також життя і здоров'я громадян. З криміналістичної точки зору, основною типовою рисою такого об'єкта є високий рівень добробуту потерпілого при не завжди законному джерелі його походження. Найчастіше ці відомості про потерпілих стають відомі злочинцям через займану посаду або рід занять та ін. Для об'єктів посягання – юридичних осіб набуває значення рівень збереження матеріальних цінностей (співвідношення стану охорони цінностей на обраному об'єкті і можливостями злочинців щодо заволодіння ним). Переважна більшість таких об'єктів – це приватні підприємці і комерційні структури. Відповідно до наших емпіричних даних безпосередніми предметами злочинного посягання при таких злочинах є: гроші або цінні папери – 51%; мобільні телефони, комп'ютерна техніка та оргтехніка – 36%; коштовності, прикраси – 13%; транспортні засоби – 9%; фото-, відеоапаратура – 7%; одяг, взуття – 4%; вино-горілчані напої або продукти харчування – 3%; інші предмети – 3%. З точки зору тактики судового розгляду, значення предмета посягання зумовлюється тим, що його дослідження зосереджує увагу судді на необхідності з'ясування: а) на заволодіння яким саме майном був спрямований умисел злочинців; б) хто з оточення знав про наявність такого майна в потерпілого.

Особа потерпілого є одним із основних джерел отримання інформації, використання якої сприяє швидкому та об'єктивному встановленню всіх обставин учиненого злочину. Вона є не лише джерелом доказової інформації (як суб'єкт, що повідомляє про обставини вчиненого злочину), а й фізичною особою, яка може мати на собі (тілі або одязі) або речах, що знаходяться при ній, різні сліди, виявлення та криміналістичне дослідження яких дозволяє отримати певну інформацію під час

розслідування та судового розгляду. Обрання тактики проведення судових дій відбувається на основі аналізу інформаційної бази, зібраної на момент проведення судового розгляду, підготовки і проведення судових дій. Специфічну частину такої інформаційної бази судового провадження утворюють відомості про особу потерпілого (віктимологічні дані), встановленні під час досудового розслідування або судового розгляду. Віктимологічні дані в судовому розгляді можуть бути представленні як докази, встановлені у процесі досудового розслідування або судового розгляду. Такі дані в судовому провадженні можуть бути використанні як орієнтуюча інформація, за допомогою якої перевіряються докази [167, с. 164]. У контексті цього О. Р. Лужецька (досліджуючи криміналістичну характеристику вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим) зазначає, що найбільш важливими є такі характеристики, як рід занять, місце роботи або навчання, взаємини з вимагачами, джерела і розміри доходів, спосіб життя, відомості про його протиправну діяльність, конфлікти, ділові зв'язки [122, с. 37]. У свою чергу В. В. Тіщенко серед даних, що характеризують особу потерпілого, виділяє ті, які враховує злочинець при виборі жертви: наявність у неї певних цінностей, грошей, її стать, вік, фізичний і психічний стан, а також відношення і зв'язки, які існують між злочинцем та жертвою [198, с. 21]. Так, громадяни А., Б. та Д. на залізничній станції побачили вагони з ломом чорного металу, які охороняв лише один стрілок воєнізованої охорони, маючи на озброєнні револьвер. Зловмисники, з метою заволодіння зброєю та бойовими припасами, домовилися між собою та напали на охоронця і застосовуючи фізично насильство ними заволоділи. Такі обставини дозволили суду кваліфікувати дії злочинців за ч. 3 ст. 262 КК України [8].

Цілком слушною є й думка О. І. Резнікової, сутність якої в тому, що для підготовки і проведення судових дій не тільки сторона захисту й обвинувачення має бути ознайомлена з віктимологічними даними, зібраними під час досудового розслідування, але й суд. Вбачається, що анкетні дані, а також дані про поведінку особи потерпілого під час злочину і шкоду,

що заподіяна такій особі в результаті вчинення відносно неї злочину, що містяться в обвинувальному акті, для суду є недостатніми з точки зору ефективної підготовки і проведення судових дій. Суд має бути поінформованим про біологічні, соціальні та психологічні дані про особу потерпілого, його поведінку до й після злочинного посягання. Функцію з акумуляції віктимологічних даних та забезпечення суду інформацією ефективно здатна виконувати анкета потерпілого, що може міститись у матеріалах кримінального провадження, яка, за умови внесення змін до КПК України, має передаватись до суду на етапі закінчення досудового розслідування та направлення обвинувального акту до суду. Як додаткові матеріали для суду можуть бути корисними фотографії та відеозаписи з особистого архіву потерпілого, його щоденники, нотатки тощо [167, с. 169].

Таким чином, аналіз комплексу відомостей про особу потерпілого (демографічні, матеріальні, соціальні, фізіологічні, психічні тощо), які використовуються в процесі розслідування та судового розгляду, дозволяють виявляти кореляційні зв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких злочинів, будувати обґрунтовані версії стосовно кола підозрюваних осіб та обставин злочинів даної категорії.

Для об'єктивного судового розгляду кримінальних проваджень необхідним є вивчення відомостей про суб'єкта або суб'єктів таких злочинів (злочинної діяльності), які включають дані, що всебічно характеризують особу злочинця або кримінальне формування, якщо мова йде про організовану злочинну діяльність.

Особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики визначають усі вчені-криміналісти. Однак питання про ознаки і властивості, які характеризують злочинця і які слід описувати, не знайшло свого вирішення у працях науковців [10, 210]. Тому інколи особу злочинця характеризують у кримінально-правовому, а частіше у кримінологічному аспекті [107, 131], які є найбільш розробленими в науці, пояснюючи при цьому, що занадто важко виокремити інформацію, яка має лише

криміналістичне значення, на тій підставі, що особа – єдине цілісне явище, що вивчається кримінальним правом, кримінологією та іншими науками. Однак той факт, що криміналістика здобуває інформацію про обставини злочину, особу злочинця в науці кримінального права, кримінології, підтверджує природний процес взаємодії криміналістики з цими дисциплінами. В порядку зворотного зв'язку криміналістика надає суміжним галузям свої розробки щодо криміналістичної характеристики особи, що вчинила злочин, в яких ідеться про прояви специфічних рис особистості в механізмі злочину, процесі слідоутворення. Саме цей взаємозв'язок явищ, досліджуваних окремо в межах кожної з означених наук, і створює умови для з'ясування суті злочинця в усьому його розмаїтті.

На нашу думку, до комплексу ознак особи як елемента криміналістичної характеристики повинні бути включені всі ознаки, які придатні для висунення обґрунтованих версій, визначення ефективних шляхів і методів встановлення, розшуку й викриття винного. Частина їх має не тільки кримінально-правове значення (наприклад, попередні судимості, зокрема й за корисливо-насильницькі злочини), але й переважно криміналістичне, оскільки використовується для розкриття та розслідування злочину (наприклад, «почерк» злочинця). Конкретний зміст цього елемента криміналістичної характеристики визначається набором ознак особи, специфічних для осіб, які скоюють злочини означеного виду, і суттєвих для успішного розслідування. До таких можуть бути віднесені ознаки: а) соціальні – соціальний стан, освіта, расово-етнічна приналежність, сімейний стан, професія та ін.; б) психологічні – світогляд, переконання, знання, навички, звички, емоції, почуття, темперамент тощо; в) фізіологічні – анатомічні та функційні ознаки, біохімічні особливості крові, слини, поту та ін.; г) біографічні [177] – збір, аналіз даних про життєвий шлях людини як особистості й суб'єкта діяльності (аналіз людської документації, свідчень сучасників, продуктів діяльності самої людини й т.ін.); демографічні та ін. У свою чергу К. К. Платонов зазначив, що структура особи складається із: соціально

зумовлених властивостей (спрямованість, мораль) і біологічних (темперамент, задатки, інстинкти, потреби); досвіду (обсяг і якість знань, навичок, умінь, навичок); індивідуальності психічних процесів, які утворюють ієрархічну динаміко-функціональну структуру зовнішнього вигляду людини (вищим рівнем є соціальні властивості, які виражають особистість і представляють інші властивості) [52, с. 83]. Прояви властивостей особи дають можливість класифікувати злочинців на енергійних і апатичних, акуратних і неохайних, спокійних і метушливих, педантичних і розпущених, замкнених і товариських і под. Така класифікація видається цікавою в теоретичному плані і в практиці розслідування та судового розгляду корисливо-насильницьких злочинів.

Таким чином, криміналістична характеристика особи злочинця повинна презентувати людину як соціально-біологічну² систему, властивості й ознаки якої відбито в матеріальному середовищі й використано для розкриття та розслідування злочинів. Саме з огляду на це В. В. Тіщенко виокремив три групи криміналістично значущих властивостей особи корисливо-насильницького злочинця, зокрема: на біологічні (статеві, анатомічні, вікові, фізіологічні), психічні (інтелектуальні, емоційні, вольові), соціальні (рід занять, сімейний стан, місце проживання, кримінальне минуле) [198, с. 20]. Беручи за основу такий підхід запропонуємо своє бачення цього питання.

На підставі наведеного вважаємо за доцільне включити наступні групи криміналістично-значущих властивостей особи корисливо-насильницького злочинця: а) соціально-демографічні; б) кримінально-правові; в) морально-психологічні; г) психічні.

Соціально-демографічні ознаки. За матеріалами вивчених кримінальних проваджень більше 80% розглядуваних злочинів учиняються особами чоловічої статі. При цьому найбільш

---

² Слід урахувати, що співвідношення соціального і біологічного в поведінці людини є не статичним, а динамічним; таке співвідношення змінюється в історичному аспекті (розвиток людського роду) і в процесі життя окремої людської істоти.

кримінально активними є особи віком 19-24 роки, а потім 25-35 років. Що стосується національного складу, то за цією ознакою переважають українці – 75%.

Вважається, що питома вага злочинності серед людей із широкими інтересами є значно меншою, ніж серед людей малокультурних, з низькою соціальною підготовкою. Багатьма дослідниками встановлено, що переважна більшість злочинців має низький освітній і культурний рівень [232, с. 90; 15; 27; 209]. Так, у процесі досліджень вибіркової групи осіб, засуджених за вчинення бандитизму, викрадення людини та вимагання, дані про їхній освітній рівень М. О. Семенишин розподіляє в такий спосіб: понад 85% з них мають базову чи повну середню або професійно-технічну освіту (молодший спеціаліст, бакалавр), а приблизно 10% – базову або повну вищу освіту (бакалаври та магістри) [176, с. 273]. Притому переважна більшість корисливо-насильницьких злочинців на момент вчинення злочину не навчалися і не працювали, а 81% загалом не мали постійних джерел доходу.

Що стосується *кримінально-правових ознак* корисливо-насильницьких злочинців, що більше 25% злочинців на момент притягнення до кримінальної відповідальності вже мали попередню *судимість*, із них: 58,3% відповідно – за крадіжки, 32% – за грабежі та розбої, решта – за інші злочини (пов'язані з незаконним обігом наркотиків, хуліганством та ін.). Більшість осіб досліджуваної категорії в період, що передував засудженню, систематично допускали тривалі однорідні правопорушення, за які або зовсім не потрапляли в поле зору правоохоронних органів, або до них застосовувалися лише заходи адміністративної відповідальності. І хоча корисливі злочинці добре обізнані про кримінально-правову охорону відносин власності, формально з цим згодні, однак не сприймають її як особисту цінність, непорушне табу, а тому цілком нормально ставляться до незаконного насильницького заволодіння чужим майном.

На переконання кримінологів, корисливо-насильницькі злочинці характеризуються стійкими негативними якостями і навіть перебуваючи у виправних установах погано піддаються

виправленню [118]. Крім того, є всі підстави вважати, що, маючи злочинну спеціалізацію (володіння спеціальними технічними навичками або знаннями), зловмисники постійно «вдосконалюються», в тому числі й шляхом взаємообміну інформацією у кримінальному середовищі.

Серед *морально-психологічних* рис портрета злочинців у розглядуваній сфері правопорушень головною є їх корисливо-споживацька орієнтація та прагнення до наживи. У системі координат їх ціннісних орієнтацій ключове місце посідають егоїстичні та корисливі спонукання, забезпечення власного благополуччя будь-якою ціною. Паралельно з корисливою та іншими видами мотивації самостійного значення набуває агресія [170], через яку злочинці реалізують бажання покарати, принизити, фізично знищити власників майна, серед яких найчастіше представники вищого соціального рівня. Що стосується правосвідомості як характеристики морально-психологічної ознаки, то вона відображає ставлення корисливо-насильницьких злочинців до права власності та його кримінально-правової охорони. До того ж вони вміють переконувати і входити в довіру, справляють приємне враження надійної або потрібної людини, спроможні продумати все до найменших дрібниць, схильні до ризику, врівноважені, здатні до самоконтролю та терпіння, а коли необхідно, проявляють наполегливість. Їх вирізняє зневажливе ставлення до інших членів суспільства, поведінка за принципом «моральним є все, що вигідно». Загалом таким особам властиві такі загальні етично-психологічні ознаки, як однобічна примітивно-споживча орієнтація, перебільшене уявлення про значення матеріальних благ, негативне ставлення до інтересів суспільства та громадян, заперечення загально визнаних цінностей [176, с. 281-282].

Розглядаючи *психічні* риси злочинців, зупинимося на їх вольових властивостях. Останні полягають у вмінні свідомо регулювати свою поведінку, здатності приймати і виконувати правильні рішення, досягати поставленої мети. За нашими даними, переважна частина злочинців має сильні вольові якості, але вони спрямовані на задоволення антисуспільних потреб та

інтересів. Тому інші з них, які характеризуються слабхарактерністю, піддатливістю, неспроможністю протистояти цьому впливу, втягуються у спільну злочинну діяльність.

Особливе місце у злочинності проти довілля займає *організована злочинність*, яка є найбільшим кримінальним явищем. Для злочинних груп корисливо-насильницької спрямованості найбільш характерні в якості допоміжних елементів склади, що пов'язані з незаконним обігом зброї та боєприпасів. Наявність автоматичної бойової зброї – іманентна ознака будь-якого розвиненого формування корисливо-насильницької спрямованості. Ті злочинні групи, які перебувають тільки на початкових стадіях свого розвитку, одразу вишукують можливості для придбання бойової вогнепальної зброї та боєприпасів. Так, гр. К. ще під час відбування покарання у виправній колонії за допомогою мобільного зв'язку організував злочинну групу з метою вчинення розбійних нападів. Відразу наказав придбати зброю та боєприпаси до неї, що і було вилучено правоохоронними органами при викритті злочинної групи [9].

Серйозну загрозу національній безпеці становить діяльність на території України угруповань, утворених за етнічною ознакою та екстремістської спрямованості, що сприяє ескалації жорстокості й насильства, дестабілізації внутрішньої соціально-політичної ситуації. Суттєво впливають на безпеку життя і здоров'я громадян і такі форми організованої злочинності, як наркобізнес, сексуальна експлуатація, торгівля зброєю, кіберзлочинність.

Формуванню злочинних груп молоді, які вчиняють корисливо-насильницькі злочини, передують стихійне утворення дозвільних груп, які внаслідок низки криміногенних факторів (бездоглядність, бродяжництво, негативний вплив дорослих, запущеність виховної роботи, відсутність суспільно корисних занять тощо) переростають у кримінальні. На думку Н. В. Яницької, групова корисливо-насильницька злочинність молоді характеризується: 1) високим рівнем корпоративності, при якому кримінальні групи організуються у вигляді злочинних згай, де міжособові стосунки підкоряються цілям

злочинної діяльності; 2) наявністю лідерів, які планують діяльність груп. Ватажками корисливо-насильницьких угруповань у більшості випадків є особи, які мають кримінальний досвід; 3) жорсткою внутрішньо-груповою ієрархією, чітким розподілом ролей та функцій між учасниками групи; 4) суворими санкціями за недотримання «законів», прийнятих у групі; 5) конспірацією злочинної діяльності [231, с. 10-11].

Окрему увагу на сьогодні необхідно приділити відносно новій категорії суб'єктів корисливо-насильницьких злочинів – членам добровольчих батальйонів. З початком збройного конфлікту на Сході нашої держави представники окремих громадських організацій та окремі громадяни самотужки виявили бажання об'єднатися шляхом формування добровольчих батальйонів. Існування таких формувань взагалі й зокрема тих, які не легалізували свою діяльність шляхом передпорядкування певному силовому відомству держави, досі викликають жваві дискусії. Особливої актуальності це питання набуло після 2015 року, коли було відкрито кримінальні провадження за вчинення корисливо-насильницьких злочинів щодо членів таких батальйонів. Кримінальні провадження стосовно них набули широкого резонансу в громадськості, засобах масової інформації [65; 26; 190; 202]. Так, у м. Волноваха Донецької області членами добровольчого батальйону було вчинено розбій на співробітника СБУ тощо [203].

Таким чином, проведене дослідження дозволяє побудувати узагальнену типову модель корисливо-насильницького злочинця – це особа (чоловік), віком від 19 до 35 років, переважно з низьким освітнім і культурним рівнем; має корисливу мотивацію; в період, що передував засудженню, систематично допускала тривалі однорідні правопорушення, за які або зовсім не потрапляла в поле зору правоохоронних органів, або до неї застосовувалися лише заходи адміністративної відповідальності (75%); на момент учинення злочину не навчалася і не працювала; має стійкі негативні якості характеру, агресивна; добре обізнана про кримінально-правову охорону відносин власності, однак не сприймає її як особисту цінність, а тому цілком нормально ставиться до незаконного

насильницького заволодіння чужим майном; має кримінальну спеціалізацію та здатна на групове вчинення злочину.

У сучасній криміналістиці є майже загальновизнаним розуміння *способу вчинення злочину* як детермінованого об'єктивними та суб'єктивними чинниками комплексу дій суб'єкта з підготовки, вчинення та приховування злочину. Але таке повне структурне трактування коректно лише стосовно злочинів, що вчинюються з обдуманим умислом. В інших випадках спостерігається два елементи у структурі способу злочину: підготовка та вчинення або вчинення і приховування, а в найпростіших – лише спосіб учинення злочинів [196, с. 94]. Спосіб учинення злочину є центральним елементом механізму злочину і характеризує діяльність злочинця, яка визначається системою зв'язків і відносин елементів, що входять до структури діяльності (суб'єкта, його активності, предмета діяльності, а також знарядь і засобів). З огляду на це можна констатувати, що спосіб входить до структури механізму злочину як частина функціональних зв'язків окремих елементів даного механізму. Поняття способу вужче, оскільки він характеризує діяльність злочинця, то до його структури входить менше елементів (тільки ті, які входять до структури даної діяльності). Таким чином, співвідношення понять «механізму» і «способу» злочину полягає в тому, що механізмом охоплюються всі взаємозв'язки, відносини, взаємодія всіх елементів злочинної події, а способом – лише їх частина. Певний механізм властивий злочину в цілому, спосіб характеризує лише діяльність злочинця [42].

У свою чергу М. І. Енікеєв розглядає спосіб злочину як систему прийомів, дій, операційних комплексів, зумовлених метою та мотивами дій, психічними і фізичними якостями особи, в яких виявляються психофізіологічні й характерологічні особливості людини, її знання, вміння, навички, звички і ставлення до різних проявів дійсності [67, с. 105]. С. М. Зав'ялов розглядає спосіб учинення злочину як об'єктивно і суб'єктивно зумовлену систему поведінки суб'єкта до, в момент і після вчинення ним злочину, що залишає різного роду характерні сліди зовні, які дозволяють за допомогою

криміналістичних прийомів і засобів уявити сутність події, що відбулася, своєрідність злочинної поведінки правопорушника, його окремі особистісні дані. Найповніше відомості про способи вчинення злочинів концентруються, групуються і узагальнюються в конкретних методиках розслідування злочинів [76, с. 177-178].

Сукупність інформації про спосіб учинення злочину й даних, отриманих при огляді місця події, дозволяють висунути версії про особу злочинця і характер його взаємин з предметом посягання, а іноді й про особу потерпілого; спосіб злочину орієнтує слідчого на комплекс слідів і речових доказів, що можуть бути виявлені в процесі розслідування [165, с. 549-550].

Спосіб злочину має свою структуру. Хоча не всі злочини і не завжди можуть містити всі його складові. Так, Е. Д. Куранова вперше визначила структуру способу вчинення злочину, вона зазначила, що спосіб злочину – це комплекс дій щодо підготовки, вчинення та приховування злочину, обраних злочинцем відповідно до мети та умов, у яких здійснюється злочинний намір [117, с. 165-166].

Іноді виникає плутанина у висловах «спосіб вчинення злочину» та «спосіб безпосереднього вчинення злочину». Тут мається на увазі спосіб вчинення злочину у вузькому та широкому розумінні. Якщо говорити про спосіб вчинення злочину у вузькому розумінні, то слід мати на увазі «спосіб безпосереднього вчинення злочину», а у широкому – спосіб вчинення злочину включатиме в себе ще дії щодо підготовки, вчинення та приховування злочину. Однак спосіб вчинення не кожного злочину може включати зазначені вище три складові. Про це зазначає В.Ф. Єрмолович у своїх працях. Учений стверджує, що найбільш прості способи вчинення злочину не включають дії щодо підготовки та приховування злочину. Складні злочини, до яких належить і частина корисливо-насильницьких, в одних випадках включають весь комплекс дій щодо підготовки, вчинення та приховування злочину, а в інших – складаються лише з підготовчих дій, спрямованих на безпосереднє виконання злочинного задуму. Практиці відомі випадки, коли умисні злочини вчинялися без попередньої

підготовки, але з прийняттям надалі заходів щодо їх приховування [68, с. 44]. Це стосується розглянутих нами злочинів, оскільки останні можуть учинятися як без підготовки, але з приховуванням, так і з підготовкою, але без приховування.

Способам вчинення корисливо-насильницьких злочинів притаманні дві основні властивості, що мають особливе криміналістичне значення: відносна стійкість і повторюваність. Відносна стійкість способів вчинення окремих видів корисливо-насильницьких злочинів перебуває в прямій залежності від ступеня їх детермінації різними факторами, обставинами. Водночас проведені дослідження дозволяють констатувати, що абсолютна повторюваність способів їх учинення в усіх її ознаках повністю виключена, оскільки під впливом детермінуючої сили різного роду факторів змінюється й їхній склад. Так, при збереженні в цілому тієї обстановки, в якій злочин відбувався минулого разу, в ній неминуче виникають якісь зміни. Новий однорідний злочин учиняється не в тій самій, а в іншій, лише аналогічній обстановці. Це викликає необхідність пристосуватися до неї. Тож об'єктивно існує потреба змінити тією чи іншою мірою дії, необхідні для досягнення поставленої злочинної мети. Крім того, особи, які неодноразово вчиняли корисливо-насильницькі злочини, докладають зусиль до вдосконалення обраного способу (про що ми раніше згадували), змінення окремих прийомів, використовують маскуючі засоби, вдаються до різних фальсифікацій тощо. Можливість повторення способу вчинення корисливо-насильницького злочину і повнота його складових елементів (компонентів) як окремо, так і в цілому перебуває в залежності від збереження сукупності взаємодіючих об'єктивних і суб'єктивних факторів, під впливом яких спосіб вчинення злочину склався [68].

Наступним елементом криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких злочинів є *обстановка вчинення злочину*. Місце й час злочину, що входять в обстановку, є обов'язковими елементами криміналістичної характеристики суспільно небезпечного діяння. Діяльність винного неможлива поза простором і часом. Немає таких матеріальних об'єктів,

виникнення, розвиток і зникнення яких не проходило б у певному місці й в певний час. Окремі науковці прямо визначають, що уважне, вдумливе вивчення обстановки наче вводить в атмосферу злочину. Проникнення в обстановку і обставини такого злочину веде до чіткого розуміння того, що відбулося, осягнення внутрішнього зв'язку між діями, вчиненими злочинною волею, і відображення їх зовні [229, с. 75].

Водночас серед науковців-криміналістів існує декілька підходів до розуміння обстановки злочину як елемента криміналістичної характеристики. Деякі з них указують, що обстановка злочину включає місце і час, по суті, характеризує ці показники; інші зазначають, що обстановка, місце й час є окремими елементами криміналістичної характеристики. Так, Р. С. Белкін визначає обстановку події чи злочину як конкретну життєву ситуацію, яка включає, крім матеріальної обстановки місця події, також й інші елементи: поведінку учасників події, різні обставини, що сприяють чи перешкоджають діям цих учасників, хронологічну характеристику події, психологічні відносини, що виникають між учасниками події. Натомість В. О. Образцов під обстановкою вчинення злочину розуміє територіальну, кліматичну, демографічну та інші специфіки регіону, в якому вчинено злочин, а також обставини, що характеризують безпосереднє місце, час, умови та інші особливості зазначеної життєвої ситуації [52, с. 91].

Не вдаючись до детального аналізу теоретичних підходів щодо розуміння обстановки злочину в системі елементів криміналістичної характеристики, ми поділяємо позицію В. А. Динту, яка зауважує, що структуру обстановки злочину становлять матеріальне, мікросоціальне та морально-психологічне середовище [61]. Досліджуючи наведене питання, професор В. В. Тіщенко констатує [197, с. 146], що до структури обстановки злочину доцільно включити такі елементи:

- часову характеристику розвитку події злочину;
- просторову характеристику на всіх його етапах;
- матеріальну обстановку місця підготовки, учинення і приховування злочину;

- погодні та інші природно-кліматичні умови;
- поведінку учасників події;
- соціально-побутові і психологічні відносини між учасниками події;
- умови загального характеру, на фоні яких протікала злочинна подія (суспільні заходи, святкова подія тощо);
- обставини, що сприяють, перешкоджають підготовці, здійсненню і приховуванню злочину.

Беручи за основу згадувану типову модель структури обстановки вчинення злочину, розглянемо певні з них. Так, щодо часу вчинення корисливо-насильницьких злочинів, то переважно вони вчиняються у темний час доби (75%). При цьому в денний час розглядувані кримінальні правопорушення вчиняються внаслідок раптово сформованого умислу, що підтверджується й дослідженнями І. Л. Калімбета [86, с. 65]. Що стосується місця вчинення, то слід вказати відкриту місцевість (вулиці, парки тощо) (43%); частково локалізовану місцевість (38%); закриті об'єкти (під'їзди тощо) (10%); інша місцевість (9%).

Результатом вчинення конкретного корисливо-насильницького злочину стає комплекс певних *наслідків* його вчинення. Але на відміну від філософського і соціологічного розуміння цього терміна як кінцевого результату діяльності в криміналістиці такий результат повинен розглядатися більш широко. Звісно ж, що весь комплекс необхідних наслідків можна диференціювати на дві групи: перша – це очікувані наслідки злочинної діяльності, тобто той результат, до досягнення якого прагнув суб'єкт (суб'єкти) злочину, і друга – типові матеріальні й ідеальні сліди, тобто інформація про подію, способи, суб'єкти та інші обставини корисливо-насильницького злочину. Саме такий диференційований підхід надає криміналістичного характеру поняттю «результат», що дозволяє широко використовувати його під час судового розгляду конкретних кримінальних проваджень щодо корисливо-насильницьких злочинів.

Отже, у процесі вчинення корисливо-насильницьких злочинів виникають дві групи наслідків: перша – це результат як реалізована мета злочинця, і друга – це типові матеріальні й

ідеальні сліди, які фактично пов'язані не тільки з відповідним кримінальним результатом, а й з усіма структурними елементами групової криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких злочинів, і передусім зі способом його вчинення. Зрозуміло, з урахуванням прикладного характеру криміналістики, домінуюче значення набуває саме інформаційно-слідова частина результатів учиненого злочину, що має значний пошуковий і доказовий потенціал.

Розділ 3

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

3.1. Типові судові ситуації у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів та тактичні засоби їх вирішення

Криміналістичне вчення про слідчі ситуації можна віднести до найбільш досліджених як з теоретичного, так і практичного боку. Сукупність знань про ситуаційний підхід у криміналістичній науково-дослідній і практичній діяльності дозволила сформуванню окремої теорії криміналістичної ситуації. Ситуаційний підхід усе частіше розглядається як методологічна основа розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень.

Слід визнати, що розвиток учення про слідчі ситуації тісно пов'язаний саме з дослідженням проблем криміналістичної методики, в якій типові слідчі ситуації традиційно розглядаються як конструктивні елементи окремих методик розслідування. Ще в минулому столітті (70-ті роки) в науці чітко виокремились два концептуальні підходи до розуміння слідчої ситуації – широкий, який полягає в її розгляді з етимологічного боку, і вузький, що дозволяє типізувати слідчі ситуації з метою їх використання як основи для побудови окремих методик.

У широкому розумінні слідча ситуація трактується як сукупність умов, в яких у цей момент здійснюється розслідування. Тією чи іншою мірою цей підхід обґрунтовують Р. С. Белкін, В. К. Гавло, І. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкін, В. В. Клочков, В. О. Образцов, В. Г. Танасевич, В. І. Шикановта багато інших учених. Надалі було широко підтримано положення про те, що основними факторами, які формують

слідчу ситуацію і визначають зміст подальшої діяльності слідчого, є компоненти інформаційного характеру [123]. Тому з метою використання ситуаційного підходу в криміналістичних методиках поняття слідчої ситуації звужується до її розуміння як сукупності інформації, що є в розпорядженні слідчого на певний момент розслідування [43]. Як правильно зазначає Р. Л. Степанюк [189, с. 148], звуження поняття слідчої ситуації фактично призвело до формування окремого підходу до типових слідчих ситуацій як підстав для побудови конкретних рекомендацій в окремих криміналістичних методиках. У зв'язку з цим вбачається цілком слушним зауваження М. О. Селіванова, що значуща для побудови методики розслідування інформація, сукупність якої визначає типову слідчу ситуацію, складається з даних як про подію, що розслідується, так і про процес розслідування. З урахуванням цієї обставини, Т. С. Волчецька визначає слідчу ситуацію як ступінь інформаційної обізнаності слідчого про злочин, а також стан процесу розслідування, що склався на будь-який визначений момент часу, аналіз і оцінка якого дозволяють слідчому прийняти найбільш доцільні у справі рішення [52, с. 98].

Таким чином, широка дискусія навколо різних аспектів використання слідчих ситуацій у криміналістичній діяльності досить переконливо доводить, наскільки важливою є необхідність їх урахування з метою систематизації та конкретизації наукових і практичних рекомендацій. Серед таких праць є й ті, що безпосередньо присвячені дослідженню саме слідчим ситуаціям, які мають місце під час досудового розслідування корисливо-насильницьких злочинів [197; 145]. Утім питання щодо типових судових ситуацій у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів криміналістами й дотепер досліджені не комплексно.

У криміналістичній літературі ми знаходимо різні формулювання судових ситуацій. Так, Д. В. Ким ситуацію судового слідства визначає як складну динамічну систему інформаційного характеру, що складається у процесі судового слідства, яка відображає його стан і перспективу в кримінальній справі і характеризується наявністю в суду встановлених у

процесі попереднього розслідування і судового слідства доказів, а також умовами та обставинами, в яких ці докази досліджуються, встановлюються і добуваються нові. Практично аналогічної думки дотримується К. А. Титова, яка під ситуацією судового слідства розуміє складну просторово-часову динамічну систему інформаційного характеру, що характеризується наявністю в суду встановлених на попередньому слідстві і в суді доказів події злочину, і особи, яка його вчинила, а також умовами та обставинами, в яких ці докази досліджуються, встановлюються і добуваються нові, що визначають стан, перспективу судового розгляду з метою здійснення правосуддя [52, с. 98-99]. У свою чергу Ю. М. Мирошниченко робить висновок, що судова ситуація – це певне становище, що існує в будь-який момент судового розгляду кримінального провадження, характеризується сукупністю умов та обставин, взаємовідносинами суду з іншими учасниками процесу, на підставі оцінки якого суддею приймаються рішення про вибір тактичних прийомів з метою вирішення завдань, що покладені на суд [133, с. 46]. С. Е. Воронін та С. М. Кузнецова визначають її як проблемно-пошукову судово-слідчу ситуацію і розуміють як найбільш психологізований вид слідчої ситуації, породженої розумовою діяльністю судді (суддів), що протікає в інформаційному полі, обмеженому, з одного боку, матеріалами попереднього розслідування, з іншого – жорстко регламентованою процедурою дослідження доказів у судовому засіданні та прийняття рішення по суті справи [52, с. 99]. Проте, як видається, найбільш вдалою є позиція І. І. Когутича, який визначив судову ситуацію як конкретну обстановку судового розгляду кримінального провадження, особливості якої зумовлені обставинами розглядуваної судом події, характером та кількістю інформаційних даних про неї та осіб, причетних до цієї події, а також умовами встановлення цих обставин й судового їх дослідження, що в сукупності впливає на вибір шляхів та способів дій суду, прокурора й адвоката на конкретному етапі здійснення правосуддя [95, с. 18].

Водночас на підставі наведеного виникає питання щодо взаємозв'язку слідчих ситуацій під час досудового

розслідування та судового розгляду. Є. Б. Серова, звертаючи увагу на схожість слідчої і судової ситуацій, зауважує, що як слідча, так і судова ситуації – це сформована на певному етапі судочинства обстановка у провадженні, що характеризується наявністю, обсягом, характером, джерелами і можливостями отримання доказової і оперативно-розшукової інформації про обставини, які підлягають доказуванню, та має значення для вирішення завдань даного етапу і його планування [178, с. 68-69]. Як правильно зазначав В. К. Гавло, перед суддею, до якого надходить кримінальне провадження, стоїть завдання, по-перше, вивчити матеріали кримінального провадження, в якому містяться відомості, що характеризують саме злочин, і оцінити результати діяльності зі збору, перевірки, оцінки та використання доказів, що підтверджують або спростовують наявність у розглядуваному діянні ознак складу злочини. По-друге, на основі проведеного аналізу всієї наявної інформації необхідно змоделювати варіанти судово-слідчих ситуацій, виникнення яких можливе в процесі судового розгляду і визначити зміст судових дій, проведення яких необхідно для їх вирішення [49, с. 69]. У цьому контексті слушною є думка, що механічне перенесення поняття ситуації з досудових у судові стадії кримінального провадження неприпустиме, оскільки розрізняються процесуальні умови, в яких відбувається процес пізнання під час досудового розслідування і в суді, різняться і зміст пізнавальної діяльності, проте визначення слідчої ситуації є необхідною умовою для визначення і розкриття поняття судової ситуації [44].

Важливе значення для дослідження судових ситуацій має класифікаційний підхід, що дозволяє визначити вид ситуації та використати відповідний до неї комплекс існуючих організаційно-тактичних рекомендацій з метою: а) вибору оптимальної поведінки правозастосовувачів; б) формулювання завдання з вироблення нових (інших) рекомендацій такої поведінки. В науковій літературі наявні різні підстави для таких класифікацій.

Так, на думку І. І. Когутича їх можна класифікувати за такими критеріями, а саме: 1) за складністю; 2) за елементним

складом (прості – одноелементні, складні – багатоелементні або комплексні); 3) за рівнем обґрунтування висновків слідства (обґрунтовані, слабо обґрунтовані, необґрунтовані); 4) за рівнем протидії з боку підсудного чи інших заінтересованих осіб або по-іншому: за співвідношенням інтересів учасників (без протидії (безпроблемні – безконфліктні); з протидією (проблемні – конфліктні)); 5) за розповсюдженістю (типові; нетипові); 6) за характером конфлікту (суворого суперництва, несуворого суперництва); 7) за впливом на розслідування (сприятливі, несприятливі) тощо [98, с. 319]. У свою чергу Ю. М. Мирошниченко класифікує за такими підставами: 1) відповідно до ступеня загальності обставин розгляду кримінального провадження (типові, які характерні для розгляду даного виду кримінальних проваджень, та конкретні, що сформувалися в певний момент розгляду конкретного кримінального провадження); 2) стосовно можливості повного розв'язання завдань судового розгляду кримінального провадження (сприятливі, які дозволяють швидко й повно дослідити обставини провадження, та несприятливі, що утрудняють встановлення всіх обставин); 3) відповідно до стадій судового розгляду кримінальних проваджень (початкові, що виникають під час підготовчої частини судового засідання; проміжні, що характеризують судовий розгляд, дебати сторін, останнє слово обвинуваченого, та завершальні, що охоплюють ухвалення і проголошення вироку); 4) за ступенем складності пізнавальних завдань (прості та проблемні) [133, с. 47-48].

О. М. Коршунова пропонує класифікацію судових ситуацій, виходячи з кількості доказів (інформації), що стали предметом розгляду в судовому розгляді: кількість доказів не змінюється порівнюючи з досудовим розслідуванням; кількість доказів зменшується; кількість доказів збільшується. Є. Б. Серова здійснює класифікацію судових ситуацій за такими обставинами, як: а) наявність інформації щодо предмета доказування та її джерела; б) наявні докази і можливості отримання нових [178, с. 69].

Беручи до уваги наведене, зважаючи на предмет нашого дослідження та враховуючи результати аналізу кримінальних

проваджень пропонуємо типові судові ситуації у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів класифікувати у такий спосіб.

1. За часом виникнення: судові ситуації початкового, проміжного, подальшого та завершального етапів перебігу судового розгляду.

Судові ситуації, що складаються на початковому етапі судового розгляду, зумовлені насамперед наявністю матеріалів, представлених досудовим розслідуванням і досліджуваних одноособово суддею на стадії підготовчого провадження. Саме в цей період суддею визначаються позиції сторін (наприклад, невизнання, часткове визнання або повне визнання вини обвинуваченим), вирішуються різні їх клопотання, в тому числі й про виключення окремих доказів. Кінцевим результатом вирішення цих ситуацій має бути призначення судового розгляду.

Судові ситуації подальшого і завершального етапів перебігу судового розгляду можуть виникати відповідно під час судового розгляду і на стадії прийняття судом остаточного рішення. Виникнення перших пов'язано з клопотаннями, заявленими сторонами, про порядок розгляду наявних у провадженні доказів, з наданням нових доказів. Виникнення інших можливо тільки при прийнятті остаточного рішення судом, тобто винесення вироку.

Проміжні судові ситуації найчастіше складаються на всіх етапах судового розгляду даної категорії кримінальних проваджень і можуть бути зумовлені певними ситуаційними чинниками: відмовою обвинуваченого давати показання; неявка в судове засідання представників сторін; появою доказів, раніше неперевіраних на досудовому розслідуванні та ін.

2. За обсягом розгляду: судові ситуації, що складаються: а) в цілому; б) на окремих етапах судового розгляду; в) при провадженні окремих судових дій.

Об'ємний критерій визначення судової ситуації даної категорії кримінальних проваджень передусім пов'язаний з кількістю обставин, що підлягають доказуванню під час розгляду матеріалів провадження судом, і залежить від обсягу

досліджуваної інформації. Для вирішення таких ситуацій суду доцільно: а) послідовно розглядати наявні у провадженні показання; б) порівнювати і аналізувати колишні та нові показання; в) зіставляти показання з іншими доказами, як наявними, так і знову затребуваними.

3. За прогнозом розвитку ситуацій судового розгляду: а) прості і складні; б) нейтральні і проблематичні (конфлікті).

Проста судова ситуація складається за умов, коли на момент судового розгляду кримінального провадження:

а) беруть участь:

– один прокурор;

– один обвинувачений та його захисник;

– мінімальна кількість потерпілих і свідків;

б) у процесуальних сторін не виникає суперечностей з приводу обвинувачення;

в) процесуальні сторони не заявляють клопотань про визнання неприпустимими існуючих доказів або про розгляд нових доказів.

На відміну від простої, складна судова ситуація відрізняється більшим організаційним та психологічним навантаженням для суду і процесуальних сторін та має місце за умов, коли на момент судового розгляду кримінального провадження:

а) декілька прокурорів підтримують обвинувачення;

б) захист обвинуваченого здійснює кілька адвокатів;

в) бере участь велика кількість потерпілих, свідків, експертів тощо;

г) процесуальні сторони заявляють різноманітні клопотання.

Проблемна ситуація – це своєрідна суперечність між знанням і незнанням, специфічне співвідношення невідомого у справі, при якому шукане не дано і безпосередньо у вихідних даних не міститься, але є в неоднозначному, ймовірному зв'язку з уже встановленими фактами, що певною мірою обмежують і направляють пошук рішення. Проблемна ситуація судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів характеризується відсутністю заздалегідь визначеної однозначної процедури інформаційного

пошуку, жорсткої програми прийняття рішень та здійснення дій у даному провадженні.

Нейтральна ситуація зумовлюється рівним процесом ведення судового розгляду, при якому сторони можуть заявляти певні клопотання, які: а) не змінюють ходу і передбачуваного результату судового розгляду; б) відразу ж вирішуються судом без ускладнення обстановки.

4. За розвитком і можливістю досягнення завдань, що стоять перед учасниками: сприятливі і несприятливі.

Кожна із зазначених видів ситуацій залежить від низки об'єктивних і суб'єктивних факторів. Так, для сприятливої судової ситуації такими факторами будуть:

а) об'єктивні:

- якісно проведене досудове розслідування;
- побудова позиції захисту на визнання обвинуваченим своєї вини;
- підтвердження потерпілими і свідками раніше даних ними показань;

б) суб'єктивні:

- якісне і повне вивчення матеріалів досудового провадження суддею, прокурором, захисником.

Таким чином, сприятлива судова ситуація – це така ситуація, яка дозволяє при мінімальних витратах часу найбільш повно вирішити завдання, поставлені кожною процесуальною стороною при розгляді кримінального провадження. Але слід визнати, що на практиці така судова ситуація зустрічається вкрай рідко.

Несприятлива судова ситуація в суді навпаки ускладнює прийняття таких рішень. Найчастіше вона виникає внаслідок створених конфліктних відносин, породжуваних несподіваними діями сторін, що надалі може перерости в проблемну ситуацію, яка характеризується певним тактичним ризиком. З огляду на важливість означеного питання розглянемо його більш докладніше.

У зв'язку з тим, що конфліктність особистості знаходить своє відображення в її поведінці, яка провокує появу в іншій людині враження про відсутність взаєморозуміння між ними, виникає

комунікативна рефлексія з негативним змістом («він мене не поважає, недооцінює, ігнорує...» тощо) і посилюється емоційна напруга (тривога, страх, очікування неприємностей, «бойова готовність»), наслідком чого стає конфліктна поведінка, а результатом конфліктна взаємодія [31]. До того ж, у разі, якщо інтереси сторін кримінального провадження не співпадають з цілями і завданнями суду у встановленні дійсних обставин злочину, то й відносини суду з цими особами й у такому випадку носять конфліктний характер, що виражається в такій поведінці цих осіб, яка заважає діяльності суду в досягненні цих цілей та завдань [30, с. 64]. Саме за таких обставин виникає необхідність впливу на означених осіб з метою зміни їх установок. Тому суддя повинен уміти передбачати появу ситуативної конфліктності і бути готовим до переведення її в конструктивний діалог, зокрема, через здійснення психологічного впливу на учасників судового процесу у разі дачі ними неправдивих свідчень або відмови від дачі показань, що буде свідчити про належне виконання ним службових обов'язків.

Тактичний ризик є закономірним компонентом досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень щодо корисливо-насильницьких злочинів. Сама специфіка таких злочинів, що часто викликає конфліктні ситуації, робить прийняття рішень в умовах тактичного ризику типовим явищем. Тому доцільним є обрати стратегію найменшого тактичного ризику, передбачати можливі негативні наслідки прийнятого рішення і заздалегідь продумати заходи щодо ліквідації або послаблення цих наслідків, мінімізувати ризик. Іншими словами, ризик – це діяльність, яка здійснюється в умовах вибору, коли завжди існує небезпека у разі невдачі опинитися в гіршому становищі, ніж до вибору.

5. За відношенням до обвинувачення: судові ситуації, коли обвинувачений: а) визнає себе винним повністю; б) визнає вину частково, тобто в частині здійснення окремих епізодів або в частині кваліфікації злочинів; в) не визнає себе винним повністю.

6. За наявністю доказової бази обвинувачення: а) доказів достатньо; б) докази, зібрані на досудовому розслідуванні, є

проблематичними, «хиткими»; в) доказів достатньо за одними епізодами обвинувачення і недостатньо за іншими.

7. За обсягом та змістом наявної доказової інформації: а) ситуації стабільного типу, які характеризуються збереженням обсягу та якості доказової інформації порівняно з етапом досудового розслідування; б) ситуації нестабільного типу, пов'язані з появою пробілу в доказовій базі через зменшення на момент судового розгляду кримінального провадження джерел доказової інформації (зміна початкової ситуації за кількісними показниками). Найбільш типовими прикладами таких ситуацій є: зміна раніше даних свідчень учасниками процесу; виключення доказів; поява нової інформації, яка не була предметом перевірки на стадії досудового розслідування.

Про можливість виникнення ситуації нестабільного типу може свідчити: а) неодноразова неявка відповідних осіб до слідчого; б) віддаленість місця їх проживання; в) зміна показань ще в стадії досудового розслідування; г) відомості про погрози на їх адресу; д) відсутність інших доказів; є) процесуальні порушення, що тягнуть неприпустимість доказів; ж) певні клопотання і скарги сторони захисту під час досудового розслідування. Прогноз такої ситуації і виявлення причин її формування дозволяє передбачити заходи щодо зниження впливу названих негативних факторів, забезпечення явки зазначених осіб у судове засідання. Крім того, необхідно вивчити можливість судового розгляду за відсутності цих осіб.

8. За результатами судового розгляду судові ситуації поділяються на: а) коли окремі докази обвинувачення виключені або спростовані; б) коли докази досудового розслідування підкріплюються новими доказами, без зміни обсягу обвинувачення.

9. З урахуванням етапів, які виокремлюють у кримінально-процесуальній науці, всі ситуації судового розгляду можна поділити на ситуації: а) початкового етапу судового розгляду кримінальних проваджень (охоплюють підготовчу частину судового розгляду); б) подальшого етапу судового розгляду кримінальних проваджень (охоплюють судове слідство, дебати сторін і останнє слово обвинуваченого); в) заключного етапу

судового розгляду кримінальних проваджень (охоплюють постанову і проголошення вироку) [48, с. 200].

Навіть неповно наведений перелік судових ситуацій засвідчує досить широкий спектр специфічних відносин, що виникають у судовому розгляді кримінальних проваджень щодо корисливо-насильницьких злочинів і труднощі при їх вирішенні. Проте, незважаючи на їхню специфіку, вони можуть бути успішно вирішені за допомогою відповідних їм комплексів і комбінацій різних судових дій слідчого характеру: допиту обвинуваченого; оголошення його показань; допиту свідків і потерпілих; огляду речових доказів; оголошення протоколів слідчих дій і документів тощо.

Суд і сторони наділені необхідним кримінальним процесуальним і досить адаптованим для судового розгляду механізмом, за допомогою якого можливо безпосередньо під час судового розгляду, при змагальному процесі, об'єктивно встановлювати всі обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях. Водночас цей механізм може ефективно працювати тільки за умови, якщо будуть приведені в дію і криміналістичні механізми планування судового розгляду, перевірки версій обвинувачення і захисту, врахування особливостей проведення судових дій, дослідження доказів та інші чинники, система знань про які необхідна як суду, так і сторонам судового процесу.

З огляду на наведене резюмуємо, що судові ситуації у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів можна розглядати в двох аспектах: по-перше, це стан, характеристика самого судового розгляду на конкретному етапі, що має певний внутрішній характер; по-друге, це сукупність зовнішніх умов, за яких в цей момент відбувається судовий розгляд.

3.2. Тактика проведення окремих судових дій

3.2.1. Теоретичні основи проведення окремих судових дій

Процедура судового розгляду кримінальних проваджень щодо корисливо-насильницьких злочинів й особливості проведення в ньому судових дій щодо доказування обставин учиненого діяння регламентовані в КПК України досить стисло порівняно з досудовим розслідуванням. З огляду на такі обставини судова практика вимушено на свій розсуд використала наявний правовий вакуум шляхом його заповнення різноманітними тактичними прийомами, рекомендаціями. Найчастіше вони розроблені в різні історичні періоди (зокрема за різних форм кримінального процесу), а також запозичені із зарубіжної судової практики. Багато спірних пропозицій адресовано проведенню так званих допитів у суді (перехресних, шахових, повторних), залученню судового експерта для проведення експертизи в суді тощо. Трапляються навіть пропозиції, які допускають заміну імперативного припису закону (наприклад, заміна встановленої законом послідовності подання доказів сторонами процесу). Як зазначають науковці, норми, які заважають запропонованим нововведенням (щодо тактичних прийомів), криміналісти не соромляться редагувати в контексті висунутих ними гіпотез. Тому правозастосовувачам слід уважно використовувати ці рекомендації, враховуючи їх відповідність принципам і конкретним положенням чинного кримінального процесуального законодавства.

Обвинувачення, захист, судді можуть повноцінно виконати свої завдання в судовому розгляді тільки за умови, якщо вони вичерпно ознайомилися з наявними у кримінальному провадженні доказами, знають їх сильні і слабкі сторони. Це стосується не тільки доказів, які, скажімо, обвинувачення або захист передбачає використовувати для підтвердження обґрунтованості обраної кожним з них позиції, але й тих, що можуть бути використані іншою стороною для спростування їхньої позиції; доказів, які можуть викликати суперечку, які можуть бути неоднозначно розтлумачені, які можуть змінитися

в судовому засіданні тощо. З огляду на це постає питання про співвідношення встановленого законом порядку здійснення судових процесуальних дій і тактичних прийомів, які використовуються для проведення судових дій під час судового розгляду кримінальних проваджень, зокрема й щодо корисливо-насильницьких злочинів.

Процесуальний порядок і тактичні прийоми схожі в тому, що це насамперед способи організації діяльності, спрямованої на отримання, дослідження та використання доказів та інформації для найбільш ефективного вирішення завдань кримінального судочинства. Відмінність полягає в тому, що процесуальний порядок доказування регламентовано нормами права, тобто це припис, яким не можна нехтувати, змінити на свій розсуд. Тактичні прийоми не закріплені в законі, але засновані на ньому, розвивають, доповнюють його. Наука, безсумнівно, повинна розробляти нові тактичні прийоми, серед яких можуть з'явитися й ті, що не відповідатимуть повністю чинному законодавству, але у зв'язку зі зміною останнього вони можуть бути застосовані, а в перспективі сприйняті законодавцем і зведені у ранг обов'язкових правил, тобто стануть процесуальним порядком.

Тактика учасників судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів істотно відрізняється від тактики учасників досудового розслідування у справах цієї категорії. Якщо для суду будь-який результат судової дії є значущим, то для протидіючих сторін (обвинувачення і захисту) проведення певних судових дій практично завжди містить тактичний ризик. Центральне місце тут займає тактика судді, заснована на використанні криміналістичних знань у плануванні судового розгляду, в процесі його реалізації, а також у вирішенні істотних суперечностей і в процесі перевірки судових версій. З огляду на те, що досудове і судове провадження – це єдине й неподільне поле діяльності для науки криміналістики, не можна розробляти криміналістичну техніку, тактику й методику досудового розслідування без урахування ситуацій судового розгляду, як і криміналістичну техніку, тактику й методику судового розгляду

без урахування ситуацій досудового розслідування й діяльності учасників кримінального судочинства [47, с. 289]. До того ж тактика судового розгляду має особливе значення, оскільки тільки суд, спираючись на методи, розроблені криміналістикою, в комплексі досліджує й оцінює докази, зібрані у кримінальному провадженні, заслуховує учасників процесу і після всебічного дослідження всіх обставин ухвалює засноване на законі рішення.

Усе це знаходить своє відображення як у сприйнятті, так і в оцінці вихідної інформації. Цьому сприяють такі закономірності:

1) тактиці досудового розслідування багато в чому притаманні такі характерні ознаки інквізиційного процесу, як письмова форма, таємниця слідства, поєднання гласних і негласних методів збору інформації, проведення тактичних операцій і комбінацій; тактика ж судового розгляду ґрунтується на усній формі, гласності, публічності і змагальності, де проявляються ораторські здібності його учасників;

2) під час досудового розслідування особа, яка здійснює розслідування, працює частіше за «свіжими слідами», використовує науково-технічні засоби, науково-методичні рекомендації; суд же аналізує віддалені в часі події за інформацією, відображеною в матеріалах кримінального провадження;

3) досудове розслідування проводиться особами, які мають спеціальну підготовку, а до складу суду входять особи, які мають спеціальну підготовку (професійні судді), і можуть входити особи, що оцінюють зібрані докази з позиції обивателя (присяжні), яким меншою мірою властиво криміналістичне мислення [163, с. 170].

У процесі реалізації принципу змагальності основна робота з дослідження доказів під час судового розгляду кримінальних проваджень щодо корисливо-насильницьких злочинів здійснюється силами державного обвинувача і захисника. Проте це зовсім не означає, що суд одержує роль стороннього спостерігача. Саме від дій судді щодо організації і спрямування судового засідання, а також ужиття заходів щодо забезпечення рівноправності сторін залежить якість дослідження доказів і

відповідно встановлення всіх обставин у кримінальному провадженні.

Суд, спираючись на докази, зібрані в процесі досудового розслідування, самостійно досліджує всі обставини вчиненого корисливо-насильницького злочину, використовуючи також низку дискреційних повноважень щодо отримання, дослідження та оцінки доказів у судовому засіданні. Специфічні умови, в яких протікає пізнання доказів судом, роблять криміналістичну методика, розроблену для досудового розслідування, непридатною до використання з урахуванням його відмінних особливостей [48].

У процесі судового розгляду учасників кримінального процесу, які активно беруть участь у проведенні таких самих процесуальних дій, як і на досудовому розслідуванні, значно більше. Основними є державний обвинувач, представник потерпілого, захисник обвинуваченого і звичайно головуючий у кримінальному провадженні в судовому засіданні. У кожного з них існує своє уявлення про зміст відповідної судової дії, про тактику її проведення (що включає індивідуальну сукупність тактичних прийомів). І виходить, що якщо відповідну судову дію за участю, наприклад, потерпілого, свідка обвинувачення починає проводити державний обвинувач, то його тактичні можливості не тільки кількісно, але і якісно є більшими, він може використовувати більшу кількість тактичних прийомів, отримавши в результаті процесуальної першості більший обсяг криміналістично значущої інформації. Заразом успішність тактики проведення судової дії в процесі судового розгляду не повинна оцінюватися тільки з позиції, наприклад, більшої кількості поставлених запитань. Як відомо, найкраще запитання – це непоставлене запитання, особливо тоді, коли особа, яка здійснює перехресний допит, не знає навіть передбачуваної відповіді певного учасника цієї дії [149, с. 135-136].

Уже в результаті ознайомлення з матеріалами кримінального провадження в кожного з професійних учасників процесу має скластися чітке уявлення про те, що йому необхідно з'ясувати, дослідити в судовому розгляді і як це може бути зроблено. На цьому етапі можна попередньо визначити коло

обставин, які підлягають встановленню в конкретному кримінальному провадженні щодо корисливо-насильницького злочину; з'ясувати, які з цих обставин не встановлені або недостатньо перевірені під час досудового розслідування; продумати, за допомогою яких судових дій ці обставини можуть бути найбільш повно й достовірно досліджені; як тактично правильно, доцільно провести ці судові дії під час судового розгляду.

Діяльність суду щодо встановлення фактичних обставин доказового значення у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів складна й різноманітна. Елементами такої діяльності є судові дії. Саме вони становлять об'єкт для безпосереднього втілення в ньому криміналістичної інформації. Судова дія у свою чергу є складною системною категорією, яка має свій предмет, завдання, об'єкт, методичне забезпечення.

Предмет судової дії зі встановлення фактичних обставин і пов'язане з ним завдання становить одержання достовірних відомостей про факти, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо корисливо-насильницьких злочинів. У цьому значенні завданням судової дії для встановлення фактичних обставин частково збігається із завданням доказування.

Об'єкт судової дії – це носій (джерело) інформації про фактичні відомості, яку належить отримати, здійснюючи судову дію. Коло носіїв інформації під час судового розгляду в зазначених кримінальних провадженнях є занадто широким – це будь-який об'єкт матеріальної дійсності. Типовими серед них є люди, документи, предмети, зокрема транспортні засоби, будівлі, споруди, земельні ділянки тощо. Носіїв інформації в таких процесах можна поділити на дві групи: на осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, та на неживі об'єкти – документи і предмети в найширшому розумінні.

Методичне забезпечення судової дії здійснюється криміналістичними засобами тактичної, методичної та технічної спрямованості. Її криміналістичний зміст складають рекомендації тактичного, методичного та технічного характеру,

співвідношення яких у різних судових діях може бути різним і залежить від виду носія інформації. Якщо носієм інформації є люди як одухотворені об'єкти, які мають психіку, мислення, волю, в криміналістичних рекомендаціях переважає тактична складова, що забезпечує максимально сприятливі умови для одержання достовірної інформації про факти. Такими судовими діями є дії, пов'язані з опитуванням, отриманням пояснень сторін, допитами свідків, отриманням показань експертів, консультацій фахівців. Для отримання достовірної інформації тут дуже важливою постає загальна тактична спрямованість дії і застосування спеціальних тактичних прийомів. Коли носієм інформації постає неживий об'єкт (предмет, документ тощо), то рекомендації набувають більш технічного характеру.

З огляду на викладене основними складовими елементами судової діяльності, що вимагають застосування криміналістичних рекомендацій у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів, мають стати такі елементи:

- 1) аналіз судової ситуації і визначення фактичних обставин або окремого факту, що підлягають встановленню;
- 2) визначення судових дій (предмета, об'єкта, завдання) для встановлення виділеного факту (комплексу фактів);
- 3) висунення версій очікуваного результату судової дії (дій);
- 4) планування судових дій або окремої дії;
- 5) матеріально-технічне забезпечення судової дії (дій);
- 6) вчинення судової дії певного змісту (одержання, дослідження та оцінка інформації про факт або факти);
- 7) фіксація (закріплення) одержаних результатів.

Кожний із названих елементів має свої завдання, функціональне навантаження і криміналістичний зміст. У запропонованому порядку всі вони утворюють систему, що визначає застосування криміналістичних засобів і методів у процесі здійснення окремих судових дій та їх комплексів.

Отже, плануючи судовий розгляд у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів, суддя повинен передбачити: 1) які обставини необхідно встановити відповідно до предмета доказування; 2) за допомогою яких судових дій можна встановити ці обставини; 3) із застосуванням

яких тактичних прийомів і в якій послідовності найбільш раціонально можна провести ці дії.

Першочерговим є питання про те, які судові дії можуть проводитися під час судового розгляду. Виходячи з норм кримінального процесуального закону суд має можливість проводити такі судові дії: допит обвинуваченого (ст. 351 КПК України), допит свідка (ст. 352), допит потерпілого (ст. 353), пред'явлення для впізнання (ст. 355), допит експерта (ст. 356), дослідження речових доказів (ст. 357), дослідження документів (ст. 358), дослідження звуко- і відеозаписів (ст. 359), огляд на місці (ст. 361). До того ж відповідно до ст. 332 КПК України під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених ст. 242 КПК, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам (ч. 1 ст. 332). Суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання, якщо: 1) суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності; 2) під час судового розгляду виникли підстави, передбачені ч. 2 ст. 509 КПК; 3) існують достатні підстави вважати висновок експерта (експертів) необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи, або викликає інші обґрунтовані сумніви в його правильності (ч. 2 ст. 332). Частина 3 ст. 333 КПК України передбачила можливість, що в разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або в перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії. У разі прийняття такого рішення суд відкладає судовий розгляд на строк, достатній для проведення слідчої (розшукової) дії та ознайомлення учасників судового провадження з її результатами.

Водночас у суді можуть бути проведені не всі дії, що належать до слідчих. Так, під час судового розгляду КПК не

передбачає проведення пред'явлення для впізнання трупа; обшуку; огляду трупа, слідчого експерименту; освідування особи. У свою чергу під час судового розгляду можуть бути проведені такі процесуальні дії, здійснення яких у досудовому провадженні не передбачено (перехресний допит, допит із використанням технічних засобів з іншого приміщення та створенням акустичних перешкод) [220, с. 225].

Не можна залишити поза увагою й наявну дискусію щодо іменування згадуваних процесуальних дій (слідчі чи судові), коли вони проводяться в суді. На думку Ю. В. Кореневського, правильним представляється перший варіант. Аргументуючи свою точку зору він зазначає, що в досудових стадіях процесу ці дії називаються слідчими не тому, що проводяться слідчим (їх можуть проводити й інші процесуальні особи), а тому, що вони є складовою частиною розслідування, слідства. У цьому сенсі нічого не змінюється і під час судового розгляду, де названі дії здійснюються в межах судового розгляду. І в тій, і в іншій стадії процесу саме слідчі дії спрямовані (з урахуванням певних особливостей) на збирання, перевірку, дослідження доказів [52, с. 114]. Зі свого боку Н. М. Максимішин дотримується точки зору, що всі дії, здійснювані під час судового розгляду кримінальних справ, необхідно називати «судово-слідчими» [126, с. 14]. Свою аргументацію вона фактично «запозичила» в І. І. Когутича, який раніше зазначав, що термін «слідчі» в аналізованому словосполученні необхідно зберегти, оскільки на обох стадіях процесу саме «слідчі» дії скеровані (з урахуванням відповідних особливостей) на збирання (формування), перевірку й дослідження доказів. Термін «судові» так само необхідно зберегти – окреслити специфіку таких дій, зумовлену особливостями перебігу судового слідства [92].

З огляду на наведене найбільш прийнятною вважаємо думку І. І. Шепітько, яка визнала необґрунтованими вказівки про поєднання судових і слідчих дій, оскільки за суб'єктом провадження, етапом діяльності і сутністю ці дії нічого спільного не мають з діяльністю слідчого, а лише з етапом «судове слідство». Головна функція суду (сторони обвинувачення та захисту) – здійснення правосуддя за допомогою

дослідження доказів. Тому, якщо підкреслювати особливість судових дій, їх можна називати судовими діями дослідницького, а не слідчого характеру [223, с. 22]. На підсилення наведеної думки додамо, що передбачені КПК України і здійснювані у судовому розгляді дії є процесуальними. Проте судовими діями є лише ті, які передбачають пізнавальну діяльність, що реалізується під час судового розгляду.

Тактичний потенціал судової дії являє собою масив доказової інформації, що має пошукове, пізнавальне і доказове значення, яка в прихованому стані перебуває в її носіях і повинна бути виявлена, отримана, зафіксована, осмислена, представлена й використана учасником кримінального провадження щодо корисливо-насильницьких злочинів. Зрозуміло, що чим вищим і різноманітнішим є тактичний арсенал сторони кримінального провадження, тим більш високою є результативність конкретної судової дії. Слід урахувати, що критерієм результативності судової дії зазвичай є успішна перевірка вже побудованої версії сторони обвинувачення або інформаційна основа для побудови нової версії сторони кримінального провадження. А тому в цьому контексті успішну перевірку вже побудованої версії обвинувачення слід розуміти як ситуацію спростування такої версії і, як наслідок, виключення її з розгляду.

У будь-якому випадку тактичний прийом судової дії повинен: відповідати нормам закону; не суперечити етичним нормам і правилам; бути безпечним для життя і здоров'я учасників судової дії, інших людей. Чим конкретнішим є певний тактичний прийом, чим більше нюансів у своєму практичному застосуванні він допускає, тим глибше він стосується особистості, тим серйозніше ставиться питання: з якою метою і за яких умов використовуються певні тактичні засоби. У зв'язку з цим суддя під час судового розгляду не тільки здійснює правовий контроль за поданням доказів сторонами кримінального провадження, але й виконує роль «судді з етики». Свого часу А. Ф. Коні прямо наголошував, що сторони (обвинувач і захисник) схильні до безцеремонного ставлення до свідка, до пропонування йому непотрібних, делікатних і

образливих не за формою, а за своїм непрямим змістом запитань. Одні свідки під впливом цього роззлючуються й відчуваючи, що їх ловлять на словах, стають грубішими та переходять на зухвалий тон, а переважна їх більшість розгублюється і морально страждає [102, с. 73].

З огляду на наведене важливого значення набувають загальні тактичні положення судової дії, до яких слід віднести:

1) орієнтування в обстановці, що передує будь-якій судовій дії та супроводжує її;

2) підготовка і прийняття рішення про проведення судової дії;

3) планування проведення судової дії;

4) раптовість (за тактичної необхідності) проведення судової дії;

5) урахування інформаційних, психологічних, технічних та організаційних чинників;

6) забезпечення збереження доказів;

7) забезпечення достовірності досліджуваного об'єкта.

Судова дія не може бути тактичною сама собою. Вона стає такою лише залежно від цілей і способів її здійснення, від готовності до неї сторін кримінального провадження.

3.2.2. Тактика судового допиту

Судовий допит – це чи не найскладніша судово-слідча дія, що має процесуальний, організаційний, криміналістичний, психологічний та етичний аспекти. Вміле проведення допиту потребує творчого застосування не лише закону, а й знань у галузі криміналістики, психології, педагогіки, етики та життєвого досвіду. Його значення полягає в тому, що цей засіб є ефективним, поширеним, важливим і вагомим серед інших судово-процесуальних дій. Він реалізується через отримання в суді показань від осіб, які володіють відомостями про обставини кримінальної справи, що підлягають встановленню судовим розглядом.

Сутність судового допиту полягає в розпитуванні допитуваної особи, даванні нею усних показань (у формі вільної розповіді чи відповідей на поставлені запитання), сприйнятті

(вислуховуванні) показань суб'єктом, який процесуально чи ситуативно визначено проводить відповідний різновид (етап чи фазу) судового допиту. Судовий допит як діяльність, як самостійна судова дія – це сукупність відповідно передбачених законом дій прокурора-державного обвинувача, адвоката-захисника та суду, а також інших учасників судового розгляду та самої допитуваної особи (свідка, потерпілого, обвинуваченого, експерта) стосовно: а) передавання відомостей допитуваною особою, тобто давання нею показань та їх одержання (сприйняття і з'ясування, за необхідності – залучення до участі в допиті перекладача або фахівця) особою, яка проводить судовий допит; б) поставлення запитань допитуваній особі з метою її спонукання до доповнення показань, уже даних нею, або доповнення висновку експерта; в) застосування аудіозапису, відеозапису під час проведення цієї судово-слідчої дії та ін. Пізнавальну сутність судового допиту характеризує різний набір методів (способів і прийомів) пізнання, що застосовуються під час його проведення. Це передусім спостереження, порівняння, вимірювання, моделювання, експеримент, бесіда, опис. Провідним прийомом пізнання під час судового допиту є, власне, метод бесіди, тобто поставлення перед допитуваною в суді особою завдання із повідомлення нею інформації, яка має значення у справі. Саме це дає змогу одержати вербальну інформацію, яка до моменту її передавання існує в пам'яті людини у вигляді наочних образів і під впливом розпитування трансформується допитуваним у словесне повідомлення (опис) [214, с. 5-18]. Щодо здійснюваного в судовому допиті спостереження за поведінкою допитуваної особи, то воно, погоджуючись з думкою Н. М. Максимішин, може бути охарактеризоване в судовому дослідженні швидше не як спосіб отримання показань, а як одна з необхідних важливих умов правильної оцінки результатів відповідного різновиду допиту. Звичайно, результати спостереження за поведінкою допитуваної особи дають можливість певною мірою скорегувати тактику проведення судового допиту. Однак спостереження за допитуваним

необхідне насамперед для правильної оцінки одержуваних показань [126, с. 24-25].

Більшість практичних працівників суду вважають, що існують особливості проведення допиту в суді (84, 63%). На переконання суддів, ці особливості виявляються у: розширеному колі учасників допиту (46, 36%); у значному обсягу інформації, яку отримують (22, 34%); у повторюваності показань допитуваної особи (6,42%); у гласності проведення судового допиту (52,51%); в особливій ролі судді під час допиту (17,03%); у складності взаємодії учасників судового допиту (13,12%); інше (3,91%) [37, с. 11]. Відтак, на підставі аналізу різних підходів до розуміння допиту (інформаційного, судово-психологічного тощо) та з урахуванням позицій професійних суддів М. Й. Вільгушинським були встановлені найсуттєвіші ознаки судового допиту: 1) особливість процесу спілкування учасників судової діяльності; 2) змагальний характер проведення судової дії; 3) гласність та відкритість спілкування під час допиту; 4) повторюваність відтворення інформації та перевірна сутність даної судової дії; 5) складна взаємодія допитуваного та допитуючих; особлива роль судді як регулятора інформаційного обміну.

Оскільки мистецтво судового допиту завжди складало основну частину судових фактів, остільки технікам судового допиту приділялася велика увага ще з античних часів. Так, досвідчений судовий діяч П. С. Пороховщикова зауважував, що жива основа процесу міститься в показаннях свідків та експертів; в їх словах загадка й розгадка справи. Тому найголовніша, майже єдина заслуга сторін у веденні судового слідства полягає в умінні вести допит [154, с. 287].

Відповідно до ст. 351 КПК України допит *обвинуваченого* починається з пропозиції головуючого дати показання щодо кримінального провадження, після чого обвинуваченого першим допитує прокурор, а потім захисник. Після цього обвинуваченому запитання можуть поставити потерпілий, інші обвинувачені, цивільний позивач, цивільний відповідач, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також головуючий і судді. Крім того,

головуючий має право протягом усього допиту обвинуваченого ставити йому запитання для уточнення й доповнення його відповідей. Якщо обвинувачений висловлюється нечітко або з його слів не можна дійти висновку, чи визнає він обставини чи заперечує проти них, суд має право вимагати від нього конкретної відповіді – «так» чи «ні».

У разі здійснення судового розгляду стосовно декількох обвинувачених, якщо цього вимагають інтереси кримінального провадження або безпека обвинуваченого, допит одного з обвинувачених на підставі вмотивованої ухвали суду може здійснюватися з використанням відеоконференції у процесі трансляції з іншого приміщення в порядку, передбаченому ст. 336 КПК України. У судовому засіданні обвинувачений має право користуватися нотатками.

З наведеного стає очевидним, що КПК України визначає загальні правила, процедуру допиту обвинуваченого. Суворе виконання цих правил, вироблених багатовіковим людським досвідом у галузі кримінального судочинства, є абсолютно необхідним: відступ від них може спотворити результати допиту. Водночас за результатами моніторингу застосування КПК України судами м. Києва (а в нашому випадку йдеться про допит обвинувачених) спостерігачі прямо зазначили, що: 1) здебільшого суд запитував в обвинуваченого, чи бажає він давати показання (85,3%); 2) рідше суд нагадував обвинуваченому про його право на мовчання (це було зафіксовано у 46,7% випадків); 3) у 89,3% випадків обвинувачений давав показання [186, с. 101-102].

Статтею 94 КПК України встановлено, що суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінює кожний доказ з огляду на їх належність, допустимість, достовірність, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Жоден доказ не має наперед встановленої сили. Більше того, відповідно до суті ч.2. ст.23 КПК показання обвинуваченого, зокрема й такі, якими він

визнає вину у вчиненні корисливо-насильницького злочину, отримані під час досудового розслідування, не є доказом у суді, а тому вони не можуть братись до уваги під час судового розгляду. Виконання зазначених вище процесуальних норм є тільки умовою успіху допиту в сенсі отримання від обвинуваченого, який допитується, найбільш повної і достовірної інформації щодо певних обставин вчиненого корисливо-насильницького злочину [230, с. 67].

Аналіз судової практики загалом продемонстрував дотримання означених процесуальних положень. Так, у більшості проваджень (78,3%) визнання обвинуваченим саме під час досудового розслідування своєї вини не використовувалось прокурором як елемент доказування. Однак у 10,4% випадків таке посилання було зафіксоване, але ні суд, ні захист жодним чином на це не відреагували. Ще в 9,4% випадків захист висловив свої заперечення, і лише в 1,9% випадків суд відхилив посилання сторони обвинувачення на таке визнання вини. Наведене засвідчує той факт, що й дотепер сторона обвинувачення інколи (як це було за часів КПК від 1960 р.) намагається довести винуватість обвинуваченого саме його показаннями, отриманими під час досудового розслідування. Однак у цих випадках насторожує не стільки сам факт спроб прокурорів довести обвинувачення саме в такий спосіб, скільки пасивність суду й більшою мірою адвокатів, які взагалі не реагують на зазначені спроби та не озвучують своїх заперечень щодо таких доказів [186, с. 101-102].

Допит обвинуваченого не зводиться до пасивного вислуховування показань допитуваного, його відповідей на запитання. Ця судова дія завжди є активною взаємодією допитуваного та допитуючого, системою цілеспрямованих дій особи, яка допитує, для досягнення зазначеної мети. Певною мірою під час судового допиту обвинуваченого можуть бути використані тактичні рекомендації, розроблені криміналістикою для допиту на досудовому розслідуванні. Однак при цьому необхідно враховувати суттєві відмінності між цими двома видами допиту, що виникають із розглянутого вже співвідношення між досудовим розслідуванням і судовим

розглядом кримінальних проваджень щодо корисливо-насилницьких злочинів.

У цьому контексті стає цікавим аналіз не стільки змісту, скільки послідовності такого допиту, проведеного суддею, коли у кримінальному провадженні щодо розглядуваних злочинів проходить декілька обвинувачених (що буває досить часто). За результатами аналізу кримінальних проваджень можна констатувати, що нерідко судді в таких випадках дотримуються наступного тактичного міркування: спочатку допитувати тих обвинувачених, які під час досудового розслідування визнали свою вину повністю, потім – тих, хто визнає її частково, і останніми – хто не визнає себе винним у повному обсязі³. Як на наш погляд, така логіка (тактичний прийом) визначення черговості допиту обвинувачених створює певний психологічний вплив на тих учасників злочину, які не визнають свою вину, а тому є неприйнятною в судовому розгляді. Для уникнення такої ситуації доцільно допитувати обвинувачених у довільному порядку, наприклад, за розташуванням на лаві обвинувачених, в алфавітному порядку, в порядку, встановленому в обвинувальному акті тощо. За наявності суперечностей і розбіжностей у позиціях двох обвинувачених суд може допитати їх окремо, виводячи із залу одного з обвинувачених, щоб забезпечити сприятливу атмосферу відсутності взаємних впливів між обвинуваченими. Таку рекомендацію підтримують й інші науковці [81, с. 69].

У свою чергу державний обвинувач може раціонально використовувати суперечності позицій і конфлікти між обвинуваченими, що викликано необхідністю конкуренції показань і змагальністю у відстоюванні своєї окремої позиції.

---

³ До речі, за результатами аналізу кримінальних проваджень розглядуваної категорії нами встановлено, що 41% обвинувачених повністю визнали вину у вчиненому злочині (зазвичай, розбійний напад, грабіж), 32% – частково і лише 27% – не визнають вини. У свою чергу опитування, яке було проведено Л. С. Халдеевим, засвідчило, що на питання: «Яка позиція обвинуваченого в судовому процесі влаштовує Вас більше?», 91% суддів відповіли – визнання обвинуваченим (бажано повне) своєї вини [208, с. 139]. Проте, на наш погляд, така позиція не свідчить однозначно про присутність обвинувального ухилу в суддів, а лише висвітлює природне бажання «полегшити» свою роботу.

Обвинувач може «оголити» суперечності й усунути розбіжності, щоб встановити їх мотиви, розкриття яких дозволить обвинувачу вийти до об'єктивної сторони тих дій, що були по-різному трактовані в обвинувачених.

Що ж до змістовної сторони допиту обвинуваченого у кримінальних провадженнях, то насамперед необхідно враховувати, що обвинувачений має право не відповідати на запитання судді, тому недоцільно всіма засобами домагатися відповіді на поставлені питання. Якщо обвинувачений заявляє про те, що обвинувачення йому не зрозуміло, то суддя повинен з'ясувати, що конкретно необхідно пояснити, й запропонувати прокурору уточнити суть обвинувачення.

Практика свідчить, що обвинувачені дають показання наприкінці судового розгляду, після подання доказів стороною обвинувачення. У той же час у випадку, коли позиція обвинуваченого є досить логічною, а доказова база замалою, обвинувачений може скористатися своїм правом давати показання на будь-якій стадії, зокрема й на самому початку процесу. У такій ситуації позиція захисту має психологічні переваги й може стати тактично ефективною, оскільки обвинувачений (зазвичай, уже з підготовленою власною версією) уникає положення особи, яку виправдовують наприкінці судового розгляду, а його учасники (особливо суддя), спочатку дізнаються саме з його баченням (версією) досліджуваних дій.

З іншого боку, наведений порядок дослідження доказів є перспективним і для державного обвинувача, оскільки під час допиту свідків саме після обвинуваченого з'являється можливість направляти хід допиту на спростування його версії, зокрема й обставин, які під час досудового розслідування не були перевірені. У зв'язку з цим підготовка до допиту набуває край важливого значення.

Зокрема, прокурору заздалегідь слід визначити перелік питань. При цьому важливо, щоб, формулюючи їх, прокурор дотримувалися логічних вимог до їх постановки: предметності; істинності напряму думки в запитанні; чіткості логічної структури запитання; обсягу запитань; нейтральності. Доречно

ставити уточнюючі, доповнюючі, деталізуючі запитання, особливо, якщо обвинуваченим є неповнолітній, який на допиті не в змозі через вікові та психологічні особливості самостійно викласти обставини вчиненого корисливо-насильницького злочину. Запитання при цьому повинні бути зрозумілими й доступними допитуваному обвинуваченому, що допоможе неповнолітньому активізувати асоціативні зв'язки у згадуванні відомостей і подій, які мають доказове значення [200, с. 173].

Безумовно, емоційна складова під час судового розгляду є вкрай важливою, а тому, допитуючи обвинуваченого, державний обвинувач повинен бути гранично коректним, не висловлювати свого особистого ставлення й емоцій незалежно від тяжкості злочину. Насамперед це стосується випадків, коли обвинуваченою особою є жінка або неповнолітня особа. До того ж, будучи однією стороною в процесі з потерпілим, державний обвинувач повинен бути готовим і до участі потерпілого в допиті обвинуваченого, продумати (передбачити) питання, які потерпілий може поставити, надаючи їм емоційного забарвлення, подумки уявити собі, на які відповіді можна очікувати від них, і намітити подальші формулювання, виходячи з можливих варіантів відповіді. З метою емоційного впливу на допитуваного може бути корисним тактичний прийом «актуалізації боротьби мотивів», суть якого зіштовхнути позитивні та негативні орієнтації суб'єкта, надавши перевагу першим і знецінити другі. Як правильно зазначає І. І. Когутич, особа стоїть перед вибором між моральним і аморальним вчинком у тій ситуації, коли відтермінувати або ухилитись від цього рішення вже неможливо [89, с. 116].

На особливу увагу заслуговують оголошення показань обвинуваченого, які він давав на досудовому розслідуванні, і демонстрація додатків до протоколів допитів, передусім відеозапису. Слід уникати оголошення дослівно однакових протоколів, вибірково підходити до оголошення протоколів, відповідно до яких обвинувачений, який погано володіє державною мовою або малограмотний, визнавав себе винним, викладати показання грамотною, процесуальною мовою з розкриттям характеристик кваліфікуючих ознак вчиненого

корисливо-насильницького злочину. Велике значення надається також оприлюдненню явок з повинною. Але якщо явка з повинною написана власноруч, у стилістиці, яка відповідає рівню освіти обвинуваченого, такий доказ має сенс не тільки оголосити, але і пред'явити учасникам судового розгляду для огляду, звернувши увагу на характерні для обвинуваченого мовні звороти.

Слушно є думка Ю. М. Мирошниченка, що у складних і багатоепізодних справах ведення допиту обвинуваченого доцільно розбити на дві частини. У першій частині перед допитуваним ставляться загальні питання, що стосуються всіх епізодів обвинувачення. В загальних питаннях можна з'ясувати, наприклад, службове становище обвинуваченого, характеристику його особистості, взаємини із співучасниками, потерпілими, свідками, збиток, заподіяний злочинним діянням, шляхи використання викрадених коштів тощо. Бажання обвинуваченого дати показання відразу по всіх епізодах варто підтримати і задовольнити. Слід пам'ятати, що дача показань є й засобом захисту обвинуваченого. Суд і учасники процесу мають можливість у будь-який момент судового розгляду уточнити всі незрозумілі моменти в показаннях обвинуваченого. У другій частині допиту ставляться питання відносно обставин кожного епізоду злочину [133, с. 129].

На практиці виникають ситуації, коли на досудовому розслідуванні обвинувачений визнає себе винуватим, а в суді заперечує свою причетність до інкримінованого злочину. За таких умов державному обвинувачеві передусім необхідно з'ясувати, чому обвинувачений змінив свої показання (через бажання уникнути відповідальності; через страх помсти з боку співучасників злочину; через прагнення пом'якшити своє покарання; через намагання обмовити кого-небудь тощо)? Не з'ясувавши справжньої причини зміни показань, не можна обрати й ефективних тактичних прийомів допиту такої особи. Зміни в показах, навіть з імовірною поверхневою їх правдоподібністю, прокуророві необхідно перевіряти шляхом постановки різних деталізуючих запитань, проведення перехресних і шахових допитів.

Обираючи тактичні прийоми допиту, слід урахувати й такі чинники, як стать, вік, рівень освіти, сімейний стан і стан здоров'я допитуваної особи, її процесуальне становище. Крім того, важливо виявити, а потім тактично використати інформацію про сильні та слабкі сторони особи допитуваного (інтелект, моральні якості, волю). Серед типових тактичних прийомів судового допиту в конфліктній ситуації визначають: запитання-відповідь; використання суперечностей, виявлених під час аналізу наявної в показаннях допитуваного інформації та інших доказів; «допущення легенди» й «деталізація показань»; «відволікання уваги»; раптовість (шляхом постановки неочікуваних запитань у ситуації, коли допитуваний цього не очікує, оскільки, на його думку, допит проходить «безпечно», пред'явлення викриваючих неправду доказів); «обмеження діапазону можливих неправдивих показань» (його ще називають «спалення мостів» [89, с. 111]; «припинення неправди» [215, с. 198–199]; уточнення; використання позитивних якостей особи допитуваного.

Перелік типових тактичних прийомів не є вичерпним. Водночас, застосовуючи той чи інший тактичний прийом, слід урахувати, що його застосування не повинно: 1) принижувати честь і гідність допитуваного; 2) впливати на позицію допитуваного, аби не сприяти визнанню невинуватим неіснуючої вини; 3) виправдовувати вчинення злочину або применшувати його суспільну небезпеку; 4) сприяти обмові з боку допитуваного; 5) використовувати необізнаність суб'єкта в питаннях кримінального права і процесу; 6) сприяти виникненню у допитуваного низьких почуттів, здійсненню ним аморальних вчинків; 7) спричиняти повідомлення завідомо неправдивих відомостей; 8) підривати авторитет правоохоронних органів та суду. Прийоми повинні бути науково обґрунтованими, логічними, етичними, сприяти справедливому та неупередженому розгляду кримінального провадження.

Що стосується судового допиту свідків, то це найбільш поширений спосіб збирання доказів у справах розглядуваної категорії. Їх показання сприяють встановленню обставин

підготовки та вчинення злочину, виявленню мотивів злочинних дій обвинувачених тощо. Свідками у таких справах можуть бути випадкові очевидці вчинення, поняті й працівники оперативних підрозділів, які брали участь у підготовці й проведенні оперативно-розшукових заходів для затримання злочинця, та ін.

Показання свідків зазвичай є найбільш цінними доказами, й від того, чи належним чином їх допитали в судовому засіданні, залежить встановлення або спростування важливих обставин для прийняття об'єктивного (неупередженого) рішення у кримінальному провадженні. Йдеться про суворе дотримання визначеної законом процесуальної форми допиту свідків та потерпілих під час судового розгляду [125].

Відповідно до ч. 1 ст. 352 КПК України перед допитом свідка головуєчий встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки свідка з обвинуваченим і потерпілим. Крім того, головуєчий з'ясовує чи отримав свідок пам'ятку про права та обов'язки свідка, чи зрозумілі вони йому, і в разі необхідності роз'яснює їх, а також з'ясовує, чи не відмовляється він з підстав, встановлених КПК України, від давання показань, і попереджає його про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та завідомо неправдиві показання. Якщо перешкод для допиту свідка не встановлено, головуєчий у судовому засіданні приводить його до присяги (ч. 2 ст. 352 КПК).

Під час допиту необхідно уважно слухати допитуваного свідка та спостерігати за ним. Мімікою, жестами й виразом очей особа, яка допитує, проявляє увагу й інтерес до свідка. В цьому контексті уміння допитуваного слухати є не менш важливим, ніж уміння ставити запитання. Слухаючи свідка, можна висловити жаль, схвалення й інші почуття відповідно до тактичних цілей, проте такі емоції не повинні бути надмірними. Аналіз мовної поведінки допитуваного свідка дозволяє зрозуміти його справжні почуття. У процесі сприйняття розповіді допитуваного потрібно аналізувати не тільки зміст, а й емоційну форму. За цих обставин можна виявити те, що найбільше хвилює допитуваного, викликає позитивну або негативну реакцію.

Свідки допитуються за правилами прямого та перехресного допиту. Законодавче визначення прямого допиту відсутнє,

проте в науці його розуміють як допит, який здійснюється між двома учасниками судового процесу, тобто одна особа (прокурор, захисник або обвинувачений) ставить запитання, а інша (свідок) – відповідає [116, с. 89]. У свою чергу Я. П. Зейкан визначає прямий допит як перший допит свідка стороною, яка представляє його показання як докази [78, с. 11], а в міжнародній практиці його розглядають як такий, що покликаний продемонструвати правову позицію сторони захисту чи обвинувачення [124, с. 265].

Під час прямого допиту свідка обвинувачення першим допитує прокурор, а свідка захисту – захисник, якщо обвинувачений узяв захист на себе – обвинувачений. При цьому суд зобов'язаний контролювати хід допиту свідків, щоб уникнути зайвого витрачання часу, захистити свідків від образи або не допустити порушення правил допиту (ч. 3 ст. 352 КПК України), а його втручання в процес допиту зумовлюється лише необхідністю досягнення ефективності допиту для встановлення всіх обставин корисливо-насильницького злочину.

Інструментом такого контролю є, зокрема, положення про те, що якщо свідок висловлюється нечітко або з його слів не можна дійти висновку про те, визнає він обставини чи заперечує їх, суд має право зажадати від цього свідка конкретної відповіді – «так» чи «ні» (ч. 10 ст. 352 КПК України). Крім того, під час допиту свідка сторонами кримінального провадження головуючий за протестом сторони має право зняти питання, що не стосуються суті кримінального провадження. У той же час під час прямого допиту не дозволяється ставити навідні запитання, тобто запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї. Водночас у ч. 7 ст. 352 КПК України зазначається, що після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка. При цьому під час перехресного допиту дозволяється ставити навідні запитання.

В юридичній літературі зазначено (З. І. Зинченко), що «перехресний допит бере свій початок в англосаксонській правовій системі, де і сьогодні використовується як ефективний засіб підриву довіри присяжних до отриманих протилежною

стороною під час основного допиту показань». З цього приводу Д. О. Шингарьов, цитуючи Ф. Л. Веллмана, коментує, що, якщо б свідки виступали чесно і з розумом, добросовісно слідуючи не тільки словам, але і змісту присяги «говорити правду, всю правду і нічого, крім правди», звичайно, перехресний допит був би не потрібен, але поки що тільки перехресний допит може відокремити правду від неправди та позбавити від перебільшень у показаннях, і заміни йому немає [52, с. 128]. В розвиток наведеного Я. П. Зейкан зазначає, що будь-яке судження в суді набуває належної повноти тільки після випробування його перехресним допитом. Сторона повинна мати право на перехресний допит, і сама тільки можливість його (хоч би і нереалізована) вже є гарантією правильності встановлюваних фактів (погроза сильніше за її втілення). Відсутність заперечень протилежної сторони перетворює (умовно кажучи) відомості на доведені факти. Відповідно до підпункту «d» п. 3 ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [69] кожний обвинувачений, як мінімум, має право допитувати свідків, які дають показання проти нього або право на те, щоб ці свідки були допитані. Перехресний допит – це скальпель, яким препарують показання свідка протилежної сторони [78, с. 12].

За аналогією із процесуальними правилами проведення перехресного допиту, закріпленими в США, де встановлені межі перехресного допиту (мова йде про обмеженість тими обставинами, які досліджувалися під час прямого допиту, й обставинами, що стосуються достовірності показань свідків), В. М. Лушпієнко пропонує викласти ч. 7 ст. 352 КПК України в такій редакції: «Після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка. Перехресний допит повинен бути обмежений тими обставинами, які досліджувалися під час прямого допиту, й обставинами, що стосуються достовірності показань свідків. Суд, здійснюючи контроль за ходом допиту свідка, відповідно до частини 3 цієї статті, має право дозволити дослідження додаткових питань. Під час перехресного допиту дозволяється ставити навідні запитання» [124, с. 266].

На наш погляд, запропонована редакція не є вдалою, оскільки відповідно до ч.6 ст.352 КПК свідка обвинувачення першим допитує прокурор, а свідка захисту – захисник, а якщо обвинувачений взяв захист на себе – обвинувачений, і саме цими особами встановлюються межі прямого допиту. Що стосується тих питань, які невігідні особі, яка проводить прямий допит, то вона може свідомо їх не ставити, тим самим «звужуючи» межі допиту. В такому випадку створюється ситуація, коли протилежна сторона у разі встановлення меж перехресного допиту (а саме так і пропонує В. М. Лушпійенко), не зможе допитати свідка за тими обставинами, про які не йшлося під час прямого допиту.

Слушною є думка М. І. Порубова про те, що свідкові можуть бути задані питання, які стосуються виключно обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, характеристики особистості обвинуваченого і особистих якостей свідка, що мають відношення до його показань. Якщо питання не мають відношення до конкретного корисливо-насильницького злочину, головуючий має право дозволити свідкові на них не відповідати. Коли під час судового допиту встановлюється, що свідок знає більше того, що розповів слідчому, суд вправі його допитати і про ці нові обставини [155, с. 253]. Водночас, щоб судити про достовірність показань, наданих свідком, правильно їх оцінювати, в нього слід з'ясувати, звідки йому відомо про ті чи інші події, перевірити за можливості й необхідності джерело його інформації, тобто переконатися в тому, що свідок розповідає про факти, які були особисто ним сприйняті.

Заразом надані на досудовому розслідуванні свідком показання не слід розглядати тільки як правдиві: свідок міг дати показання неточні або навмисне спотворені, а в судовому засіданні дати правдиві, як і навпаки. В судовому засіданні свідок здебільшого намагається згадати не тільки ті події, які він спостерігав, але й як він про це розповів слідчому. Вільно викладаючи показання, свідок висвітлює іноді нові факти, які він згадав уже після допиту його слідчим. Тому показання свідка в судовому засіданні можуть відрізнятись від показань, даних

ним на досудовому розслідуванні. Завдання суду і полягає в тому, щоб встановити причину таких розбіжностей.

Типову програму допиту свідка в суді у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів (на прикладі розбійного нападу) можна запропонувати таку⁴: Ви є очевидцем розбійного нападу? Від кого Ви дізналися про розбій, у присутності кого, де і за яких обставин? Який стан Вашого здоров'я, зокрема зору та слуху? Як, коли, з ким Ви опинилися біля місця події? Уточніть час події. Що Ви робили перед подією? Що привернуло Вашу увагу до події (звук удару, крик тощо)? З якого моменту Ви почали сприймати те, що відбувалося? На якій відстані Ви знаходилися від місця події? Як було освітлено місце події? Якою була оглядовість місця події, чи не було якихось рухомих чи нерухомих перепон для сприйняття динаміки події? Чи сприйняття події відбувалося безперервно від початку і до кінця, чи переривалось через якісь обмеження у зоровому сприйнятті? Як довго Ви сприймали те, що відбувалось? Опишіть усе, що Ви бачили і якими були Ваші дії? Коли Ви зрозуміли, що відбувається насилля? Чи було те, що відбувається, для Вас раптовим або, навпаки, очікуваним і чому? Чи відчували Ви страх від сприйняття вчиненого злочину? Що Ви зауважили першим у механізмі скоєного злочину, що відбувалося потім? Чи бачили Ви потерпілого до події і чи були з ним знайомі?

Досить вагоме значення для ухвалення рішення у справі відіграють показання потерпілого. Відповідно до ч. 2 ст. 353 КПК України допит потерпілого проводиться з дотриманням правил, передбачених ч. 2, 3, 5-14 ст. 352 КПК, при цьому в ст. 353 КПК України законодавець прямо не вказав, що потерпілий допитується перед допитом свідків. Водночас аналіз судової практики засвідчує, що тактично доцільним буде проведення допиту останніх саме після того, як було отримано показання потерпілого. Аргументувати це можна тим, що свідки (на відміну від потерпілого/обвинуваченого) не перебувають

---

⁴ Перелік запитань наведено на основі типових програм, запропонованих В. В. Печерським [150, с. 71-77].

протягом усього часу судового розгляду справи в залі судових засідань, а запрошуються судовим розпорядником (іноді – секретарем судового засідання) відповідно до встановленої черги, тому у випадку першочергового проведення допиту свідків у свідомості потерпілого події, що мали місце під час вчинення злочину, можуть деформуватися, що може негативно відбитися на формуванні в суду цілісної картини подій, що мали місце насправді. Як позитивний приклад урегулювання наведеної ситуації, О. О. Сольонова наводить кримінальне процесуальне законодавство деяких країн, зокрема, ч. 2 ст. 330 КПК Азербайджанської Республіки, де визначено, що в судовому засіданні потерпілий допитується до допиту свідка та дослідження інших доказів. Виняток може становити тільки допит обвинуваченого [185, с. 209].

На відміну від обвинуваченого, потерпілий уже попереджається судом про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивої інформації і водночас не несе відповідальності за відмову давати показання. Тож слушною є думка М. І. Гошовського та О. П. Кучинської, що можливість вільно, на власний розсуд розпоряджатися своїми правами у процесі судового розгляду кримінального провадження є однією із особливостей діяльності потерпілого на відміну від прокурора [55, с. 127].

На підставі аналізу емпіричних даних можна зробити висновок, що під час судового допиту у розглядуваних кримінальних провадженнях потерпілий нерідко зберігає здатність згадати й описати обставини, які передували втраті свідомості; де, в який час перебував у момент прийому напоїв, їжі, прийому медичних препаратів, ін'єкцій, з ким спілкувався, чи приходив до тями після першої втрати свідомості тощо. Проте він не завжди відвертий, приховуючи або спотворюючи відомості про те, що сталося, які його компрометують, показує низькі моральні якості та ін. Зазвичай, він зацікавлений у викритті обвинуваченого, його покаранні, відшкодуванні збитків, проте трапляються випадки, коли потерпілий байдуже ставиться до наслідків розгляду кримінального провадження і до того, як буде засуджений обвинувачений. У практиці мають

місце й випадки, коли потерпілий навіть зацікавлений у тому, щоб обставини події злочину не були встановлені. Таке ставлення зумовлене різними причинами: почуттям жалю до обвинуваченого і його сім'ї, сорому, домовленістю; шантажем і погрозою з боку обвинуваченого, його родичів та друзів тощо. Тому визначення ступеня і напряду такої зацікавленості потерпілого є важливою умовою правильного застосування тактичних прийомів його судового допиту. Визначити ступінь зацікавленості допомагають дані про особистість потерпілого, характер його взаємин з обвинуваченим, його ставлення до справи і поведінка під час досудового розслідування і судового розгляду, у тому числі активність при виконанні своїх процесуальних прав, зміст і спрямованість його показань, розмір позову і низка інших особливостей [62, с. 233].

Отже, на стадії судового розгляду відбувається нове і самостійне дослідження обставин справи. Оскільки суд не пов'язаний попередньою оцінкою доказів і повинен дати їм свою оцінку у світлі даних судового розгляду, він не обмежується наявними у матеріалах кримінального провадження показаннями потерпілого. Суду належить право остаточної оцінки показань потерпілого, які він дав під час досудового розслідування та в судовому засіданні. У цьому контексті показовим є приклад із судової практики Приморського районного суду м. Одеси у кримінальному провадженні за обвинуваченням особи у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 187 КК України. Так, аналізуючи показання потерпілого, які він неодноразово змінював щодо конкретних обставин нападу, суд критично поставився до них щодо неможливості останнім: 1) конкретизувати особу, яка його потягнула за рукав куртки; 2) підтвердити чи спростувати факт нанесення йому 05.12.2015 р. будь-якою особою, у тому числі обвинуваченими особою 1 або особою 5 тілесних ушкоджень у ділянці голови; 3) вказати причини втрати ним свідомості 05.12.2016 р., та вважає, що потерпілий не може зазначити вказані факти у зв'язку з тривалим строком з дати вчинення стосовно нього злочину [206].

Відповідно до ч. 1 ст. 356 КПК України за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за

власною ініціативою суд має право викликати експерта на допит для роз'яснення висновку. Перед допитом експерта головуючий встановлює його особу та приводить до присяги.

Допит експерта відрізняється від допиту обвинувачених, потерпілих і свідків. Вони допитуються не в зв'язку з тим, що мають інформацію про обставини вчиненого корисливо-насильницького злочину, а з приводу складеного ними на досудовому розслідуванні або в судовому засіданні висновку експерта. Допит експерта має певною мірою спеціальний характер: допитуються фахівці конкретного профілю (найчастіше – судово-медичний експерт, оскільки в таких кримінальних провадженнях судово-медична експертиза є типовою) у зв'язку з виконанням ними як обізнаними особами відповідного завдання сторін кримінального провадження і суду. Допит судового експерта виражається не в отриманні нового доказу, що є властивим для допиту інших осіб, а в уточненні, роз'ясненні або доповненні фактичних даних, які вже встановлені висновком судової експертизи. Висновок експертів має науковий характер, переобтяжений спеціальними термінами і не завжди є зрозумілим неспеціалісту. По суті, під час судового допиту експерт, який володіє спеціальними знаннями у своїй галузі, так би мовити, «перекладає» свій експертний висновок з наукової мови на мову, зрозумілу всім учасникам кримінального провадження. Водночас тактично неприпустимою є постановка запитань, які вимагають нового експертного дослідження. Це пояснюється тим, що допит експерта в суді обмежується предметом виконаної ним судової експертизи (це впливає зі змісту вже згадуваної ст. 356 КПК, ст. 12 Закону України «Про судову експертизу» [161] й окреслений як отримання від нього прокурором, адвокатом, суддею, судом роз'яснень та доповнень щодо наданого ним висновку. Мета ж цього різновиду судового допиту – одержання інформації про відомі допитуваному факти. Під час допиту експерта (а він може бути проведеним й дистанційно [136, с. 130]) така інформація стає додатковою до висновку, який експерт зробив раніше.

Професія експерта не належить до публічних, а тому в деяких випадках з психологічної точки зору йому буває складно витримати атмосферу допиту в залі судового засідання у

присутності учасників судового провадження, представників засобів масової інформації, родичів обвинувачених, інших осіб. Досить поширеними є випадки, коли навіть досвідчений експерт під час допиту в емоційно напружених умовах зациклюється в межах тих спеціальних знань, якими володіє, і не спроможний дохідливо пояснити проблемні моменти власного висновку. Як правило, психологічно на експерта тисне учасник судового провадження, якого не задовольняють результати експертизи. Найсильніший психологічний вплив чиниться на експерта саме під час перехресного допиту. Зокрема, прокурори-практики зазначають непоодинокі випадки, коли поведінка захисника під час допиту експерта мала винятково провокаційний характер: захисники намагалися переконати суд у некомпетентності експерта й відсутності у нього права на проведення певної експертизи, змушували його продемонструвати невпевненість у своїх висновках і професіоналізмі тощо [50, с. 66].

ВССУ в Інформаційному листі «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 05.10.2012 р. зазначено, що для визначення достовірності висновку, показів експерта, наданих протягом допиту, учасники судового провадження можуть ставити експерту запитання щодо наявності в нього спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіта, стаж роботи, науковий ступінь тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик і теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов певного висновку; можливості та правильності застосування принципів і методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку [159].

Визначати достовірність висновку (правильне відображення матеріальних і нематеріальних слідів) необхідно з урахуванням: а) оцінки надійності застосованої експертом методики; б) достатності представлених експерту матеріалів для дослідження; в) правильності представлених експерту вихідних даних; г) перевірки повноти проведеного експертом дослі-

дження. Висновок слід вважати неповним, якщо він не дав вичерпної відповіді на поставлені питання або в ньому не міститься відповіді на одне чи декілька питань взагалі чи його складено за результатами дослідження не всіх поданих експерту на дослідження необхідних об'єктів; д) правильності експертної інтерпретації встановлених експертом ознак та їх достатності для висновку [159].

У науковій літературі розглядаються різні наукові підходи до існування такої судової дії, як допит експерта. Так, Є.Є. Демидова зазначає, що останнім часом ставиться під сумнів необхідність допиту судового експерта у кримінальному судочинстві [58, с. 71]. Окремі науковці підтримують пропозицію про виключення допиту експерта із практики досудового розслідування й судового розгляду та заміну його призначенням додаткових та повторних експертиз. Такий висновок мотивується тим, що реальна необхідність роз'яснень та доповнень висновку судового експерта виникає тоді, коли експертиза визнається недостатньо зрозумілою і повною, а це є підставою для проведення додаткової чи повторної експертизи. У такий спосіб, на їх думку, повністю усуваються всі умови для допиту судового експерта [137, с. 295-296]. Прихильники протилежної точки зору обґрунтовують важливість цієї процесуальної дії у розслідуванні злочинів і підтримують удосконалення її законодавчої регламентації [23, с. 29].

На нашу думку, друга позиція є найбільш прийнятною, оскільки зневажливе ставлення до допиту експерта або відмова від його використання нерідко є причиною грубих судових помилок, що тягнуть за собою скасування судових рішень. Саме таку позицію підтримує й переважна кількість науковців, пояснюючи це різними аргументами. Так, у деяких випадках проведення додаткової або повторної експертизи стає неможливим через повне або часткове знищення об'єкта дослідження. У таких умовах тільки судовий допит експерта, який безпосередньо проводив експертне дослідження, допоможе з'ясувати певні обставини корисливо-насильницького злочину (яких стосувалася експертиза). Іншим аргументом є той факт, що проведення експертизи – це завжди додатковий час у

ході судового розгляду, що не дуже кореспондується із розумним строком як засадою кримінального провадження. До того ж, відповідно до ч. 4 ст. 356 КПК України суд має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного й того самого предмета чи питання дослідження. Лише якщо допит експертів не усунув виявлених у висновках експертів суперечностей, суд згідно з ч. 2 ст. 332 КПК України вправі самостійно чи за наявності клопотання сторін кримінального провадження або потерпілого своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі. До ухвали суду про доручення проведення експертизи включаються питання, поставлені перед експертом учасниками судового провадження та судом. Після постановлення цієї ухвали судовий розгляд продовжується, за винятком випадку, коли таке продовження неможливе без отримання висновку експерта [159].

Судова практика є тому підтвердженням. Так, у кримінальному провадженні за обвинуваченням особи у вчиненні злочинів, передбачених ч. 4 ст. 187, ч. 2 ст. 121, ч. 3 ст. 357 КК України, суд встановив суперечності механізму заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому, які виявилися з аналізу показів обвинуваченого та висновків судово-медичної експертизи. Допитаний у судовому засіданні судовий експерт не переконав державного обвинувача своїми поясненнями, внаслідок чого прокурор заявив клопотання про призначення комплексної комісійної судово-медичної експертизи з метою усунення виявлених суперечностей, а інші учасники кримінального провадження проти задоволення клопотання прокурора не заперечували. За таких обставин суд ухвалив призначити комплексну комісійну судово-медичну експертизу, на вирішення якої поставив відповідні запитання [207]. Тож виключення допиту судового експерта із практики судового розгляду може призвести до втрати частини доказової бази, що позбавить суд можливості повно й усебічно оцінити доказ у вигляді висновку експерта, що в свою чергу може призвести до винесення судом необ'єктивного вироку.

Що стосується найпридатніших тактичних прийомів судового допиту експертів, то серед таких можна назвати: 1) пред'явлення висновку судового експерта; 2) надання можливості пояснити причини суперечностей у висновку; 3) пред'явлення відповідних джерел інформації (словників, спеціальної літератури, експертних довідників (посібників) тощо); 4) постановка уточнюючих, доповнюючих та інших запитань; 5) звернення до окремих положень висновку; 6) пред'явлення інших матеріалів кримінального провадження; 7) оголошення фрагментів показань інших осіб (тих, що стосуються проведення судової експертизи); 8) пред'явлення експертного висновку аналогічної судової експертизи; 9) пред'явлення окремих положень висновку, що потребують деталізації [59, с. 166–167].

Крім того, під час дослідження доказів у суді законодавець передбачає допит спеціаліста (ч. 3 ст. 357, ч. 2 ст. 358, ст. 360 КПК), що по суті є окремим видом допиту. Специфіку його проведення зумовлюють такі чинники: 1) процесуальний статус спеціаліста; 2) обмеженість предмета його допиту певною галуззю знань і компетенцією обізнаної особи; 3) сутність наявної в допитуваного інформації; 4) можлива залежність від форми його участі в процесі [60, с. 87]. Для допиту спеціаліста, який брав участь у процесуальних діях, характерним є те, що допитуваний має у своєму розпорядженні певні відомості, обсяг яких зумовлюється інформаційною сутністю конкретної процесуальної дії. Його допит, як і судового експерта, доцільно проводити у формі постановки запитань допитуваному, але слід мати на увазі, що специфікою допиту спеціаліста (в разі відсутності наданого ним акта (висновку, довідки) або участі в слідчих (судових) діях) є те, що обізнана особа не ознайоmlена з обставинами кримінального провадження.

Система тактичних прийомів допиту спеціаліста може включати: 1) постановку різних видів запитань; 2) демонстрацію матеріалів кримінального провадження (протоколів слідчих дій, актів, довідок, документів тощо); 3) пред'явлення (оголошення) протоколів слідчих дій, у яких брав участь спеціаліст; 4) оголошення фрагментів показань інших осіб, які

брали участь у цій слідчій (судовій) дії; 5) надання можливості пояснити причини наявних суперечностей у протоколі слідчої дії щодо питань, пов'язаних із його участю в цій дії; 6) використання наочної інформації; 7) пред'явлення інформаційних джерел (інструкцій, постанов, положень тощо).

У разі відмови спеціаліста від надання певної інформації (повної або часткової) доцільним є використання системи тактичних прийомів, спрямованих на спонукання до надання спеціалістом необхідної інформації, яка може включати: 1) роз'яснення важливості й необхідності отримання такої інформації для встановлення істини; 2) роз'яснення мети проведення допиту; 3) пояснення порядку проведення допиту; 4) використання позитивної оцінки професійної діяльності спеціаліста; 5) роз'яснення положень закону [59].

3.2.3. Тактика проведення судового огляду на місці та інших судових дій

Під час судового розгляду може виникнути необхідність у проведенні огляду певного місця (ст. 361 КПК), незалежно від того, чи оглядав його слідчий на стадії досудового розслідування, чи ні. Таке рішення може бути прийнято у випадках, коли: а) від учасників кримінального провадження отримані нові відомості або відомості, що не узгоджуються з протоколом огляду місця події та додатків до них; б) відсутня повна й точна інформація про місце події або іншу місцевість та приміщення, хоча їх огляд слідчим проводився; в) виникнення сумнівів щодо точності наявних даних щодо певного місця або приміщення; г) сторонам та суду необхідно безпосередньо (а не тільки за протоколами й іншими документами, наявними у справі) ознайомитися з обстановкою місця події, одержати власне уявлення про об'єктивні умови, в яких вчинено кримінальне правопорушення.

Визначаючи своєрідність огляду на місці (судового огляду місця події), І. Х. Максutow розмежовує судовий та слідчий огляди за такими відмінностями: а) судовий огляд зазвичай є дією, що не повторює слідчий огляд, тому між ними існує суттєвий розрив у

часі; б) суд переважно досліджує докази, вже зібрані під час досудового слідства; в) завдання, що вирішуються під час судового огляду, мають більш конкретний характер; г) відмінною особливістю судового огляду є більш широке коло обов'язкових учасників; ґ) гласність та безпосередність дослідження доказів судом виключають необхідність залучення до огляду понятих; д) відрізняються й процесуальні підстави для проведення огляду [127, с. 20-21]. Слушною є думка, згідно з якою судовий огляд на місці характеризується такими ознаками: а) проводиться через значний проміжок часу після вчинення злочину; б) виконує перевірочну функцію; в) в його проведенні бере участь розширений склад учасників [219, с. 100].

Визнавши за необхідне оглянути певне місце, суд (суддя) приймає відповідне рішення, яке заноситься до журналу судового засідання, й разом з учасниками судового провадження, а якщо цього вимагають обставини, за участю свідків, спеціалістів і експертів, виїжджає до місця, що підлягає огляду. Якщо виникла необхідність оглянути житло чи інше володіння особи, суд може його провести лише на підставі окремої ухвали, яка виноситься судом у нарадчій кімнаті й має відповідати вимогам ст. 235 КПК (ч. 2 ст. 237 КПК). З наведеного можна визначити мету означеної судової дії, зокрема: а) перевірити на місці ті чи інші протоколи, висновки слідства, ті чи інші обставини, свідчення окремих осіб, їх опис, інтерпретацію того, що сталося, порівняти їх показання з обстановкою місця події, уточнити на місці обстановку й обставини вчинення кримінального правопорушення.

Судовий огляд на місці є складною судовою дією і потребує ретельної організації, до якої слід віднести: а) конкретизацію та визначення цілей огляду; б) прийняття рішення (за власною ініціативою або за клопотанням стороною судового провадження) про його проведення; в) організаційні дії, пов'язані зі створенням умов проведення огляду; г) виїзд на місце огляду; д) загальний огляд та визначення (уточнення) послідовності огляду; е) роз'яснення процесуальних прав та обов'язків учасникам судового огляду; є) фіксацію ходу та результатів огляду.

Прибувши на місце, суд разом з учасниками судового провадження проводить огляд із дотриманням правил і вимог, передбачених ст. 237 КПК для огляду під час досудового розслідування. Деталізуючи окремі тактичні особливості проведення судового огляду на місці необхідно зауважити, що попередній або загальний огляд складається у сприйнятті місця огляду загалом, визначенні меж огляду та плануванні його проведення. Суддя визначає об'єкти, сектори та послідовність їх вивчення. Беручи до уваги, що учасників огляду може бути багато (більше 15 осіб), усі вони зосереджуються в одному місці. Під час судової дії суддя надиктовує секретарю сприйняте та звертає увагу учасників на ті обставини, що фіксуються у протоколі. У випадку зауважень від учасників судової дії суддя повинен уточнити суть таких зауважень, перевірити та продемонструвати їх обґрунтованість, або навпаки – спростувати. На підставі проведеного дослідження можна констатувати, що значна частина учасників огляду (які мають право висловлювати свою думку, надавати пояснення), ускладнює вирішення основного завдання огляду, а інколи й зовсім відводить від його досягнення.

За результатами аналізу судової практики можемо констатувати, що розглядувана судова дія практично не проводиться. Пояснити це можна тим, що: а) виникають виняткові ситуації, за яких стає необхідним проведення судового огляду; б) суд одержує інформацію шляхом проведення інших судових дій; в) наявні організаційні та криміналістичні складності його проведення. Аналогічної думки дотримуються й інші науковці [109, с. 183].

Що стосується дослідження речових доказів (ст. 357 КПК), то його проведення доцільно пов'язувати з моментом дослідження обставин, до яких вони мають безпосереднє значення. Частина 1 ст. 98 КПК України містить орієнтовний перелік матеріальних об'єктів, що підпадають під поняття «речові докази». Дати вичерпний перелік об'єктів – речових доказів практично неможливо, та й у цьому немає необхідності. У корисливо-насилницьких злочинах найчастіше такими можуть бути пістолет, ніж, кастет, відмичка, сліди пальців рук,

транспорту, знарядь зламу, залишки різних речовин, копії, моделі слідів; автомобіль, гроші, майно, що були об'єктами кримінально протиправних дій; речі, придбані за гроші, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення; зброя, виготовлена для незаконного носіння і зберігання; фальшиві банкноти та ін.

Недостатнє знання тактики огляду та невміння її застосовувати суд певною мірою компенсує запрошенням до судового засідання спеціалістів та експертів. Водночас Ю. Г. Корухов обґрунтовано застерігає від прагнення передоручити судовий огляд названим особам і «бачити предмет тільки їхніми очима» [108, с. 13]. З іншого боку, допомога обізнаних осіб суду під час огляду в організаційно-тактичному й науково-технічному плані є надзвичайно важливою. Беручи участь, наприклад, в огляді речових доказів, спеціаліст допомагає суду усвідомити призначення, устрій предметів, які оглядають, виявити ознаки, які можуть мати значення для справи, правильно описати об'єкти огляду.

Тактика дослідження речових доказів полягає в тому, що виявляється загальна характеристика об'єкта. В осіб, які клопочуть про долучення об'єкта до справи, з'ясовується: а) коли, ким та за яких обставин виявлено об'єкт, яке відношення він має до розглядуваної справи і чому не був представлений слідчому; б) об'єкт оглядає особисто суддя (суд), а потім таку можливість надають іншим учасникам процесу; в) виявляють ознаки об'єкта, його відношення до розглядуваної справи; г) дослідження здійснюють у поєднанні з допитом осіб, які мають відношення до об'єкта; д) заслуховують думки учасників процесу; ж) об'єкт долучають як речовий доказ.

Якщо речовий доказ має значний об'єм або вагу, нерозривно пов'язаний із землею або вимагає особливих умов зберігання тощо – його дослідження проводиться за місцем його фактичного знаходження [116, с. 105]. У таких випадках суд приймає рішення про виїзне судове засідання для огляду речових доказів на місці та за необхідності відкладає судове засідання, повідомляючи учасникам дату, час та місце проведення виїзного судового засідання. Проведення огляду

речових доказів за їх місцезнаходженням і результати огляду зазначаються у протоколі огляду речових доказів та мають бути зафіксовані за допомогою технічних засобів [159].

Розглядаючи особливості судового розгляду за участі присяжних, І. Р. Волоско правильно зазначає, що різновидом огляду речових доказів є їх пред'явлення обвинувачем насамперед присяжним для огляду. Така дія має і процесуальну, і певну тактико-криміналістичну мету. Спочатку обвинувач оголошує витяг з протоколу слідчої дії, у процесі якої під час досудового розслідування, наприклад, у житлі обвинуваченого було виявлено та вилучено річ, яка фігурує у справі як речовий доказ. Речові докази зазвичай уже знаходяться в суді, тому прокурор просить головуючого дослідити речові докази, документи і при цьому звернути увагу суду (особливо присяжних) на певні їхні особливості для підтвердження своєї тези. Після цього річ пред'являють присяжним, з тим щоб вони могли переконатись у наявності в неї ознак, зазначених у протоколі відповідної слідчої дії [44, с. 176]. Зазначені тактичні рекомендації повною мірою стосуються й судового розгляду злочинів такого типу і без участі присяжних. Водночас обвинувач пропонує всім учасникам судового розгляду звернути увагу на характерні ознаки певної речі. Після цього потерпілого або його родичів допитують про прикмети речі, яка зникла в потерпілого в результаті вчинення щодо нього корисливо-насильницького злочину. Під час такого огляду обвинувач зобов'язаний звертати увагу учасників судового розгляду на ті ознаки підданих огляду об'єктів, які дають підставу визнати їх речовими доказами.

Чинний КПК України не передбачив порядок проведення освідування (огляд тіла живої людини) під час судового розгляду. Заразом практична необхідність такої дії є очевидною. Л. Ю. Ароцкер справедливо наголошував, що під час судового розгляду виникає необхідність огляду живих осіб. Метою такого огляду здебільшого є виявлення або констатація наявності в підсудного, потерпілого, а інколи і свідка особливих прикмет, а також наслідків посягання на життя та здоров'я людини [6, с. 30]. С. П. Гришин прямо підкреслює, що в судовому слідстві об'єктом

освідування стають особливі прикмети. Причому тільки ті з них, які приховані від вільного візуального спостереження [52, с. 143]. На необхідність проведення судового освідування звертають увагу й інші дослідники [89, с. 165-181]. З цього приводу цікавими є результати проведеного І. І. Шепітько анкетування суддів, прокурорів та адвокатів щодо доцільності запровадження процедури проведення освідування особи під час судового розгляду у КПК України. Позитивну відповідь на це питання дали 50% суддів, 43% прокурорів та 54% адвокатів [223, с. 137-138].

Дійсно, під час судового розгляду інколи виникає необхідність у перевірці даних щодо наявності або відсутності особливих прикмет, шрамів, інших пошкоджень на тілі обвинуваченого, потерпілого чи свідка. Крім того, можуть існувати й певні сумніви щодо інформації про особливі прикмети (шрами тощо) на тілі обвинуваченого (потерпілого, свідка) у сторін кримінального провадження з цього приводу. Саме з таких позицій можна пропонувати доповнити чинний КПК окремою статтею, де передбачити процедуру проведення освідування під час судового провадження.

3.2.4. Тактика призначення та проведення судових експертиз

Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду (ст. 1 ЗУ «Про судову експертизу») [132]. Основні види (підвиди) судових експертиз, визначені в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5) [84].

Можливість проведення судової експертизи під час судового розгляду передбачено ст. 332 КПК України «Проведення експертизи за ухвалою суду», де у ч. 1 вказано, що під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених ст. 242 цього

Кодексу, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам.

Процесуальним проблемам і тактичним основам проведення експертизи в суді присвячені наукові праці А. Ю. Ароцкера, М. Й. Вільгушинського, Т. С. Волчецької, В. Г. Гончаренка, П. М. Каркача, В. П. Корж, О. В. Селіної, М. Г. Любарського, Ю. К. Орлова, А. Я. Паліашвілі, І. В. Пиріга, В. О. Попелюшко, О. Р. Росинської, В. Ш. Махова, Ю. М. Мирошниченко, О. Р. Росинської, М. Я. Сегає, Е. Б. Сімакової-Єфремян, В. М. Шерстюк, І. І. Шепітько, М. Г. Щербаковського та ін. Водночас і дотепер немає єдиної думки щодо тактики проведення судової експертизи під час судового розгляду. У певних джерелах під заголовком тактики призначення і проведення судових експертиз висловлюються їх організаційні й процесуальні положення [113, с. 340]. Т. С. Волчецька взагалі відкидає думку про існування тактики проведення судових експертиз [45]. На противагу цьому Ю. М. Мирошниченко наводить аргумент [133, с. 152-153], пов'язаний з розумінням основного структурного елемента криміналістичної тактики – тактичного прийому. Так, згідно із загальноприйнятим трактуванням тактичний прийом є найбільш раціональним і ефективним способом дії або найбільш доцільною лінією поведінки слідчого, суду в збиранні, дослідженні, оцінці й використанні доказів. Звідси очевидним є те, що зазначені ознаки є характерними для процесу проведення судової експертизи, а тому слід підтримати тих науковців, які визнають тактику проведення судових експертиз і вважають за необхідне її розвиток [226]. Тактику судової експертизи розуміють як систему розроблених криміналістикою на підставі процесуального закону і судово-слідчої практики наукових положень, загальних і спеціальних рекомендацій, прийомів і способів, що застосовуються при підготовці, призначенні, провадженні й використанні експертизи з метою найбільш ефективного застосування спеціальних знань для одержання доказів у кримінальній справі [105, с. 43].

Проведення судової експертизи під час судового розгляду потребує чіткого розуміння професійними учасниками процесу

алгоритму дій та рішень у тій чи іншій ситуації, пов'язаної із судово-експертною діяльністю, яка являє собою «систему дій, спрямованих на призначення і провадження експертизи з метою встановлення фактичних даних по конкретній кримінальній справі» [112, с. 412].

М. Г. Щербаковський поділяє процес проведення судової експертизи на три етапи: підготовка і призначення експертизи компетентною особою; провадження дослідження судовим експертом; дослідження, оцінка та перевірка висновку експерта слідчим або судом [226, с. 182-186]. У свою чергу Ю. М. Мирошніченко вважає, що в судовому розгляді кримінальних справ етапи проведення експертизи є дещо іншими: 1) підготовка і призначення експертизи судом; 2) провадження експертного дослідження; 3) оголошення експертного висновку, допит експерта; 4) дослідження, оцінка та перевірка висновку експерта судом [133, с. 153]. На нашу думку, позиція Ю. М. Мирошніченко потребує уточнення в тій частині, що допит експерта не є обов'язковою процедурою в судовому розгляді, а має місце лише за умов, передбачених законодавцем. З огляду на наведене розглянемо комплекс правових і тактико-організаційних заходів, що здійснюються судом з метою найбільш ефективного використання судової експертизи для встановлення обставин події корисливо-насильницького злочину на кожному із вказаних етапів.

Підготовка і призначення судової експертизи.

1. Прийняття рішення про проведення експертизи. Як уже було зазначено, підставами для проведення експертизи є випадки, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідними є спеціальні знання (ч. 1 ст. 242 КПК). Науковцями виокремлено ситуації, що зумовлюють необхідність проведення судової експертизи в судовому розгляді справ, виклик у судове засідання експерта, який проводив експертизу на досудовому слідстві, або обізнаної особи для проведення нової експертизи [64, с. 5]:

1) під час досудового слідства не проводилась експертиза для встановлення суттєвих обставин справи, а отже, існує необхідність її призначення судом;

2) на рішення призначеної слідчим експертизи не ставились питання, з'ясування яких має значення для правильного вирішення справи;

3) висновки експерта ґрунтуються на вихідних даних, які надані слідчим і містять суперечності;

4) у процесі судового слідства з'явилися нові дані, встановлені обставини, об'єкти, які вимагають експертного дослідження;

5) у судовому розгляді справи виникла необхідність рішення за допомогою експертизи низки питань, що виникли додатково;

6) висновок експерта, даний на досудовому слідстві, є недостатньо зрозумілим;

7) проведене на досудовому слідстві експертне дослідження є неповним;

8) висновок експерта необґрунтований, у тексті є суперечності;

9) висновки експерта суперечать іншим наявним у справі доказам;

10) члени експертної комісії дійшли протилежних висновків;

11) у справі проведено декілька експертиз, висновки яких суперечать один одному;

12) експертиза проведена особою, яка за законом не могла виконувати покладені на неї функції в цій справі; виникли обґрунтовані сумніви щодо компетентності експерта, фахової підготовки, наявності необхідного обсягу спеціальних знань;

13) наявна незгода суду з висновком (повідомленням про неможливість проведення експертизи) експерта або сумнів у його слушності;

14) особливо важливим є висновок експерта як доказу в розглянутій справі;

15) учасники судового розгляду обґрунтовано не погоджуються з висновками експерта.

Наведені ситуації є підставами для проведення первинної експертизи (1-5), допиту експерта (6), призначення додаткової (7) або повторної (8-12) експертиз. Ситуації 13-15, по суті, є приводами для проведення експертиз або допиту експерта й повинні обґрунтовуватися відповідними підставами [133, с. 152].

Водночас законодавець визначив й імперативні вимоги закону щодо призначення судової експертизи в судовому розгляді. Так, у ч. 2 ст. 332 КПК України встановлено право суду доручати проведення судової експертизи без клопотання сторін кримінального провадження. Зокрема, в цій нормі закону вказано, що суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання, якщо: 1) суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експерта не дав змоги усунути виявлені суперечності; 2) під час судового розгляду виникли підстави, передбачені ч. 2 ст. 509 цього Кодексу (тобто під час судового розгляду було встановлено обставини, які дають підстави призначити стаціонарну психіатричну експертизу).

Коли проведення експертизи не є обов'язковим за законом, питання щодо необхідності її призначення вирішується на підставі всебічного аналізу загальної судової ситуації. Звідси можна констатувати, що суд певною мірою є «вільним» у призначенні експертизи, що вимагає від нього усвідомлення об'єктивно наявної необхідності проведення експертизи саме в суді, а не за суб'єктивним критерієм оцінки того або іншого факту. Приймаючи рішення з цього приводу, суд, зокрема, має виходити з таких міркувань: 1) чи істотними є ті обставини, які мають бути встановлені експертизою; 2) чи можна їх достовірно встановити за допомогою існуючих методів дослідження; 3) чи не існує інших шляхів вирішення цього питання – більш простих і достатньо надійних (наприклад, допит свідків, огляд тощо) [112, с. 360]. Призначення експертизи без достатніх для того підстав спричиняє непродуктивне використання експертами робочого часу, тяганину в судовому розгляді кримінальних проваджень.

Зазвичай проведення експертизи в суді ініціюють суб'єкти доказування і це логічно з огляду на принципи змагальності й диспозитивності в кримінальному процесі. Аналізуючи судову практику розгляду кримінальних проваджень щодо корисливо-насильницьких злочинів та результати анкетування суддів, встановлюємо той факт, що суди переважно задовольняють

клопотання сторін про призначення експертизи в суді, й украй рідко відмовляють. Так, під час судового розгляду кримінального провадження щодо обвинувачення особи Л. у вчиненні розбійного нападу потерпілий заявив клопотання про призначення судово-криміналістичної експертизи для встановлення точного часу написання обвинуваченим розписки. У свою чергу: а) прокурор зазначив, що вказане клопотання має на меті затягування розгляду справи, зазначена розписка міститься в матеріалах кримінального провадження й жодних зауважень щодо її долучення потерпілий не зазначав; б) захисник вказав, що клопотання не відповідає вимогам ст. 223, 242 КПК України є безпідставним і надуманим. На підставі цього, а також вивчивши матеріали кримінального провадження, суд зробив висновок, що клопотання не підлягає задоволенню і навів підстави свого рішення [204].

2. Визначення предмета експертизи. У процесуальному аспекті предмет судової експертизи як одного із засобів доказування охоплює сукупність обставин, які встановлюють за допомогою спеціальних знань.

3. Підготовка об'єктів для проведення експертизи. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертному дослідженню піддають матеріальні об'єкти, явища і процеси, які містять інформацію про обставини справи [132]. До загальних об'єктів, які можуть бути досліджені експертом, відносять: речові докази (первинні, тобто безпосередньо пов'язані з подією злочину – предмети, рідини, мікрочастки, документи, що мають сліди злочину та ін., і похідні – зліпки, відбитки, фотознімки слідів злочину, що зберігають їх істотні ознаки); документи; живих осіб (потерпілий, свідок, підсудний; зразки для експертного дослідження, у тому числі порівняльні зразки (вільні, умовно-вільні, експериментальні), необхідні для проведення ідентифікаційного дослідження; матеріали кримінального провадження (протоколи слідчих, судових дій і додатки до них, схеми, довідки, висновки первинних і основних експертиз та ін.), які стосуються предмета експертизи; матеріальна обстановка місця події (ділянки місцевості, споруди, будинки, приміщення, комунікації, механізми тощо); тварин.

4. Визначення виду експертизи. Відповідно до обраних об'єктів і встановленого предмета визначається вид експертизи згідно з класифікацією за спеціальними знаннями: криміналістичні, судово-медичні, судово-психіатричні, судово-економічні, судово-біологічні, товарознавчі, технічні тощо відповідно до існуючих відомчих нормативів [84]. Так, Колегія суддів Городищенського районного суду Черкаської області задовольнила клопотання прокурора про призначення товарознавчої експертизи, оскільки в матеріалах кримінального провадження відсутні будь-які дані про вартість майна, яким заволоділи злочинці [204].

5. Вибір державної експертної установи або експерта. Згідно із ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність в Україні здійснюють судові експерти – співробітники державних спеціалізованих установ і судові експерти, які не перебувають у штаті цих установ. Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз [161]. Аналіз практики засвідчує, що проведення переважної більшості судових експертиз доручається державним установам, що можна пояснити відповідним матеріально-технічним, кадровим та науковим потенціалом. Безпосереднє визначення конкретного експерта у разі доручення провадження експертизи відповідній установі покладається на її керівника. Водночас, відповідно до ст.9 згаданого ЗУ суд самостійно або за клопотаннями сторін може доручити експертизу конкретному співробітнику спеціалізованої установи, зазначивши це в ухвалі про призначення експертизи.

6. Виклик до суду експерта або спеціаліста. Причини та мету виклику в суд експерта, який проводив експертизу на досудовому слідстві, ми розглянули в підрозділі 3.2.2. Заразом додамо, що під час його судового допиту доцільно з'ясувати перелік питань (і навіть їх формулювання), які можуть бути поставленими судом перед ним.

7. Вибір моменту проведення експертизи. Закон не пов'язує момент призначення експертизи з певним етапом судового розгляду, проте, визначаючи момент її призначення, слід

враховувати: 1) властивості та стан об'єктів експертного дослідження; 2) необхідність і можливість одержання порівняльних зразків; 3) особливості експертного дослідження (складність, наявність відповідних методик, тривалість проведення та ін.); 4) судову ситуацію [217, с. 243].

Досвід судової практики дозволяє передбачити, зокрема, наступні ситуації призначення експертизи в суді:

- одразу після допиту підсудного, якщо показання інших осіб не мають значення для експертизи;

- після допиту підсудного та інших осіб, показання яких мають значення для експертизи (після призначення експертизи продовжується допит свідків, провадяться інші судові дії);

- після допиту підсудного та інших осіб і виконання деяких судових дій (наприклад, дослідження речових доказів, документів);

- після допиту підсудного і дослідження наданих суду доказів, якщо всі вони мають значення для експертного дослідження, а за необхідності після проведення додаткових судових дій.

Проте слід зазначити, що ці варіанти не вичерпують усіх можливих ситуацій, вони лише демонструють, які умови суд має врахувати, вирішуючи це конкретне питання [133, с. 165].

8. Винесення ухвали про призначення експертизи та її оголошення. Одна з головних проблем цього етапу – формулювання запитань експерту та послідовність їх постановки. Тактика обговорення питань, зокрема й сформульованих учасниками судового розгляду у відповідному клопотанні, повинна передбачати, з одного боку, можливість використання спеціальних знань обізнаної особи для підтвердження версій, що висуваються ними стосовно обставин злочину, а з іншого – найбільш раціональне використання можливостей конкретної експертизи для з'ясування суттєвих обставин справи. Водночас практика складається таким чином, що інколи суд в ухвалі: а) використовує ледь не весь орієнтовний перелік вирішуваних питань з певного виду експертизи, що наводяться у відповідних науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення експертиз та

експертних досліджень; б) нечітко викладає питання, що підлягають вирішенню, вживає неправильну термінологію, неправильно визначає об'єкти дослідження. Нейтралізація негативних наслідків таких ситуацій потребує в процесі провадження експертизи певної ініціативи з боку експерта, яка проявляється в тому, що, по-перше, уточнюються поставлені питання; по-друге, експерт виходить за межі сформульованого судом завдання і встановлює додаткові факти, що стосуються предмета експертизи й мають значення для справи [131]. У цьому зв'язку абсолютно слушною слід визнати практичну пораду В. О. Попелюшка щодо доцільності з'ясування судом у експерта, чи зрозумілими є поставлені йому питання, чи належать вони до його компетенції та чи зможе він на них відповісти, чи достатньо є даних для проведення експертизи тощо [153, с. 158].

Провадження експертного дослідження. Одержавши постанову про призначення експертизи, призначена експертом особа розпочинає безпосереднє дослідження об'єктів, що надійшли на експертизу з метою вирішення поставлених завдань та складає письмовий висновок.

Оголошення експертного висновку, допит експерта.

Чинний КПК прямо не регламентує порядок оголошення висновку експерта. Заразом ст. 358 КПК (Дослідження документів) передбачає, що протоколи слідчих (розшукових) дій та інші долучені до матеріалів кримінального провадження документи, якщо в них викладені чи посвідчені відомості, які мають значення для встановлення фактів і обставин кримінального провадження, повинні бути оголошені в судовому засіданні за ініціативою суду або за клопотанням учасників судового провадження та пред'явлені для ознайомлення учасникам судового провадження, а в разі необхідності – й іншим учасникам кримінального провадження. Таким чином, якщо справу розглянуто без участі експерта, то його висновок оголошує суд у порядку згадуваної статті, а якщо експерт присутній у залі судового засідання, то саме він має оголосити, обґрунтувати та проілюструвати свій висновок. За

необхідності проводиться допит експерта в порядку ст. 356 КПК, що було висвітлено у підрозділі 3.2.2.

Дослідження, перевірка й оцінка висновку експерта є останнім етапом проведення експертизи в суді.

Дослідження експертного висновку судом полягає у сприйнятті та аналізі тексту з метою усвідомлення змісту цього процесуального документа. Висновок експерта є одним з передбачених процесуальним законом джерел доказів і, не маючи наперед встановленої сили, підлягає обов'язковій оцінці суб'єктами доказування з метою встановлення можливості використання цього процесуального документа як джерела фактів, на яких ґрунтується вирішення справи по суті й водночас самих цих фактів як доказів.

Оцінка й перевірка висновку експерта – розумова діяльність, спрямована на вирішення двох основних блоків питань: а) оцінку самого висновку експерта (висновок досліджується ізольовано від інших матеріалів справи, оцінюється правильність проведеного дослідження); б) оцінку встановлених ним фактів (встановлені експертом факти оцінюються шляхом зіставлення з іншими зібраними у справі доказами).

Основу змісту оцінки висновку експерта складає логіко-розумова діяльність суду, підпорядкована вимогам процесуального закону. Оцінка висновку експерта включає всебічний аналіз процесуальної, тактичної, фактичної, логічної, методичної та ілюстративної його сторін. Оцінка є спрямованою на встановлення достовірності, допустимості, обґрунтованості висновку експерта як судового доказу з метою використання для обґрунтування вироку.

Останнім етапом проведення судової експертизи є використання висновку експерта, що визначається як етап доказування, який полягає в логічному й тактичному оперуванні доказами з метою виконання завдань кримінального судочинства.

3.3. Тактика державного обвинувачення та професійного захисту під час судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів

Однією з форм процесуальної діяльності прокурора є державне обвинувачення, що підлягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (п.3 ч.1 ст.3 КПК). При цьому законодавець у ст. 92 КПК покладає обов'язок доказування обвинувачення на прокурора та слідчого під час досудового розслідування й лише на прокурора в судовому розгляді. У свою чергу прокурор відповідно до ст. 22 ЗУ «Про прокуратуру» підтримує державне обвинувачення в судовому провадженні щодо кримінальних правопорушень, користуючись при цьому правами й виконуючи обов'язки, передбачені КПК України [160; 115].

Зміст тактики підтримання державного обвинувачення зумовлюються засадами її формування та особливостями діяльності прокурора та його професійних знань і базується як на нормах кримінального процесуального законодавства та досвіді прокурорської діяльності, так і на даних таких юридичних наук, як криміналістика та юридична психологія [113, с. 229]. Підтримання державного обвинувачення в суді не є самоціллю, а тільки активним засобом боротьби зі злочинністю. Вивчивши матеріали кримінального провадження, прокурор визначає його судову перспективу та планує, які саме тактичні засоби доцільно буде застосовувати, проводячи судові дії. Запорукою успішної участі в судовому розгляді кримінальних проваджень є його обізнаність у криміналістичній тактиці та методиках розслідування злочинів такої категорії [191, с. 94].

На підставі аналізу наукової літератури та практики можна визначити такі завдання тактики державного обвинувачення:

- оптимізація дій державного обвинувача;

- протидія процесуальному супротивнику, тобто стороні захисту, в переконанні суду щодо невинуватості підсудного шляхом пред'явлення доказів;
- подолання перешкод у представленні доказів;
- «перегравання» процесуального партнера (противника) в дослідженні доказів;
- адаптація прийомів і ситуацій в інтересах обвинувачення;
- реалізація конкурентних тактичних сценаріїв обвинувачення;
- розкриття внутрішніх зв'язків у використанні проблемних ситуацій;
- гармонізація окремих дій в єдине тактичне поле;
- нейтралізація системи захисту протидіючої сторони;
- поєднання різних прийомів, методів, засобів в єдиний механізм допустимого впливу на процесуального супротивника;
- рефлексії потенційних дій партнерів і процесуальних супротивників (оптимізації мислення про мислення);
- обрання тактичних інструментів, прийомів, правил, методів тощо;
- визначення напрямків дій (послідовності, односпрямованості, паралельності тощо);
- конструювання та перетворення нових прийомів і методів;
- пошук та діагностика прихованих форм інформації у формуванні пропозицій про застосування кримінального закону;
- виявлення максимально вигідної ситуації для захоплення тактичної ініціативи й нанесення головного удару в мінімально захищену зону інтересу тактичного противника;
- концентрація зусиль для аргументації позицій обвинувача в процесі дебатів тощо.

Вихідним елементом тактики державного обвинувачення є тактичний прийом державного обвинувачення, який розуміють як оптимальний спосіб дії державного обвинувача, що здійснюється в умовах протидії з боку захисту в змагальному кримінальному процесі, з метою вирішення поставлених завдань судового визнання винуватості обвинуваченого і призначення йому справедливого покарання. О. Г. Яновська

класифікувала їх за такими групами: організаційні, процесуальні та психологічні тактичні прийоми [233, с. 18]. Проте більш прийнятною є класифікація тактичних прийомів державного обвинувачення, що застосовуються в судовому розгляді, які запропонувала О. В. Бишивець, поділивши їх за такими ознаками [21, с. 131]:

– за видом судової дії, під час якої прокурор застосовує тактичний прийом (наприклад, тактичні прийоми допиту, огляду, дослідження речових доказів тощо);

– за джерелом формування: тактичні прийоми засновані на даних логіки, психології, наукової організації праці, теорії управління;

– за характером ситуацій, що складаються в процесі підтримання державного обвинувачення: прийоми, що застосовуються у конфліктних і безконфліктних ситуаціях;

– залежно від мети: пізнавальні (спрямовані на з'ясування невідомих обставин злочину, наприклад, прийом перехресного допиту), організаційно-технічні (спрямовані на оптимізацію процесу виявлення доказової інформації: наприклад, прийом огляду місця події від центру до периферії);

– залежно від завдань, що потребують вирішення: тактичні прийоми подолання протидії з боку учасників кримінального провадження; налагодження співпраці під час проведення окремих судових дій; викриття брехні; актуалізації в пам'яті забутого.

На стадії судового розгляду у кримінальному провадженні державний обвинувач як суб'єкт криміналістичної діяльності здійснює дослідження, переробку та використання кримінально-релевантної інформації, яку подано у вигляді різного роду доказів та яка обґрунтовує законність і достовірність пред'явленого конкретній особі (особам) обвинувачення. Головна мета його діяльності на цьому етапі кримінального судочинства – переконати суд у достатності наявних доказів для визнання неспроможними версій захисту й винесення законного обвинувального вироку.

Тож тактику підтримання державного обвинувачення у кримінальних провадженнях можна визначити як заснований на рекомендаціях криміналістичної науки й обґрунтований

позицією у кримінальному провадженні алгоритм дій державного обвинувача, який має на меті переконати суд в законності та обґрунтованості обвинувальної тези.

Структура тактики державного обвинувачення включає такі елементи, як формування обвинувачення на стадії досудового розслідування; підготовка до підтримання державного обвинувачення та його планування; участь державного обвинувача у судових діях; взаємодія прокурора з іншими учасниками судового розгляду [113, с. 230].

Підготовка до підтримання державного обвинувачення в конкретному кримінальному провадженні є творчою пізнавальною діяльністю, що складається із сукупності дій щодо: 1) вивчення матеріалів кримінального провадження, їх систематизації та фіксації; 2) аналізу доказів, наявних у кримінальному провадженні, їх перевірки та оцінки; 3) планування підтримання державного обвинувачення в суді та прогнозування ситуацій, що можуть виникнути у розгляді обвинувального акта й матеріалів кримінального провадження. Її метою є попереднє сприйняття інформації, що міститься у кримінальному провадженні, формування запасу знань, достатніх для прийняття попереднього процесуального рішення про можливість розгляду справи в суді [191, с. 93]. Серед чинників, які мають бути враховані для обрання тактики підтримання державного обвинувачення, основними є [81, с. 191]:

1) особливості кримінально-правової конструкції складу злочину;

2) наявність спеціального суб'єкта (зважаючи на особливості спеціального правового статусу, окремі суб'єкти мають більш значні важелі для тиску на суб'єктів кримінального провадження та затягування процесу);

3) особливості предмета доказування в корисливо-насильницьких злочинах;

4) специфіка судових експертиз, які призначаються в процесі досудового розслідування й судового розгляду кримінальних проваджень;

5) одночасне застосування кількох засобів забезпечення кримінального провадження (наприклад, домашнього арешту як запобіжного заходу та відсторонення від посади);

б) відсутність єдиної слідчої та судової практики застосування кримінального процесуального законодавства України;

7) особливості структурної побудови злочинного угруповання та з'ясування, чи всіх його активних учасників і лідерів притягнуто до кримінальної відповідальності (у провадженні щодо злочинів, учинених організованими злочинними групами та злочинними організаціями);

8) необхідність проведення окремих оперативно-тактичних операцій під час судового провадження (наприклад, внутрішньої камерної розробки заарештованих);

9) надійність свідків обвинувачення;

10) чи застосовуються заходи забезпечення безпеки щодо окремих учасників кримінального провадження тощо.

Під час судового розгляду державний обвинувач повинен викласти суду докази, які, на його думку, підтверджують винуватість обвинуваченого у вчиненні зазначених злочинів. Аналіз судової практики дозволяє виокремити тактичні рекомендації щодо такої діяльності, а саме:

1. Докази повинні бути чітко сформульовані; класифіковані за епізодами корисливо-насильницької злочинної діяльності з поділом на прямі й непрямі, особисті й речові; бути пов'язані в систему; побудовані системно і структурно так, щоб весь доказовий комплекс був би «архітектурно» гармонійним.

2. Докази, отримані в стадії досудового розслідування і на судовому розгляді, можуть «змінитися», тому не слід поспішати з демонстрацією знання всіх доказів.

3. Державний обвинувач повинен раціонально аналізувати весь зміст речових доказів, оскільки саме вони стають потужним засобом проти неправдивих свідчень і переконливим доказом вини обвинуваченого у вчиненні злочину.

У свою чергу серед чинників, урахування яких впливає на порядок вибору дослідження доказів, основними є: версії, що висуває прокурор; ставлення обвинувачених до пред'явленого обвинувачення; вид кримінального правопорушення (грабежі із застосуванням насильства, розбійні напади, вимагання, бандитизм, який вчиняється з корисливих спонукань, вбивства з корисливих мотивів, викрадення наркотичних засобів і

психотропних речовин та їх аналогів шляхом грабежу, розбою, вимагання, викрадення вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або рівноцінних матеріалів шляхом грабежу, розбою чи вимагання тощо); обсяг і складність кримінального провадження; кількість обвинувачених та наявність суперечностей в їхніх позиціях; вік підсудних; стійкість позиції потерпілих і свідків; якість досудового розслідування.

Висування версій під час підготовки до судового розгляду з розглядуваних кримінальних проваджень має свою специфіку, оскільки, як слушно зазначають окремі науковці, якщо слідчий має справу з початковою моделлю розслідуваної події злочину, то прокурор – з моделлю моделі, де «заступником оригіналу» постають не факти злочину і слідова картина, а модель злочину, побудована слідчим [48, с. 9]. У процесі підготовки до судового розгляду в державного обвинувача (з урахуванням отриманих доказів) можуть виникати відповідно до певної судової ситуації й інші версії про подію корисливо-насильницького злочину й окремі його обставини, що відрізняються від версій слідчого. Тобто йдеться про більш ефективне використання ситуаційного підходу в тактиці підтримки державного обвинувачення в суді.

Слід погодитися з Н. П. Кіріловою в тому, що версії обвинувачення не слід ототожнювати з версіями суду. За своїм змістом версія суду і версія обвинувачення можуть збігатися, а можуть і не збігатися. Спільним між ними є те, що обидві версії висуваються насамперед на основі матеріалів досудового розслідування, тому загальною версією суду й обвинувачення є висновок обвинувального акта. Відкинути її не можна, вона підлягає обов'язковій перевірці незалежно від її суб'єктивної оцінки. За сприятливого проходження судового розгляду, коли й суддя, й державний обвинувач добре знають матеріали кримінального провадження, їх версії часто збігаються за своїм змістом. У тих випадках, коли версію обвинувачення прийнято й перевірено судом, вона стає версією суду [52, с. 159].

Окрім версії, викладеної в обвинувальному акті, типовими версіями державного обвинувача є ті версії, які перевірялися слідчим, проте були відкинуті слідством як такі, що не знайшли

свого підтвердження, або версії, які зовсім не висувалися слідчим, хоча для цього були підстави, виходячи з матеріалів кримінального провадження.

Безперечним є той факт, що обрання тих чи інших тактичних прийомів державним обвинувачем у кримінальних провадженнях багато в чому залежить від судової ситуації, що склалася. Особливу складність становлять ситуації, коли у кримінальному провадженні обвинуваченими є декілька осіб, в показаннях яких є істотні суперечності, що займають різні позиції щодо пред'явленого обвинувачення. За таких умов доцільно взаємодіяти із слідчим, який проводив досудове розслідування, з'ясувати у нього, за яких умов проходило розслідування, яка поведінка була в обвинувачених, чи визнавали вони свою вину, які докази і яким шляхом були отримані, чи заявляли обвинувачені, захисники клопотання, якими є результати розгляду цих клопотань, чи подавали скарги на дії слідчого, чи заявляли клопотання про визнання доказів неприпустимими тощо. Виходячи з цього, прокурор може скласти собі уявлення про те, які слідчі ситуації виникали під час досудового розслідування, і які, відповідно можуть виникнути під час судового розгляду. Важливо враховувати й тактику захисту, яку було обрано на досудовому розслідуванні захисником, і виходячи з цього, змоделювати можливу тактику його захисту в суді, підготувати необхідні аргументи та докази.

Не менш тактично складною для державного обвинувача є ситуація, коли будь-хто з боку обвинувачених, їх захисників, оточення намагається вплинути на потерпілих, свідків, інших обвинувачених, що дають показання, які викривають перших. На деяких учасників може чинитися вплив з метою примусити їх взяти провину за вчинений корисливо-насильницький злочин на себе, щоб уникнути відповідальності взагалі, або понести менш сувору відповідальність. Важливим є своєчасне виявлення прокурором таких фактів, прогнозування можливих судових ситуацій та нейтралізації такого тиску. Отже, державний обвинувач, перш ніж приймати будь-яке рішення, повинен вивчити ситуацію, що склалася на той чи інший момент судового розгляду, скласти її інформаційну модель і, вже

виходячи з цього, застосовувати певні тактичні прийоми щодо її вирішення. При цьому, як зазначено в п. 20 Рекомендацій Res (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя, під час судових розглядів прокурори повинні бути об'єктивними і справедливими. Зокрема, вони мають гарантувати, що суду надані відповідні факти і правові докази, необхідні для справедливого відправлення правосуддя [168].

Тактику професійного захисту в судовому розгляді кримінальних проваджень (О. Я. Баєв) визначають як спосіб практичної діяльності захисника, що являє собою сукупність тактичних прийомів, вироблених криміналістичною наукою, які використовуються ним для здійснення тактичного впливу на психіку об'єкта такого впливу, спрямованого на подолання протидії, що чиниться цим об'єктом (прямої, прихованої, потенційної, уявної та ін.), або на спонукання цього об'єкта до вчинення певних дій в інтересах захисту (за відсутності очевидної протидії), з метою досягнення захисником поставленої мети для реалізації функції захисту [52, с. 161].

У процесі підготовки до захисту та його здійснення захисник використовує тактичні прийоми, розроблені криміналістикою та адвокатською практикою. Деякі з них трансформуються відповідно до особливостей цього виду професійної діяльності, інші застосовуються не змінюючись, змінюється лише їх спрямованість – тільки на виявлення обставин, які виключають чи пом'якшують відповідальність підзахисного. І, нарешті, особливе місце в системі тактики захисту належить прийомам суто специфічним, які використовуються виключно захисником [28, с. 46].

Розгляд кримінального провадження в судовому засіданні відбувається в конкретних умовах часу, місця, взаємозв'язків з іншими учасниками процесу. Під час судового розгляду проваджень щодо корисливо-насильницьких злочинів виникає різна за ступенем складності обстановка, на основі оцінки якої її суб'єкт (суд), а також сторони обвинувачення й захисту приймають організаційні, тактичні та процесуальні рішення, обирають відповідні засоби, прийоми й методи своїх дій. Ці

обставини зумовлюють ситуаційний характер діяльності захисника.

Підготовка до здійснення захисту на судовому розгляді є творчим процесом, який залежить від багатьох чинників, у тому числі від виду корисливо-насильницького злочину і відповідно обставин конкретного кримінального провадження, участі цього ж адвоката у справі на стадії досудового розслідування, особистих якостей адвоката, досвіду роботи взагалі і саме у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів зокрема. Проте в усіх випадках такий процес передбачає:

- роботу над детальним вивченням матеріалів кримінального провадження, яка має містити аналіз зібраних доказів та їх оцінку;

- формування та ведення адвокатського досьє;

- вивчення відповідних законодавчих норм, національної судової практики та прецедентної практики ЄСПЛ;

- конфіденційне побачення з підзахисним із метою формування (уточнення) позиції у справі та визначення (коригування) стратегії захисту;

- визначення обсягу доказів, які мають бути досліджені судом, і порядку їх дослідження, збирання нових (додаткових) доказів, підготовку альтернативних висновків спеціалістів;

- детальну розробку тактики ведення захисту в судовому засіданні;

- підготовку клопотань, зокрема письмових, визначення порядку та послідовності їх подання;

- підготовку до прямого та перехресного допиту;

- підготовку основних тез виступу в судових дебатах [132, с. 18].

У загальному вигляді тактичні рекомендації у виборі засобів і способів захисту в криміналістичній літературі сформульовані так [145, с. 132-133]: доцільно планувати використання всіх не заборонених КПК України засобів і способів захисту для перевірки кожного логічного наслідку, що виводиться з версії(й) захисту; не розширювати без необхідності збирання й подання однотипних матеріалів для встановлення обставин, існування і

характер яких не оскаржується і не викликає сумнівів; усувати суперечності відомостей щодо однієї і тієї самої обставини, тобто суперечності між версіями захисту й обвинувачення за допомогою максимального виявлення й використання всіх видів доказів, що підтверджують версію захисту; планувати використання конкретних засобів і способів захисту, не заборонених КПК України, а не їх загальний напрямок.

Після вивчення захисником усіх матеріалів кримінального провадження, здійснення виписок з них, копіювання необхідних для захисту матеріалів адвокат здійснює їх систематизацію та аналіз. Звісно, кожен захисник робить це по-своєму, але для зручності й подальшого успішного здійснення захисту багато авторів слушно наголошують на необхідності складання захисником так званого «адвокатського досьє» [180 с. 181]. До нього доцільно включати копії офіційних процесуальних документів (наприклад, копії або виписки з постанов слідчого, протоколів допиту, вироку суду тощо), а також інших важливих документів, що фігурують у матеріалах кримінального провадження. На сьогодні у зв'язку з розвитком комп'ютерних технологій та появою цифрових фотоапаратів більшість захисників здійснюють повну фотокопію всіх матеріалів провадження, що є дуже гарним способом ознайомлення з матеріалами провадження у зручний для захисника час [181, с. 101].

Важливе значення для стратегії вибору і застосування тактичних прийомів захисту має позиція підзахисного, яку він займає щодо пред'явленого обвинувачення. Набір тактичних прийомів, застосовуваних захисником у конкретних кримінальних провадженнях, може бути різним⁵. У Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [157]

---

⁵ К. О. Марина тактичний прийом, який застосовується захисником у кримінальному судочинстві, визначає як спосіб дії, який обирається і реалізується на основі наукових тактичних рекомендацій з урахуванням особистості підзахисного в межах кримінального процесуального закону, спрямований на вирішення ситуації «захисту», отримання необхідної інформації у кримінальному провадженні та її використання на користь обвинуваченого [52, с. 173].

подано лише окремий випадок, який зобов'язує захисника застосувати певну тактику в зв'язку з позицією підзахисного: адвокату забороняється займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, коли адвокат упевнений у самообмові клієнта (п. 3 ч. 2 ст. 21).

Обираючи найоптимальніший тактичний прийом у судовому розгляді, захисник повинен оцінити процесуальні та інші фактори, серед яких можна назвати такі: 1) психологічні особливості підзахисного, які пов'язані з його віком, станом здоров'я тощо; 2) оцінку можливих перешкод: відсутність інтересу або довіри до захисника; утримання підзахисного під вартою; спотворення подій (брехня, обман); невміння захисника спілкуватися з окремими категоріями осіб (неповнолітні, особи з психічними розладами та ін.); час, витрачений на проведення тактичного прийому, тощо.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності захисника є визначення кола осіб, яких необхідно допитати в судовому засіданні в інтересах захисту обвинуваченого у корисливо-насильницькому злочині. Захисник шляхом подання до суду відповідних заяв і клопотань повинен вимагати включити до списку осіб, які підлягають виклику на судові засідання, усіх необхідних свідків захисту, зокрема: а) яких раніше допитували у процесі досудового розслідування; б) допит яких ініціювався стороною захисту під час досудового розслідування, але у задоволенні відповідного клопотання було відмовлено; в) які вперше залучаються стороною захисту до кримінального провадження на стадії судового розгляду. Предметом клопотань захисника у підготовчому судовому засіданні може бути витребування певних речей чи документів (п. 4 ч. 2 ст. 315 КПК). Відтак захисник повинен звертатися до суду із зазначеним клопотанням лише тоді, коли із будь-яких причин, які не залежать від захисника, самостійна реалізація відповідного повноваження стає неможливою [128, с. 9-10]⁶.

---

⁶ Повертаючись до змісту п. 4 ч.2 ст. 315 КПК можна підтримати позицію М. Г. Моторигіної, яка зазначає, що сторона захисту може заявляти й інші клопотання (наприклад, про забезпечення безпеки обвинуваченого), тому згадувану статтю доцільно доповнити словами «а також про інші питання».

До речі, практиці відомі успішні випадки відстоювання захисником (навіть безоплатним) позиції підзахисного шляхом заявлення клопотань у судовому розгляді. Так, особі А. було пред'явлено обвинувачення за ч. 3 ст. 187 КК України в тому, що він разом із шістьма іншими невстановленими особами, погрожуючи застосуванням вогнепальної зброї, скоїли розбійний напад та заволоділи майном супермаркету. Під час досудового розслідування згадувана особа провину в пред'явленому обвинуваченні не визнала, пояснивши, що в момент скоєння злочину знаходилася в іншому місці й жоден зі свідків (за виключенням одного) не вказав на обвинуваченого як на особу, яка брала участь у злочині. Лише один свідок упізнав його за фотографіями та серед інших осіб під час слідчого експерименту, однак обвинувачений не брав участь у цій слідчій (розшуковій) дії (!), а тому не він, не його захисник не мали можливості поставити запитання свідкові. Це стало підставою для суду визнати протокол слідчого експерименту як доказ, здобутий із порушенням рівності та змагальності учасників процесу. За клопотанням захисника, який був призначений за дорученням Регіонального центру безоплатної правової допомоги Донецької області, судом (у межах встановлених законом процедур прямого та перехресного допиту) був двічі допитаний згадуваний свідок, який не підтвердив участі обвинуваченого у розбійному нападі на магазин. За таких обставин суд ухвалив особу А. визнати невинуватою у скоєнні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 187 КК України, та виправдати через недоведеність обвинувачення [201].

Водночас слід ураховувати, що заявлення захисником клопотань про проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, на відміну від самостійного збирання доказів, тією чи іншою мірою пов'язане із ризиком введення у кримінальне провадження доказової інформації, яка може

Обставини, з'ясування яких могло мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення, згідно з вимогами п. 1 ч. 1 ст. 410 КПК України визнається неповнотою судового розгляду та є підставою для скасування або заміни судового рішення при розгляді справи в суді апеляційної інстанції [138, с. 156].

зашкодити позиції захисту, особливо, коли ця позиція ґрунтується на запереченні провини підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні кримінального правопорушення [128, с. 12-13].

Визнаючи суперечливість інтересів сторін, сучасні процесуалісти справедливо зазначають, що в деяких випадках сторони свідомо або ж мимоволі у межах своєї функції надають допомогу протилежній стороні. Наприклад, сторона обвинувачення зобов'язана встановлювати обставини, які не тільки підтверджують, але й спростовують обвинувачення. Сторона захисту за допомогою подання клопотання про усунення виявленого нею порушення закону ліквідує вказане порушення, що може спричинити коригування позиції обвинувачення. Таким чином, діяльність сторін не може бути зведена тільки до конфронтації. Питання про те, чи слід закріплювати за прокурором обов'язки допомагати стороні захисту у встановленні обставин виправдувального характеру і пом'якшуючих провини обставин, обговорювалося процесуалістами з дореволюційних часів. Так, Л. Є. Владимиров, характеризуючи основні принципи реформи 1864 р., зазначав, що ідея реформаторів полягає в тому, що прокурор не повинен бути обвинувачем за будь-яких умов, оскільки діє від імені держави [40, с. 182].

Майже в усіх державах на прокурора покладено обов'язок виявляти не тільки обставини, які викривають, а й виправдовують особу. Це пов'язано з тим, що матеріальний захист підсудних із широкими правами щодо оскарження обвинувачення й доказування своєї невинуватості не може згладити фактичну нерівність у порівнянні зі становищем обвинувача. Формальний захист не завжди здатний відновити рівність сторін у суді, що стає особливо очевидним у змішаному процесі, де суд оперує вже розслідуваною справою, матеріали якої мають значення судових доказів. Тому для максимально можливої нейтралізації наслідків більш тяжкого, в порівнянні з обвинувачем, становища підсудного закон встановлює деякі вигідні припущення на користь підсудного.

У той же час обов'язок державного обвинувача досліджувати і брати до уваги обставини виправдувального

характеру не усуває необхідності кримінального процесуального конфлікту, який є основним двигуном кримінального процесу в його судових стадіях, оскільки це найбільш ефективний шлях виявлення контраргументів і коригування позиції обвинувачення.

Таким чином, державне обвинувачення та захист неминуче конкурують у змагальному процесі. Фактичне зіткнення тактики державного обвинувачення та професійного захисту під час судового розгляду кримінальних проваджень щодо корисливо-насильницьких злочинів вимагає взаємного одночасного вивчення їх тактичних прийомів з метою вироблення прийомів протидії. Змагальна тактика обвинувачення й захисту не існує ізольовано від інших систем, що взаємодіють з приводу розслідування злочину, який, в широкому значенні, є юридичним фактом. Тому всі прийоми обвинувачення стикаються з прийомами захисту, що протидіють слідству й державному обвинувачу [51, с. 62]. За цих обставин зміст тактичних прийомів державного обвинувача й захисника може бути різним, оскільки обвинувальна і захисна діяльність здебільшого не збігаються. У той же час застосування тактичних прийомів ґрунтується на однакових логічних, психологічних, етичних, педагогічних, математичних та інших галузях знань. Необхідно враховувати, що прийняття тактичного рішення обвинувачем чи захисником у судовому засіданні відбувається переважно в конфліктній ситуації, в якій сторони, виконуючи свої процесуальні функції, забезпечують найбільш вигідну позицію для себе і послаблюють позицію протилежної сторони. Все це черговий раз підкреслює, що тактика державного обвинувача й тактика професійного захисника в судовому розгляді взаємозумовлені, оскільки застосування тактичного прийому однією стороною тягне за собою вибір тактичного прийому протидії іншою. Саме це й зумовлює справжню змагальність кримінального провадження, а тому суддя повинен урахувати типові лінії обвинувачення та захисту під час судового розгляду кримінальних проваджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

---

1. Албул С. В. Кримінологічна характеристика корисливо-навальницьких злочинів відносно іноземних громадян : дис. ... канд.юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 194 с.
2. Алексейчук В. І. Криміналістична методика судового розгляду в кримінальному провадженні (місце в системі криміналістики). *Право і суспільство*. 2016. Вип. 6. С. 162–166.
3. Алексейчук В. І. Методико-криміналістичне забезпечення судового розгляду кримінальних справ: сучасний стан та перспективи розвитку. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_65.
4. Алексейчук В. І. Окрема криміналістична методика судового розгляду у кримінальному провадженні: сутність та завдання. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 130. С. 169–179. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2015_130_22.
5. Ароцкер Л. Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел. Москва, 1964. 223 с.
6. Ароцкер Л. Е. Криминалистические методы в судебном разбирательстве уголовных дел : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1965. 44 с.
7. Ароцкер Л. Е. Шире использовать в суде криминалистику. *Советская юстиция*. 1960. № 11. С. 21–25.
8. Архів Амур-Ніжнедніпровського районного суду м. Дніпропетровська. 2011 р. Крим. справа № 1-59/1.
9. Архів Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області. Крим. справа № 285/209/14-к (Провадження № 1-кп/0285/119/16).
10. Ахмедшин Р. Л. Криминалистическая характеристика личности преступника : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Томск, 2006. 413 с.
11. Бабунич В. М. Теорія і практика перехресного допиту в суді: процесуальні і криміналістичні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2015. 224 с.

12. Баев М. О. , Баев О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Прокурорская тактика. Адвокатская тактика: науч.-практ. пособие. Москва : Экзамен, 2005. 344 с.

13. Бажанов М. И. Ответственность за кражу личного имущества граждан и разбой по советскому уголовному законодательству : учебник. Харьков : Вища школа, 1957. 38 с.

14. Балін Ю. В. , Борисов В. І. , Гавриш С. Б. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / за ред В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : ЮрінкомІнтер, 2007. 624 с.

15. Батиргареева В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних із проникненням у житло. Харків : Одиссей, 2003. 256 с.

16. Бахин В. П. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент расследования. *Вестник криминалистики*. Москва : Спарк, 2000. № 1. С. 16–22.

17. Бахин В. П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования : монография. Киев : Лыбидь, 1991. 142 с.

18. Бахін В. П. Криміналістика : курс лекцій (ч. 1) / під ред. : В. П. Бахін, І. В. Гора, П. В. Цимбал. Ірпінь : Акад. ДПС України, 2002. 356 с.

19. Башта І. І. Особливості категорії «змагальність» у контексті вдосконалення кримінального процесуального законодавства України. *Порівняльне-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 409–412.

20. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. *Злободневные вопросы российской криминалистики*. Москва : НОРМА, 2001. С. 220–224.

21. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Москва : Юристъ, 1997. Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. С. 319–329.

22. Бишивець О. В. До питання про поняття тактики державного обвинувачення та її засоби. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 128–132.

23. Богославська М. О., Клименко Н. І. Допит експерта слідчим і в суді. *Криміналістичний вісник*. 2010. № 1 (13). С. 29–34.

24. Бозров В. М. «Тактика судьи» в прошлом и настоящем уголовном процессе. *Российская юстиция*. 2003. № 10. С. 31–32.

25. Борисенко І. В. Застосування криміналістичних методів у судовій діяльності. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_62.

26. В Киеве задержали бойца Правого сектора «Людоеда» за разбой в Красноармейске. URL: <https://vchasnoua.com/donbass/32335-v-kieve-zaderzhali-bojtsa-pravogo-sektora-lyudoeda-za-razboj-v-krasnoarmejske>.

27. Валуйська М. Ю. Кримінологічна характеристика особистості злочинців, що вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 18 с.

28. Варфоломеева Т. В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника. Киев : Вища школа, 1987. 149 с.

29. Васильев А. Н. Следственная тактика и ее место в системе криминалистики. *Советская криминалистика на службе следствия: сборник статей*. Вып. 15. Москва, 1961. С. 5–47.

30. Ващенко І. В. Конфліктологічний потенціал судді у попередженні ситуативної конфліктності під час проведення судового розгляду справи. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2018. № 1. С. 60–66.

31. Ващенко І. В. , Кляп М. І. Конфліктологія та теорія переговорів : навч. посіб. Київ : Знання, 2013. 407 с.

32. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2003. 1440 с.

33. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова: від А до Я / авт.-уклад. : А. П. Загнітко, І. А. Щукіна. Донецьк : БАО, 2008. 704 с. С. 10.

34. Весельський В. К. Основні напрями розвитку криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 24. С. 135–143.

35. Видонов Л. Г. Криминалистическая характеристика убийств и система типовых версий о лицах, совершивших убийство без очевидцев : метод. реком. Горький, 1978. 122 с.

36. Винберг А. И. Криминалистика. Раздел 1. Введение в науку : учеб. пособ. / под ред. Р. С. Белкина. Москва, 1962. 96 с.
37. Вільгушинський М. Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2009. 20 с.
38. Вільгушинський М. Й. Тактика судового слідства і системі криміналістики: тенденції та наукові дискусії. *Судова апеляція*. 2009. № 2 (15). С. 40–45.
39. Вільгушинський М. Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, 2010. 168 с.
40. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. 2-е изд., доп. Харьков : Изд. тип. Каплана и Бирюкова, 1888. 256 с.
41. Возгрин И. А. Научные основы криминалистической методики расследования преступлений : курс лекций. Ч. 3. Санкт-Петербург, 1993. 80 с.
42. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. 122 с.
43. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.
44. Волоско І. Р. Суд присяжних в Україні: особливості формування та діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2017. 244 с.
45. Волчецкая Т. С. Есть ли тактика в назначении экспертизы. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2006. Вип. 6. С. 16–22.
46. Гавло В. К., Жегалов Е. А. Тактика и методика судебного следствия. *Известия Алтайского гос. ун-та*. 2004. № 2 (32). С. 64–71.
47. Гавло В. К., Ким Д. В. Тактика и методика судебного следствия – есть сфера приложения научного потенциала криминалистики. *Актуальные вопросы криминалистического обеспечения уголовного судопроизводства* : матер. науч.-практ. конф. Иркутск, 2010. С. 283–295.

48. Гавло В. К. Судебно-следственные ситуации: психолого-криминалистические аспекты : монография. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2006. 226 с.

49. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск, 1985.

50. Ганова Г., Изотов О. Процесуальні і тактичні особливості допиту експерта під час судового розгляду кримінального провадження. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4 (50). С. 64–70.

51. Герцик Р. В. Тактика судового слідства як складова та самостійна частина криміналістичної тактики. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 2 (6). С. 51–68.

52. Герцик Р. В. Тактика судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Маріуполь, 2021. 222 с.

53. Головкін Б. М. Теоретичні та прикладні проблеми детермінації і запобігання корисливій насильницькій злочинності в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. 35 с.

54. Гончаренко В. И. Понятие криминалистической характеристики преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. науч.-метод. сб. Киев : Выщ. шк. 1986. Вып. 33. С. 3–8.

55. Гошовський М. І., Кучинська О. П. Потерпілий у кримінальному судочинстві. Київ, 1998. 189 с.

56. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики: Репринтное издание 1908 года / науч. ред. В. В. Крылов. Москва : ЛексЭст, 2002. 1088 с.

57. Гуртовенко О. Л. Психічне насильство у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. 17 с.

58. Демидова Є. Є. Тактика допиту обізнаних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2013. 269 с.

59. Демидова Є. Є. Тактика допиту обізнаних осіб : монографія / за заг. ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Апостіль, 2013. 232 с.

60. Демидова Є. Є. Тактичні прийоми допиту спеціаліста в кримінальному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 4. Т. 2. 2016. С. 86–89.

61. Динту В. А. Обстановка злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2014. 20 с.

62. Діденко Є. В. Особливості допиту потерпілого на стадіях досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 231–235.

63. Дії захисника під час кримінального провадження в суді першої інстанції. Українська фундація правової допомоги : метод. реком. для адвокатів щодо здійснення захисту, гарантованого державою / авт. кол. : К. Кармазіна, Є. Грішин, Т. Сівак; заг. ред. : Р. Мартиновський, А. Вишневський. 2014. 70 с.

64. Дятлов О., Михайленко Г. Особенности производства экспертизы в суде по уголовным делам. *Юстиция Беларуси*. Минск, 2001. № 2. С. 4–6.

65. Екс-комбата «Донбасу» затримали за розбійний напад. URL: <https://4studio.com.ua/novyny/eks-kombata-donbasu-zatrymaly-za-rozbijnyj-napad/>.

66. Експертизи у судовій практиці / заг. ред. В. Г. Гончаренка ; Київський НДІ судових експертиз, Академія адвокатури України. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 386 с.

67. Еникеев М. И. Юридическая психология : учебник. Москва : НОРМА-ИНФРА. 2001. 517 с.

68. Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Минск : Амалфея. 2001. 304 с.

69. Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

70. Жупіна О. С. Розслідування насильницьких злочинів, вчинених працівниками органів внутрішніх справ під час виконання службових обов'язків : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Акад. адвокатури Укр., 2014. 19 с.

71. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.

72. Журавель В. А. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування. *Вісник Академії правових наук*. 2002. № 3 (30). С. 160–166.

73. Журавель В. А. Криміналістична характеристика злочинів: реальність чи ілюзія? *Правничий часопис Донецького університету*. 2001. № 1 (6). С. 56–60.

74. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостіль, 2012. 304 с.

75. Журавель В. А. Окремі методики в системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія : Юридична*. 2015. Вип. 1. С. 187–200.

76. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 232 с.

77. Завадський О. М. Методика розслідування розбійного нападу, вчиненого організованою групою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 23 с.

78. Зейкан Я. П. Методика перехресного допиту в суді. Харків, 2016. 192 с.

79. Зелінський А. Ф. Об'єкт злочину і структура особливої частини кримінального кодексу. *Вісн. ун-ту внутр. справ*. 1997. Вип. 2. С. 148–154.

80. Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. Минск : Амалфея, 2000.

81. Зорина М. Г. Криминалистическая стратегия и тактика государственного обвинения в суде : пособие / под ред. Г. А. Зорина. Гродно, 2002. 121 с.

82. Иванов А. О. Підготовка до підтримання державного обвинувачення в суді: організаційно-тактичні аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 190–192.

83. Ілляшова К. В. Етимологія поняття «корисливий мотив»: окремі питання. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. ПРАВО*. 2012. № 19. С. 202–208.

84. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у

редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5). URL: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98.

85. Как в Покровске судили бойцов батальона «Донбасс». *Донецкие новости: региональный портал Донбасса*. 2016. 7 ноября. URL: <https://dnews.dn.ua/news/531133>.

86. Калімбет І. Л. Розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 211 с.

87. Кисленко С. Л., Комиссаров В. И. Судебное следствие: состояние и перспективы развития. Москва : Юрлитинформ, 2003. 176 с.

88. Клименко Н. І. Криміналістичні знання, їх вдосконалення і розвиток. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. Ч. 2. С. 74–78.

89. Когутич І. І. Використання знань та засобів криміналістичної тактики і методики під час розгляду кримінальних справ у суді : монографія. Львів : Тріада плюс, 2009. 448 с.

90. Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій. Київ : Атіка, 2008. 888 с.

91. Когутич І. І. Про окремі складові криміналістичної тактики. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 567–572.

92. Когутич І. І. Судово-слідчі дії як засіб розгляду кримінальних справ у суді. URL: <http://radnuk.info/home/24404-2013-07-05-08-04-51.html>.

93. Когутич І. І. Тенденції пристосування криміналістичних знань у здійснення судочинства. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Вип. 57. 2013. С. 336–341.

94. Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2010. 529 с.

95. Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 38 с.

96. Когутич І. І., Нор В. Т. Використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ : наук.-практ. посіб. Львів, Київ : Тріада плюс, Алеута, 2010. 428 с.

97. Когутич І. Окремі аспекти криміналістичної методики судового розгляду кримінальних справ. *Вісник Львівського університету. Серія: юридична*. 2006. Вип. 43. С. 298–306.

98. Когутич І. І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання : монографія. Львів : Тріада Плюс, 2008. 420 с.

99. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Харьков : Юрид. ин-т, 1976. 28 с.

100. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособ. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 92 с.

101. Комиссаров В. И. Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1980. 124 с.

102. Кони А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе (Общие черты судебной этики). *Юриспруденция*. Москва, 2011. № 1 (21). С. 69–94.

103. Коновалова В. Е. Теоретические проблемы следственной тактики (познавательная функция логики и психологии в следственной тактике) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : Харьков, 1966. 30 с.

104. Коновалова В. Е. , Шепитько В. Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции : учеб. пособ. Харьков : Гриф, 1997. 255 с.

105. Кононенко И. П. Судебные экспертизы (возможности, подготовка материалов, назначение, оценка) / И. П. Кононенко, Г. М. Надгорный, М. Я. Сегай и др. Киев : РИО МВД УССР, 1981. 412 с.

106. Коржанський М. Й. Предмет і об'єкт злочину : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2005. 252 с.

107. Корнякова Т. В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довілля : монографія. Київ : Ін Юре, 2011. 408 с.

108. Корухов Ю. Г. Правовые основания применения научно-технических средств при расследовании преступлений : лекция. Москва : ВЮЗИ, 1974. 29 с.

109. Корчагин А. Ю. Организационно-тактические и методические основы криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Краснодар, 2008. 355 с.

110. Корчагин А. Ю. Основы тактики судебного следствия : науч.-практ. пособ. Краснодар : КГАУ, 2007. 218 с.

111. Костира А. М. Організація і тактика розслідування розбійних нападів на інкасаторів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.

112. Криминалистика : учебник / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : НОРМА, 2003. 973 с.

113. Криміналістика : підручник / В.М. Глібко та ін. ; ред. В. Ю. Шепітько ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Київ : Ін Юре, 2001. 682 с.

114. Криміналістична тактика : навч. посіб. / за ред. д-ра юрид. наук, проф. М. А. Погорецького та д-ра юрид. наук, доц. Д. Б. Сергєєвої. 2-ге вид. Київ : Алерта, 2017. 244 с.

115. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20181110>.

116. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. Т. 2. 2012. 664 с.

117. Куранова Э. Д. Об основных положениях методики расследования отдельных видов преступлений. *Вопросы криминалистики*. 1962. № 6-7. С. 157–167.

118. Курій Т. Р. Вивчення агресивної поведінки засуджених. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1999. № 4. С. 137–146.

119. Куцонис П. Б. Проблемы построения и использования криминалистических классификаций в методике расследования преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1990. 264 с.

120. Лапта С. П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 22 с.

121. Лисиченко В. К. Рецензія на монографію І. І. Когутича «Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання». *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 50. С. 298–300.

122. Лужецька О. Р. Криміналістична характеристика вимагання, пов'язаного із застосуванням насилля над потерпілим : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2015. 217 с.

123. Лукьянчиков Е. Д. Тактические основы расследования преступлений : учеб. пособ. Киев : КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинського, 1989. С. 31.

124. Лушпінко В. Особливості допиту свідка на стадії судового розгляду в кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 263–267.

125. Ляш А. О., Благодир В. С. Допит потерпілого і свідка під час судового розгляду справ про одержання хабара. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2013_2_16.

126. Максимішин Н. М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 250 с.

127. Максатов И. Х. Судебный осмотр места происшествия и особенности его проведения : учеб. пособ. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1972. 40 с.

128. Маслюк О. В. Процесуальна діяльність захисника зі спростування підозри (обвинувачення) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2018. 20 с.

129. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 480 с.

130. Матышевский П. С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления. Киев : Юринком, 1996. 240 с.

131. Мельник П. В. Окремі питання соціально-демографічної характеристики осіб, які вчинили злочини проти довкілля.

Актуальні проблеми кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права : матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, 2011. С. 177–178.

132. Меретуков Г. М., Аутлев Ш. В. Противодействие судебному следствию и меры его преодоления в различных судебных ситуациях. *Научный журнал КубГАУ*. 2011. № 66 (02). URL: <http://ej.kubagro.ru/2011/02/pdf/43.pdf>.

133. Мирошниченко Ю. М. Правові і тактико-організаційні основи судового розгляду кримінальних справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 238 с.

134. Мирошниченко Ю. М. Тактика суду в кримінальному провадженні: генеза та перспектива. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 1. С. 84–97.

135. Мінченко С. І. Деякі питання удосконалення та розвитку категоріально-понятійного апарату кримінологічної науки (на прикладі корисливо-насильницьких злочинів). *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 26 берез. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 41–46.

136. Моїсєєв О. М. Дистанційний допит судового експерта: технологічний підхід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Вип. 27. Т. 3. С. 128–131.

137. Моїсєєв О. М. Результативність допиту експерта. *Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні* : матеріали наук. конф. (м. Харків, 15 трав. 2009 р.). Харків : Право, 2009. С. 292–296.

138. Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 272 с.

139. Мудрецький Р. В. Подолання протидії судовому розгляду у кримінальних провадженнях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук (доктора філософії) : 12.00.09. Кривий Ріг : Донецький юридичний інститут МВС України, 2019. 20 с.

140. Мурадов В. В. Техніко-криміналістичне забезпечення судового розгляду кримінальної справи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2015. 16 с.

141. Нікітенко С. В. Профілактика корисливих та корисливо-насильницьких злочинів, скоєних жінками на тлі наркоманії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 240 с.
142. Новий український тлумачний словник / укл. Н. Д. Кусайкіна, Ю. С. Цибульник. Харків, 2008. 608 с.
143. Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск, 1988. 176 с.
144. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.
145. Остапчук М. С. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування розбоїв, вчинених неповнолітніми, та алгоритми їх розв'язання. *Митна справа*. 2014. № 5 (2.2). С. 206–211.
146. Острогляд О. В. Окремі теоретичні аспекти розуміння тактики захисту в кримінальному процесі України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2012. № 5. С. 129–135.
147. Панов Н. И. Квалификация насильственных преступлений : учеб. пособ. Харьков : Юрид. ин-т, 1986. 52 с.
148. Петров Д. В. Кримінологічна характеристика та запобігання грабеджам і розбоям, що вчиняються неповнолітніми у громадських місцях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія прокуратури України. Київ, 2015. 255 с.
149. Печерский В. В. Судебное следствие по уголовным делам требует разработки собственной тактики производства. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 135–142.
150. Печерский В. В. Типовые программы допроса : пособие. Гродно : ГрГУ, 2002. 160 с.
151. Повідомлення про втручання в діяльність суддів щодо здійснення правосуддя. URL: http://www.vru.gov.ua/content/file/1399-0-6-17_.pdf.
152. Погорецький М. А. , Сергеева Д. Б. Тактика захисника: поняття, зміст та місце в системі криміналістичної тактики. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 114–123.
153. Попелюшко В. О. Судовий розгляд кримінальних справ : навч. посіб. Київ : Кондор, 2006. 234 с.

154. Пороховщиков П. С. Искусство речи на суде. Тула, 2000. (Воспроизводится по изданию 1910 г.). 550 с.

155. Порубов Н. И. Риторика. Минск : Высшая школа, 2001. 384 с.

156. Постика В. И. Оценка и использование заключения эксперта-криминалиста. Одесса : Одеск. гос. ун-т, 1977. 48 с.

157. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/page>.

158. Про вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя за повідомленням суддів Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області Белостоцької О. В., Міроседі А. І., Наумик О. О. : Рішення Вищої ради правосуддя № 3463/0/15-17. URL: <http://www.vru.gov.ua/act/11995>.

159. Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : Інформаційний лист ВССУ від 05.10.2012 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1446740-12>.

160. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/page>.

161. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.

162. Про судову практику у справах про корисливі злочини проти приватної власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України 1972-2002 рр. / за заг. ред. В. Т. Маляренка. Київ : Видавництво А.С.К., 2003. 560 с.

163. Псарева Б. В. Расследование корыстно-насильственных преступлений в отношении водителей автотранспорта, пассажиров и перевозимых грузов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Барнаул, 2003. 236 с.

164. Пчеліна О. В. Криміналістична класифікація злочинів. *Право і суспільство*. 2014. № 6.1(2). С. 304–309.

165. Пяковський В. В., Черноус Ю. М., Іщенко А. В., Алексеев О. О. та ін. Криміналістика : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 704 с.

166. Реєстр повідомлень суддів про втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя: URL: http://www.vcu.gov.ua/add_text/203.

167. Резнікова О. І. Віктимологічне пізнання особи у криміналістиці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 265 с.

168. Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам- членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя (Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 724 засіданні заступників міністрів 6 жовтня 2000 року). URL :[http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/\\$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20\(2000\)%2019.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20(2000)%2019.pdf).

169. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / кол. авт. В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. 622 с.

170. Романовская И. В. Агрессия как причина преступного поведения. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2001. № 13. С. 24–25.

171. Ромців О. І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 226 с.

172. Рубис А. С. Криминалистическое обеспечение деятельности прокурора в сфере борьбы с преступностью : монографія. Минск : БГУ, 2005. 271 с.

173. Салтевский М. В. О структуре криминалистической характеристики хулиганства и типичных следственных ситуациях. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1982. Вып. 25. С. 13–21.

174. Салтевский М. В. Криминалистическая характеристика: структура, элементы. Специализированный курс криминалистики : учебник. Киев : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. С. 307–316.

175. Сегай М. Я., Бондар В. С. Інтегративна модель використання спеціальних криміналістичних знань у крими-

нальному судочинстві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. Ч. 3. С. 92–95.

176. Семенишин М. О. Концептуальні засади запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами Національної поліції України (За матеріалами операції Об'єднаних сил) : монографія. Київ : Дакор, 2020. 550 с.

177. Сервецький І. В. Використання біографічного методу для дослідження індивідуальних якостей людини. *Наука і правоохорона*. 2010. № 4. (10). С. 138–141.

178. Серова Е. Б. Актуальные теоретические и практические проблемы расследования и поддержания государственного обвинения по делам о вымогательстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Санкт-Петербург, 1998. 207 с.

179. Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.

180. Скрябін О. М. Захисник в кримінальному процесі: нормативно-правове дослідження : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2017. 455 с.

181. Скрябін О. М. Про адвокатське досє в кримінальних справах. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 31 жовт. 2014 р. Дніпропетровськ, 2014. С. 99–102.

182. Словарь по уголовному праву / Борзенков Г. Н., Жалинский А. Э., Здравомыслов Б. В., Михлин А. С. и др. ; отв. ред. : А. В. Наумов. Москва : БЕК, 1997. 702 с.

183. Советская криминалистика. Теоретические проблемы. Селиванов Н. А., Танасевич В. Г., Эйсман А. А., Якубович Н. А. Москва, 1978. 192 с.

184. Солодов Д. А. Основания структурирования и виды частных криминалистических методик. *Воронежские криминалист. чтения* : сб. науч. тр. / под ред. О. Я. Баева. 2005. Вып. 6. С. 218–225.

185. Сольнова О. Порядок допиту потерпілого під час судового розгляду. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2017, квітень. С. 208–211.

186. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за результатами пілотного моніторингу застосування нового Кримінального процесуального кодексу України судами м. Києва. Київ, 2015. 132 с.

187. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. Київ : Правник ; НАВСУ, 1997. 43 с.

188. Степанюк Р. Л. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12). С. 236–245.

189. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. Ф. Волобуєва. Харків : НікаНова, 2012. 382 с.

190. Суд випустив из тюрмы ветеранов АТО, подозреваемых в зверском убийстве семьи кума Януковича. Документ. URL: <https://news24ua.com/sud-vypustil-iz-tyurmy-veteranov-ato-podozrevaemyh-v-zverskom-ubiystve-semi-kuma-yanukovicha>.

191. Сукач І. В. Особливості підтримання державного обвинувачення у справах про ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Луцьк, 2015. 212 с.

192. Сухов С. П. Тактические особенности судебного следствия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Свердловск, 1972. 24 с.

193. Тарарухин С. А. Установление мотива и квалификации преступления. Киев : Вища школа, 1977. 151 с.

194. Терещук А. О. Поняття та особливості корисливо-насильницької злочинності в Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 63. С. 237–242.

195. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ : монография. Одесса : Юридична література, 2002. 360 с.

196. Тищенко В. В. Підготовка злочину як об'єкт криміналістичного дослідження. *Актуальні проблеми криміналістики : матеріали міжнар.наук.-практ. конф.* Харків : Гриф, 2003. 312 с.

197. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2003. 445 с.

198. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 51 с.

199. Тіщенко В. В. Сучасний стан і деякі проблеми розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 170–180.

200. Туркот М., Щербакова Г. Тактика подання доказів прокурором під час судового розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1. С. 170–178.

201. Успішні практики системи безоплатної правової допомоги. URL: <http://legalaidd.gov.ua/images/hroniks/chroniks1.pdf>.

202. Ухвала Апеляційного суду Донецької області у справі № 241/1986/16-к (Провадження № 11-сс/775/142/2017(м)). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66375101>.

203. Ухвала Апеляційного суду Донецької області у справі № 263/8306/15-к (Провадження № 11-сс/775/255/2015(м)). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/47686893>.

204. Ухвала Городищенського районного суду Черкаської області у справі № 699/893/13-к (Провадження № 1-кп/691/3/14). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37648025>.

205. Ухвала Острозького районного суду Рівненської області у справі № 567/548/15-к: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58748700>.

206. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси у справі № 522/1418/16-к (Провадження № 1-кп/522/489/17): URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65265084/>.

207. Ухвала Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області у справі № 191/3643/13-к (Провадження № 1-кп/191/18/14): URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37752320>.

208. Халдеев Л.С. Судья в уголовном процессе : практ. пособ. Москва : Юрайт, 2000. 500 с.
209. Ходимчук О. В. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 18 с.
210. Хоменко А. Н. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики преступления и ее роль в расследовании преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 1996. 30 с.
211. Чучукало О. І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 204 с.
212. Шевченко Ю. А. Особливості розслідування корисливих злочинів, вчинених з використанням транспортних засобів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.
213. Шевчук М. І. Ініціатива суду та її межі у з'ясуванні обставин кримінального провадження під час судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2015. 244 с.
214. Шевчук М. І. Ініціатива суду та її межі у з'ясуванні обставин кримінального провадження під час судового розгляду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 21 с.
215. Шепитько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. Харків : Одиссей, 2003. 352 с.
216. Шепитько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. Харьков : Оригинал, 1995. 473 с.
217. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики : монографія. Харьков : Гриф, 2002. 349 с.
218. Шепитько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. 3-е изд. Харьков : Одиссей, 2006. 367 с.
219. Шепитько В. Ю. Психологія судової діяльності: навч. посіб. Харків : Право, 2006. 160 с.
220. Шепитько В. Ю. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепитько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепитька. 5-те вид. переробл. та допов. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.

221. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. Харків : Право, 2001. 560 с.

222. Шепітько В. Ю. Предмет криміналістичної тактики: історія формування, зміст та тенденції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб наук. праць / редкол. : О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2019. Вип. 19.

223. Шепітько І. І. Судовий розгляд (судове слідство) в системі судового провадження у першій інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 281 с.

224. Шепітько І. І. Сутність судового розгляду (судового слідства) та його місце в системі кримінального провадження. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 32. С. 218–234.

225. Шиканов В. И. Междисциплинарная характеристика отдельных видов преступлений – информационная модель расследуемого события. *Вопросы теории и методов следственной работы*. Иркутск, 1988. С. 19–22.

226. Щербаковський М. Г. К вопросу о тактике проведения судебных экспертиз. Современное состояние, проблемы и перспективы развития судебной экспертологии : материалы междунар. науч.-практ. конф. (Симферополь-Алушта, 20-21 сентябрь. 2007 г.). Симферополь : Диайпи, 2007. С. 118–123.

227. Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів: співвідношення із суміжними поняттями. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 337–344.

228. Щур Б. В. Сучасний стан та перспективи розвитку криміналістичної методики. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 1. С. 208–216.

229. Якимов Н. И. Криминалистика. Уголовная тактика. Москва, 1929. 312 с.

230. Якимчук М. К. Судовий допит : наук.-практ. посіб. / М. С. Туркот, О. В. Єні, Г. О. Ганова, Л. Б. Коваленко, В. В. Козій та ін. 2-ге вид., переробл. та допов. Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. 218 с.

231. Яницька Н. В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2000. 21 с.

232. Яницька Н. В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 177 с.

233. Яновська О. Ефективна реалізація функцій обвинувачення та захисту як умова змагального кримінального судочинства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. Вип. 2. С. 16–19.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ОДЕРІЙ Олексій Володимирович
ГЕРЦИК Ростіслав Валерійович

**КРИМІНАЛЬНІ ПРОВАДЖЕННЯ
ЩОДО КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ
ЗЛОЧИНІВ:
ТАКТИКА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ**

МОНОГРАФІЯ

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 05.02.2021 р. Формат 60x84 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 10,92. Титраж 300 прим.

ТОВ «КНТ»
Тел. (099)-232-40-59, (096)555-19-80
E-mail: knt2012@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
ДК № 581 від 03.08.2001